

СУЧАСНІСТЬ

СІЧЕНЬ 1972 - Ч. 1 (133)

**О. ІЗАРСЬКИЙ: САКСОНСЬКА
ЗИМА**

**Б. РУБЧАК ПРО НОВУ АМЕРИ-
КАНСЬКУ ПОЕЗІЮ**

**СТАТТІ М. ДАНИЛЮКА ТА
М. ЛАБУНЬКИ ПРО СОБОР
УПЦ І СИНОД УКЦ**

**„SUČASNIST“ — JANUAR 1972
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

Книжкові новини у видавництві

«Сучасність»:

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО

ЗРУБ І ПАРОСТИ

Книжка про українську літературу на батьківщині й в еміграції за останнє півстоліття. Формат — велика вісімка, 336 стор. Ціна: 6 дол., 21 нім. марка або рівновартість в іншій валюті.

ВАДИМ ЛЕСИЧ

НИКИФОР З КРИНИЦІ

Книжка (72 стор., на крейдяному папері) містить нарис життя й аналізу творчости всесвітньовідомого українського маляра з Криниці. Крім того, 16 репродукцій його творів, у тому числі дві кольорові.

Ціна: 16,50 н. м., або 5 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

ГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР і поширених самвидавом. Ілюстрації Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

СІЧЕНЬ 1972, Ч. 1 (133)
РІК ВИДАННЯ ДВАНАДЦЯТИИ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Олег С. Федішин

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Roman Tymkewycz

Druck: »Logos« GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19, Bothmerstraße 14.

Вірші із циклу „Згоряють острови“

Роман Бабовал

■
Моя усмішка — звичайний міст закинений між двома снами
Під шкірою мигтять краплина неба і жнива дощів
На дні моїх очей море вигадує нові дрейфи
Моя душа — звичайний мертвий час між двома потопами

■
у міст моїх великі очі мов в драконів
твої шляхи ведуть під землю
вогняну
а жоден не виводить
дерева проросли крізь небо й винесли сірчаний спомин
тихіше від античних каменів вмирають
розчаровані птахи
знанацька вирости посеред неба опуклі (грибами)
хмари
і ти лягаєш на папір
із кожним запахом твого розпеченого тіла

■
згоряють острови і море родить попелясте
птаство
тяжкіють овочі десь сонце достигає неохайно
пожежа котиться крізь жмути водоростей
(в твоїх очах згоряють острови)
дерева засинають непомітно й
трохи боязливо
десь серед неба вибухають жовті квіти
(в твоїх очах вмер віщий птах)

■
ти спочиваєш між двома красками моря
під шкірою ти зберігаєш зграї теплих
бджіл
вночі
вихоплюються вірні янголи з долонь
десь небо непомітно тане пахнуть десь

твої уста мов неочікуваний дощ сад
 мліє
 серед
 комах що пильно розгризають спеку

ти спочиваєш між двома красками моря

пошліте голубів по запах літа
 побачите:
 вони не вернуться і дні проходилимуть
 солом'яніші
 і заніміє море, відгомін продавши за десяток
 перлових скойок
 зів'януть по криницях місяці пласкі і з-поза часу принесуть
 комахи
 зерна опію
 пошліте голубів по запах літа

на морі : кораблі казкові мов широкі рани
 під морем : з водоростей тишина сплітає спомини течій
 над морем : тануть мєви й перехрецюються доли
 за морем : острови бредуть найстарші в передсмертному
 зусиллі
 без моря : гинуть табуни осліплених коней

для тебе
 Із сну в сон пропливають чародійні ріки
 Злетів крізь краску обрію птах зліплений
 з червоної землі В твоїх очах
 згоріли форми мрій і літо тріскає Ростуть десь по лягунах
 з корала зуби мертвим велетням
 і потопають феєричні каравели
 для тебе

у моря — гадки розтяглі мов зелені гади
 і безліч язиків що назрівають серед сну
 у моря — ім'я що пахне спілими лісами
 куди ховаються сполохані припливами джмелі
 у моря — сумління звите з теплих водоростей
 з вулканів вивержена лють і пам'ять піскова

межи двома міражами для нас готує море
 страшні кошмари з піни і майстерні згуби

межи двома вулканами у густині землі строїться відгомін
і душі крушаться немов застигла лява
межи двома шаліннями зненацька визріває твоя шкіра
і ти вмираєш таємничо мов отруйне зілля

■

в жоржинах
животіють янголи що ломлять літо без зусилля
восени
проснулась з шепоту лісів ріка що подорожніх потруїла
в калюжі неба вітряки надвое ділять табуни вітрів
земля вигадує нові жнива, години — нову подорож
і на своїй корі рахує дерево нові зморшки
восени

в жоржинах
родяться птахи що граються в зів'яле листя

■

щодень
за поколіннями дерев вмирають покоління комашні
і граються в грозливі гурагани незаможні діти
тканини неба в'януть щораз поважніше, десь вода
переливається з очей птахів що повернулись з вирію
у пам'ять моря
і засідає за пустелями на нас конечна повинь сарани
щодень

■

дощі споруджують тривкі мости над пропастями неба
із тінню мертвих лицарів пускаються млини в двобій
в калюжі топляться морські імперії, поля десь попеліють між
двома пожежами роси і місто — мов вночі пристрелений
і раннім ранком невпізнаний птах

у павутинні вітру твоє тіло — дощова нова погроза

■

під в'ялим листям родяться надії міста й щораз довші
шляхи крізь час
дерева перемінюються серед тьми в нічні потвори
і чародійні янголи спускаються крізь душу ранених птахів
спричинюючи землетруси

тоді десь сивина торкнеться голубів
коли зйдуть
нові дощі мов свіжі водорості

і ми замкнемося в нестиглому горісі щоб вже ніколи
не знати смерти

З ОСТАННЬОГО ІНВЕНТАРЯ

забуті книги мудреців забуте божевілля магів
забуті відстані між пустирями і сумління найсивіших рік
забуті спопелілі острови мов в мозку моря спогади аварій
забуті цілі неугавних подорожей і забута смерть мовчазної
цикади

одні лиш не забуті в овочах: коловороти зерен мов танки
насичених комах

Саксонська зима

ПОВІСТЬ

Олекса Ізарський

Lehren sind nichts für mich.
Bei mir selbst will ich lernen.
H. Hesse

1

Віктора здивувало таке сонце над Саксонією.

День удався не лише пропам'ятний, а й осяйний. Небесний сдwab, плямистий, у білих квітках на синьому тлі, малиновів, спалахував, іскрився. Дійсно, марилися розпечені шротинки, вогники.

Над землею хланню ярили прапори, стяги й корогви жовтня.

Віктор нашорощився. Треба було непомітно приглянутися, прислухатися до поединка здорового глузду з дзеркальною бризкою надії й віри. Гору брало то ячання людини, загнаної на слизьке, то спинчання інстинктів, схоже на луну природних чи, може, штучних, фальшивих передчувань кінцевої перемоги і — щастя.

Розум відмітав ману, проте сам настирливо шукав межі своїх передбачень. Адже він знав про невідповідність навіть підтверженої досвідом теорії й рясноти життєвих обставин та можливостей. У житті трапляються й збіги щасливих умов, відомі й щасливі кінцівки справжніх і уявних невдач. Значення подій нашого життя насправді прояснює час.

Добра сподіватися не було підстав. Щойно вчора посеред дня над Грюнбергом зайшло сонце, настала доба безконечної і безпросвітної ночі...

Та в купе затемненого вагона до райського світанку й пізнім ранком так розгорялася Вікторова розмова з батьком, що їхні душі ясніли, їхні очі променіли. Цим жаром можна було нагріти з половину суходолу. Раз серед ночі, вже перед світанком, з прудей вирвалося по хмарці сміху. Треба було перервати бесіду й виглянути з купе в коридор. Цікаво стало, що там накоїли хлопці.

До Ляйпцигу прибули Лисенки й гурт їхніх земляків точно за розкладом і, теж удача, точно через п'ятнадцять хвилин після закінчення ранкового бомбардування міста. Підмиський потяг рушив на Штутцен і доставив оствіців з фірми «Гросна» в містечко хвилину в хвилину. Стрілки годинника зійшлися на дванадцятці.

Мати спала в кутку, понад скляними дверцями купе. Біла й сива. Від освітлення ще й посиніла. Біла тата в Дрездені звільнилося місце. Синову присутність він помітив негайно й вииняв руку з-під пледа.

Від схвилювання й приємности заснув ненадовго, проте міцно. Через годину він мусив перевірити, чи Віктор ще біля нього. Потім тихенько запитав, чому це Віктор не спить. Адже зараз, сказав, тільки й перепочити. Дорогою треба насолодитися, бо в Штуттені ніхто добрий не чекає на нас, як і ніщо добре.

Згодом батько знову відчинив очі й прошептав, що він уже другий тиждень не може позбутися враження від новини про самосуд і вбивство сусідами бельгійського скульптора Майоля. В рідному таки Баньюль-сюр-Мер, можна сказати, в рідній хаті... Тепер саме час для обвинувачень у співробітництві з німцями. За це мордують мільйони неповинних на Сході й Заході Європи. Наявність глузду в звинуваченнях нікого не цікавить. Люди поспішають убити не лише співгромадянина, якщо він є навіть славою коханої батьківщини, а й погасити, потопити нерідко частку власного сумління!

Віктор спробував на тихесенький монолог не відповісти: сподівався, що ораторський вогонь швидко згасне.

Батько дійсно вгамувався, зімкнув очі. Його рука згадала про плед. Та думка пульсувала далі. За чверть, найбільше за півгодини вона опинилася вже далеко від своєї першої станції.

Тато глянув, чи Віктор спить, і дуже зручно обвив синову руку своєю:

— В чужинцях нас вабить те, чого бракує в нас самих. З народами справа така, як з поетами: цікаве в них зовсім не те, що спільне, а те, що різне. Думка це, ти знаєш, Олександра Блока. Пам'ятаєш?

— Уперше чую, Тусько! Не перебільшуй моїх знань! Продовжуй!

— Тяга ця в осіб і в народів природна наскрізь, в українців, у бельгійців, у всіх на світі «івців»! Бо людина й народ прагнуть зразка, науки, вдосконалення. До смерти всі ми вчимося, згідно з Гете, найважливішому з мистецтв, — жити. Пам'ятаєш, ти мені цитував Гете?!

І батько повернув голову до сина. Важливо було пере-свідчитися, чи думка Гете на його вимогу з'явилася в очах співрозмовника, чи його власну думку було серйозно трактовано.

— Розумієш, прожито неповноцінне, майже несправжнє життя! По-людському прожито на світі лише тридцять років. Про мистецтво життя тоді ще не думали. Потім життя пішло навпочіпки, просто — навітки. В розтоки пішла життєва глибина, життєва течія. Води стало довкола по обрій,

та скрізь, одначе — по коліна. Наш ковчег так зненацька сів на міліну. «Порядним людям» довелося рятуватися від людоморів піхтурою, чалапати — звичайно й гинути! — багнами, таїтися вдень і вночі аж до смерти. Не до мистецтва життя, виходить, було й на цей раз. Отже: що «ще», що «вже» — однаково. Діло це не для харпаків, як колись, так і тепер.

І раптом, для обох них цілком несподівано, Віктор ледве не розсміявся. Без нарочитого заміру підмінити батькові вболівання, майже сама собою стріла розмови пішла нанизувати несподівані роздуми й досвіди.

Віктор, міцно стискаючи закладку батькову руку, нагадав, що в час масових і жанрових сцен на кону історії його симпатія природним чином припала рідкісній знахідці, раритетові в нашому суспільстві — інтелігентній людині. Він до того розуміє підґрунтя, з якого виростають неймовірно смішні запоморочення її розуму, її непрактичність і занехаяння своїх ставових інтересів, типові її хвороби, її «заумь», що не може на неї розсердитися й позбавити її у гніві національної корони.

— Знаєш, до чого договорився мій улюбленець В. Розанов? Ні, він не мій улюбленець, ти ж знаєш. Він для мене зразок дійсно російського думання. Може його еталон... Так от Розанов обрадував мене й обдарував світ чудовою надією: російська революція загине, бо вона не дала поживи... мрії!..

Батько хіхікнув і вишкірив зуби з-під веселих губ. Глянув не так на сина, як у затемнене зеленою шторою вікно. І раптом, видно було, погас. Від сміху не залишилося й сліду.

— Брак мрії у нього це розчарування народу. Та крім усього й понад усе: від геніяльності до безумства, від оригінальності до заяложення лише крок. Треба в житті чітко розрізнати мислення абсолютне, абстрактне й мислення практичне, так би мовити, доцільне, бо корисне.

— Туську, нам з тобою, відомим мудрецям, більше личив би Ваймар, ніж Ляйпціг.

Але батько второпав, що Віктор щасливо уник скарги на приреченість довго жити без людей з духовими зацікавленнями, на самоту, до певної міри навіть у родині. Єдиний тато дійсно співчував синові в цьому. Мати й Льока, не сліпі, бачили його незадоволення, його переживання, проте сподівалися й вимагали від нього сили, твердості й далекосяжного розуміння подій сімейних, національних і світових.

— Добре було б нам у Ваймарі, добре буде й у Ляйпцігу!.. Та завдання наше якраз — перетривати лихоліття. Не бійся за свій хист: війна для нього й роки після неї — що чорнозем для зерна. Талант у темноті визріває, набирає з землі соку й енергії. Після вимушеної бездіяльності настане гурган творчості. Наші злі роки стануть добривом, на якому зростуть твої книги. Далеко ще вони... Так далеко, що

двенькати про них смішно. Та наше нещастя, пам'ятай, стане твоєю темою. Злигодні розверзли людство... Побачене на дні його десятиріччя аналізуватиме література світу — і посміхнувся: — Заперечень нема?!

Тато вже передчував кінець війни, передбачав нову картину Європи. Поглядаючи на сина, пошепки говорив про своє розуміння історії. Вона є таким же твором людини, як, наприклад, поема чи роман. Це також заглиблення людини і в свої розмисли, і в свій матеріал. Це також віддзеркалення людської натури, суті.

Тато передбачав фронтальну перемогу Росії над Німеччиною й одноразово над її тимчасовими співниками. Бо справа тут не в «незбагненному потоці історії», а в звичайній бухгалтерії матеріальних ресурсів і в накопиченні державної волі. У підпорядкуванні їй життя поколінь.

Це вже було перед світанком. Ранкові брижі — марилося плавання! — похитували потяг. У коридорі вагона для німців куняли на фанерних і картонових чемоданах, на непофарбованих скринях заводської роботи й на лантухах — «остівці». Насупроти купе, верхи на спарених залізах, просидів ніч, і спав, і не спав, Льока. По сусідству з Яковом Андрущенком, малярем, та його матір'ю, куховаркою. Ближче до передніх дверей отаборилися Василь Кривуля, опецькуватий шофер з Полтави, і Герман, тесляр, кістлявий велетень, силач з київського цирку. Та більшість «коридорних пасажирів» розмістилася неподалік дверей задніх. Наче, в разі потреби, звідти можна було вискочити не в Саксонію, а на землю Швейцарії.

Німкенья, ще молода, але дуже тяжка, спотикнулася об Василеву ратицю й упала на коліна перед Германом. Боляче їй стало до сліз. А борцеві вся ця сцена здавалася маривом: сине світло в вагоні, синя красуня перед ним на колінах...

Василь Кривуля спішно сьорбнув носом і в ту ж мить збагнув можливість жакливих наслідків такої подійки для всієї компанії.

— Macht nichts, macht nichts! — єдине, що він зумів сказати переляканій дамі. Німецький словник Германа був ще вбогіший від Василеного.

Яшко й Льока підскачили вже на сміх. Від такої несподіванки раптом залилася сміхом білява дама. Реготалися, щасливі, Василь і Герман.

Віктор застав у коридорі тільки загальне спантеличення. Німкенья, мов привид, зникла. Остівців нещасливий випадок стурбував, — життя по сусідству з концентраційним табором...

Ранок люди пронудьгували біля вікон. Віктор проговорив його з батьком. Тата цікавило, чому об'єктом опису й лобування не стали в мистецтві почуття щасливі та ясні, чіткі та додатні. Яким чином література опинилася в полоні дивовижного й хворобливого світосприйняття та химерного сві-

тогляду? Чому письменникам удаються негативні типи людей? Чому не вдаються позитивні герої? Вада це мистецтва чи правда це про людей?

Важливим питанням було для нього: з часом відстоюються і втрачають полиск оригінальності літературні твори, чи то просто визрівають читачі? Чи не є модерна проза, крім незвичайно накреслених речень і зумисне учуднених образів, просто сумішшю художності з елементами журналізму, з есеєм, з документом?!

Віктор не заперечив жодну з його здогадок. Він лише звернув увагу на брак стилістичної гомогенності також у письменстві давньому й класичному. Звичайно, кожна з великих літератур мала колись і має тепер свої рецепти, свій характер. І кожна з них, до речі, була і є в різній мірі «централізованою» або — те саме твердження — зрізничкованою й різноманітною. У відповідності, здається, до територіальної, до політичної структури держави й нації.

За годину перед Ляйпцігом експрес промчав повз Штуттен. Промайнула цегляна веремія в глибокій долині Мульди, в пожевклих лабетах карликових садочків над колією й старого парку. За станцією вискочили до потяга й позабігали за обрії зелені-зелені луки. На них, аж до мосту через річку, зоботом ліг, теж зелений-зелений, насип.

Робітничий потяг безнастанно зупинявся на станціях і роз'їздах. Але тепер люди вже й не поспішали: зникливілі. Просували до дверей і виносили на перон свої бебехи. Станційний будинок з золотими опівдні вікнами став у них перед очима червоним муром.

Герр Зайтц, схожий на добропорядного пастора, на рожовощокого священика з золотими зубами, вийшов з вагона перший і, нетерплячий, власне, різким порухом руки показав, де нелюди мусять почекати, щоб справжні люди спокійно пройшли повз залізничника на станцію. У Грюнберзі він, золотозубий, людей не помічав. Інколи, як приїжджав за новою партією робітників, навіть силкувався белькіт і жадання простаків уторопати.

Віктор, на всякий випадок, двічі обійшов вагон і скочив на перон останній.

— От так Саксонія! Для нас нарочито приберегла найсоняшніший день року!

І намірився пожартувати, мовляв, увечорі гуртом поїдемо в Ляйпціг на баль до Якобі, власника «Гросни», там поручаємося з бургмістром світової столиці книги, відслужимо молебень, та не дебуть, а в соборі святого Томи. А запитав, про все в один мент здогадавшись, на кого це люди чекають, чого це люди так злякалися, від кого це люди ховаються під... потяг.

І Віктор скомандував негайно й дружно йти повз залізничника на станцію. Сам підійшов до дверей, герр Зайтц побіг йому вслід, і наказав, дослівно, його людей пропускати без квитків. Тон його голосу виключав непослух.

Пан Зайтц не раз уже мав справу з Віктором, знав уже, що молодик розчавлює його воллю, проте радо взяв його у Штутцен. Та зараз ведмедикові з штучним ротом захотілося раз і назавжди провчити нахабу, зробити з нього котлету. Йому вже примарилося, що за розправу над Віктором Лисенком його звільнить з фірми хитрий Якобі, що він уже — так по-дурному! — опинився на фронті.

Зайтц, ще войовничий, продрався крізь остівців, крізь український ярмарок до дверей станції, опинився перед Віктором. І... слухняно виконав його наказ: витяг з кишені й передав залізничникові, охлялому чоловікові з риженьким вусом і з мутними очима під хвацьким картузом, п'ятнадцять квітков.

Віктора в цю мить не можна було зачіпати. Його в цю мить не зупинив би і постріл у груди.

2

Заміток ока і серця, почувань, збуджених як потребою гармонії, так і заперечення, думок, у поспіхові зібганих і таким же чином розгорнутих, — по водоспаду на кожен з боків світу, на кожен кут зору.

Це не година знайомства з Штутценом, а довічний і багатий доробок талановитого психоаналітика. Що за склужбаченість і що за лінійність почувань!

Це не жар полудня й не прохолода саксонської осені, а панорамний роман про людину посеред зловісної казки. Ступенювання буденних призот і знайомих розрад!

Рідкісна видимість. Особливо дуже близьких об'єктів і недосяжної повені сучасся. Часу. Смішно втікати з нього чи від нього. Смішно цуратися самих себе. В дану мить... папаш з мамашами та чадами обабіч станційних дверей, ще під дахом і вже на площі, в передпокої міста.

Один мент гурт міщочників був родиною. Година була розчулення, знесення міжлюдських кордонів, година єдності й братерства. Ладні були всі, якби тільки разом, шерогою на ешафот ступити.

Урочистість кожного з трибульців була такою простою і такою багатозначною, як телеграма про народження або про смерть людини.

Віктор не впорувався з заготівлею на зиму важливих і дрібних вражень, не впорувався з пакуванням швидкоплинних ідей.

А позачергово виясненню підлягало:

— Що насправді так схвилювало його? Образливе, незвичне ще трактування остівців хитрим, але грубим німцем? Чи переїзд в осердя Німеччини?

— Затьмарилося раптом його розуміння «історичного моменту»? Чи просто вибух любови до свого народу обагрив півсвіту?

— Оборону рідних своїх і земляків наказано розумом чи серцем? Справа тут у людському праві чи в прихильності до свого?!

Дослідженню підлягав назверх звичайний факт. Увсібіч розлилася під небовиссю незбагненна любов до ближніх й неждано легко потопила таку певну себе й звичайно горду самосвідомість.

■

У станційній залі, обшитій темнобрунатними панелями над загоптанною й замитою підлогою, отаборився вечір, на площі, обставленій триповерховими будинками, — ясний день.

Гурт остівців біля своїх лантухів і скринь, складених і поставлених на пішоході, над бруком, мовчки слідкував за розлученим «платером» у чорному пальті, в чорному капелюсі. Енергійно закидаючи поперед себе парасольку, він швидко перетяв квадрат кам'яного ставка й зник у гирлі цегляної вулиці на пригорбку. У ту ж мить, як списи, наїжилися руки остівців, пирснув регіт: з «Цеглянки» виринула й побігла через станційний майдан «тачанка о двух колесах», як глибокодумно підмітив уразливий Яшко Андрущенко. Віз її, накинувши парусинову петлю на груди, дишельцем лише правлячи, Сюсюкевич, інженер електрик з Чернігова. Безневинний, дивно чистий і дивно жовторотий юнак з «Гросни» — Бруно Цапліс — підштовхував азіятську арбу на гору, а потім її притримував, гальмував з усієї сили.

— Транспорт прибув, Никандре Овер'яновичу?! — запитало п'ятнадцять пар нарочито пригашених очей, п'ятнадцятеро на мить угамованих ротів.

— Транспорт прибув! — серйозно відповів «Овер'ян», звільняючись від петлі, кидаючи возика носом на брук, на допотопний лад превелебно кланяючися землякам.

— Терпіння, терпіння! Самі побачте! — відповідав «кінь» на запитання нетерплячих новоприбулих про стан різних справ у Штуттені, зокрема про готель «Zur goldenen Krone». Ледь посміхаючись, він стримував вказівним пальцем насмішкувані розпитування Віктора та Яшка про саксонських дівчат і про його, чоловіка вже лисого й підстаркуватого, «Валеріянку», двадцятип'ятилітню дружину Людмилу Валеріянівну.

— За наші душі просимо не турбуватися, бо ми не ласі на жінок. Обминаємо їх з міркувань принципових, — заспокоїв кролика в парусиновому комбінезоні відомий «женоненависник» Яшко.

— Та я ж знаю! А як же інакше! — заспокоївши регіт і кашель, відповів Никандр Овер'янович, схожий, як звичайно, на розчуленого благоліпністю святкової служби цер-

ковного старосту, невимовно богобоязливого й виключно по-тайного та настирливого.

Цапліс-батько, лотиш напівнімецького роду, своєчасно втік зі своєю родиною з Риги до Кенігсбергу й від самого початку війни проти Росії добровольцем бився на Східному фронті. На адресу «Гросни» в Грюнберзі й Штутцені щотижня приходили його листи. Цапліс-Лук'янова, його дружина, всі ці роки була помічницею Марфуші Андрущенкової на кухні. Жовта скракля до всього на світі приглядалася вилитими на скельця сталевих окулярів світлоглубими очищами й потаємно прислухалася до гістєричних захоплень і Марфушиних же ридань з малих і великих приводів.

Андрущенкова то засипала Віктора лестощами й силоміць намагалася довести до його відома неприхильні про нього суждення земляків й обов'язково також імена всіх цих наклепників, то бездумно кидалася на свого заготівельника з цілком фантастичними обвинуваченнями. А Цапліс-Лук'янова, мов жовнір, мовчала. Цю народницю, різночинку, ніщо в світі не зачіпало, ніщо її з молодости не лякало. Про її коники ніхто не мав жодної уяви. Тільки відоме було, що її боялися власні діти. Навіть на фронті боявся її гніву — чоловік.

Зустрічі й найпустішої розмови з товаришами завжди уникав такий доброзичливий, такий безхитрісний, такий відвертий Бруно.

П'ятирічна Неля в присутності матері не помічала Віктора. Коли ж ішла з братом над Вислою або — траплялося не раз — по вулиці в Грюнберзі, то обіймала Вікторові ноги й дерлася йому на груди, перегороджувала йому — й Ліді Панченковій — дорогу. Доводилося білій-білесенькій білявці давати чи обіцяти відкупне.

Дивно, дивно: Бруно до того чекав на приїзд «шльонзаків», що зголосився з Сюсюкевичем їхати на станцію. Він так зрадив давнім знайомим, що в захваті заносив над головою їхні мішки з картоплею, радо кидався на скрині, жартома вкладав чемодани. А прикропив сопку на примхливому візкові — дрібними клунками.

Образ, здавалося Віктору, достеменно прафічний: творець усього суцього на планеті. Атлет і ентузіаст у розтігнутих на грудях сорочці. Годиться на обкладинку журналу й книги.

Місто, повсюдно вистелене неukoверзними оголовками або гостроробими черепами. Посеред нього гурт утікачів з своїми бебехами на двоколці. Шерхіт її коліс, задрипаних глиною й пересохлих, спроможний наскрізь озвучити книжку. Та ще білі хмари й холодна синява неба над українськими головами, над узбецькою арбою посеред Саксонії.

Спершу всім здалася головною вулиця коротка й широка, потім, з другого боку «Золотої корони», вузька й напевне довга. На першій стояли будинки червоні або червоні

з білою облямівкою, зрідка лише сірі або жовті з цегляними рамцями над вікнами й дверима, переважно триповерхові, на другій — поспіль рожеві — п'ятиповерхові кубики та сірого каменю пімназія, під стать їм, хоч і на два поверхи. Запряжений цугом «берлін» проминув парадний вхід на розі й проїхав крізь відімкнуту на день браму на дно кам'яного колодязя, до дверей на цементові сходи. Половина людей кинулася притримати «арбу», щоб вона не розбила собі дзьоба, половина — скинути вантаж на цегляне, рубець до рубця, подвір'я, на вузенький, такий же червоний, пішоходчик над п'ятиповерховою цямриною.

Не для батька було піддашся «Золотої корони». Він перепочивав на кожному п'ятому, згодом і третьому східці. Навіть не перечив, як Віктор або Льока брали його собі на груди перепочити й умовляли не хвилюватися й нікуди не поспішати.

На п'ятому поверсі, ще задихаючись, тато посміхнувся: «Оце й усе! А ви думали... А ви боялися!»

Віктор, Льока й мати підняли чемодани й клунки. Тато почимчикував повз трое дверей на клочі й першим зайшов крізь завжди відчинені ворота в гуртожиток для остівців. Заля, вузька й низькувата, була схожа на сутінки, на ніч у місті. Навіть ліхтарі під стелею... Відразу ж поранило душу порівняння безконечного приміщення з фантастично містким нутром — на півміста! — домовини.

Крок від порога — і батько сперся рукою на стіну, на олійну фарбу брунатої панелі. Віктор і Льока посадили його на чиесь застелене ліжко, на найперше в залі. Мати присіла поруч, щоб перевірити пульс героя. Сказала, що це «звичайна історія», що через двадцять хвилин усе буде в найкращому порядку. Поцілувала хворого в чоло й скроню.

Лисенкам залишилися останні ліжка, поставлені вздовж попід правою стіною касарні, перед парєю дверей до вбиралень. Там цугом спали, «на вулиці», під жарівками-ліхтарями, самотні робітники. У лівій половині залі мешкали одружені, родини. Там сторч до кожного вікна стояло двоповерхове ліжко. Ребра кожної кабіни завішено темно-темнозеленими ковдрами.

Єдине вікно, націлене точно на середину проходу між кабінами й валом ліжок понад стіною, було заставлене саморобним параваном з жовтогарячих шпалер. У тому гнізді над парадною вулицею зовсім невеликого, проте замощного міста поселилося подружжя двадцятирічних литовців.

Неля Цапліс кинулася до новоприбулих у коридор перед гуртожитком зустрічати давніх знайомих, вибігла навіть на сходи. Та найцікавіші з її намірів знівечив напад астми на старого Лисенка. Замість того, щоб опинитися на руках у Віктора й довідатися, чи він бува не привіз їй чого з Грюнбергу, вона, підбігла й поцілувала брата, а потім, схопившись за спідницю вагітної Людмили Валеріянівни, унятливо спостерігала укладання хворого й колупалася в носі.

Дівчині заманулося не поновлювати знайомства. Хоч Лисенки, присівши на край ліжка, пили чай у Сюсюкевичів, вона не глянула на Віктора, не заговорила й до Льоки. Вона мовчки допомогала присунути до гостей, замість стола, накриту турецькою скатіркою, скриню. Віктор залишив її в спокої. А Льока зачепив її біляві кучері пальцем. Маленька жінка відступилася, заховалася за «Валеріянку».

Сповнений показного співчуття й готовости до послуг, напівуродженної, напівфальшивої, напрочуд умиртовлений Никандр Овер'янович, розігрітий гарячою стравою, розпрощався з Лисенками до побачення ввечері, проте мимохідь розповів Вікторові, що вчора прибула до Штутцена й почала у Зайтца секретарювати донька лікаря Іконнікова Галочка. Назавжди розпрощалася з військовою жандармерією, видно.

А Людмила Валеріянівна, з гарною в неї відвертістю й прямолінійністю, взяла з верхнього ліжка шкіряну торбинку й подала Вікторові листа від Ліди Панченко з Гогенгайма. Дві сторінки його були присвячені Вікторові. Приводом для послання було прибуття головного управління «Гросни» з Ляйпцігу в село чи містечко над Райном. Включно з родиною Якобі.

Вікторів роман з Лідою був найбільшою потіхою Сюсюкевичів у Грюнберзі. Як неправдоподібно статечного й доброзичливого Никандра Овер'яновича, так і надприродно швидко й казково спритної у всьому, такої завжди щасної Людмили Валеріянівни. У надії на дрібку новини, що Аліса Оттвіна зрадить їм таємницю про любовні перипетії внучки, Сюсюкевичі що два-три тижні провідували глуху й на одну ногу криву бабусю. І завжди раділи, як не заставали вдома Ліди: значить, з Віктором на Вислі, в лісі!..

Віктора заскочили обидві новини. Від Галочки Іконнікової нічого було чекати крім підлоти. Лідин лист до Сюсюкевичів це зайве свідчення про її фактично безхарактерність, про розрідження її волі й затемнення її настрою, про притуплення її розуму. Маючи в кишені німецькі папери, вона пише чужим людям про жагучу любов до остівця! Дійсно, знайшла своїх доброзичливців і давніх приятелів!

Віктор і Льока зняли з гвіздка в ребрі ліжка й одягли осінні пальта й — також полтавські! — кепки, Яшко — довгий, нижче колін, ошатний плащ, чорний зі срібним відблиском, і віденський капелюшок з барвистим пірцем. Дружно кинулися в цементове провалля, впевнено прокрокували цегляним подвір'ям і з-під витійкуватої брами, вже на рязі, крізь зелену фіртку, вперше в житті вийшли на головну вулицю, в саксонське місто на прогулянку.

3

Українські міста з таким населенням споконвіку пишались мазанками, славилися бур'янами. Німці вимурували чітко спляновані дільниці кам'яниць. Навіть припасували

висоту та об'єм будинків, поховали де їхню одноманітність і нудоту, де їхню незугарність.

Щоправда, ясний окові й розумові архітектурний небіг мало турбував містечкових майстрів. Головне, щоб усе було зручне і міцне!

Широкогрудих і вузьколобих, поспіль безбрових і байджих кубиків назбиралося тут на три-чотири квартали. Попід ними сірів кайзерівський пішоход у чорних, безсумнівно, магнезіально-залізистих, і фіолетових, це лігій, звичайно, блискітках-зернинках, сірів також щойно перед війною налитий на брук — асфальт. А вже за рогом гімназії пестилося високе небесне море, пороги череп'яних дахів клубочили потоки осінніх барв.

Два квартали від готелю «Золота корона» був кордон великоміського ландшафту. П'ятиповерхові гіганти стали над мілким чотирикутником містечкової площі: віденський модерн і на липи спертій зелений дах повітового управління, готичний собор у куті, калейдоскоп ремісничих і крамарських вивісок під балькончиками. Така малеча. Прообраз людського будня.

Пожильці таких дімків будували церкви. На свій лад утікали від «космічного засилля» й звірячого животіння та пустоти смерти. Безіменні творці історії. Наші попередники. Будівничі довколишнього світу.

Віктор глянув на своїх супутників і, мов заголовки в газеті, прочитав на їхніх обличчях останні новини. Льоку причарувала німецька працьовитість, виявлена кам'яною мовою бадьора віра та вольовість народу. Брат дуже зрадив знахідці: «Грюнберг» у розкішному виданні!.. Дерево й колодязь з «фігурою» посеред майдану, жовті й білесі корони дерев над кам'яничками, дахи сараїв і повіток за цегляними колонами й ґратами соборного паркана... Білявий красень у чорному плащі, у свіжому та хвацькому капелюшку з перцем над вухом, не збирався приховувати роздратування: знову мізерія! Знову містечкові принади!

Безхарактерним і добрим, бездумним і шкідливим його очам-синякам, його надто згідливим і надто примхливим губам з золотими нашивками так уважно підрізаних висуків тяжко було розшелепати й надовго запам'ятати деякі обмеження, деякі незручності, деякі неможливості нашого часу. Що ми «остівці», він не спроможний був ні збагнути, ні забути. Це була в нього дивна й багатозначна прострація.

Віктор помічав «тютюн» на Яшкових губах і чисто дитячу тугу в його звичайно променястих очах. Щоб піднести настрої тонкошкірого й м'якотілого товариша з болота, з трясовини в небо, Віктор застосував зовсім простий важіль. Адже Яшка треба було трішки розбакати — і звільнення від мороки швидко набирало казкового темпу й ставало автоматичним, подібним до ланцюгової реакції. Мить — і щасливця вже розпирала шалена радість. Він і не думав гальмувати свою непомірну відвертість.

На площі саксонського міста Яшко вибрикував, мов бузівок на толоці. Яшко припадав до товаришів, розмахував руками й «фуцав» ногами. Наче мольберт для нього і полотно, майстерня маляра, — цегляні квартали, льонба фарб у парку, осінній ліс і дальні виселки, небо і всевіт.

Схильному до запоморочення голови Віктор враз довів, що комизитися їм ще не було жодних підстав. Адже «Золота корона» це справжня знахідка посеред Німеччини. Для оствіців Штутцен побудував за містом, на луках, показний табір: колючим дротом обнесений трикутник бараків неподалік мосту через Мульдуду. Далі, Штутцен ані разу досі не привабив крицевих птиць. Усі вони пролітали над його головою на Ляйпціг. Нарешті, це теж не треба забувати, війна щільно обступила Німеччину: каша вже готова, можна всідатися довкола столу...

Без обмізковування й без вагання товариші повернулися спинами до вуличок поміж центральним майданом і робітничим задротовником над залізницею. Без домовлення з головами, ноги повернулися на підборах і прокрокували під хмародером на п'ять поверхів до шляху на Ляйпціг. Саме до цього місця, обставленого солідними будинками обабіч, а далі тільки понад старою дільницею міста, дійшли вони й спинилися над кутком парку, над виплеканою фахівцями часткою лісу. З потяга добре видно було це барнаво-золоте роздолля попід ріку.

Здалеку ліс розворушував уяву. Земля й небо були що клечанка й цвітом прибраний туалегний стіл у дзеркалі. Зблизька парк непомірно перевантажував розум, доценту топив у барвному розмаї — свідомість. Вражала душу багатопляновість намірів людини: одні дерева химерно розбіглися по галлявинах, другі обступили густо засіяні багрецем і золотом ще зелені поля. Така чітка спрямованість алей! Марилося, що дуби за дубами, ясени за ясенами, клени за кленами, берези за березами, а тополі за тополями поспішали до своїх брам перед палацами, до своїх містків перед оборонними валами та бійницями своїх замків.

Лякак брунатний рубець лісу понад парком. Цей кут перетнув як алей-координати, так і алей-діагоналі, надіти на білу альтанку на горбку, перегордив ще ясний день над рівнинним містом. Ще сліпили очі срібні й золоті вогні в емпіреях. Ще світилися крайці чаш і обеліски паркових дерев. Без кінця спалахував і гас брунатно-золотий, брунатно-червоний кордон лісів.

— Мюнхенський Моноптерус! Копія! — сказав Льока, присідаючи біля Віктора на лаву насупроти альтанки. — Пам'ятаєш розглядання поштових карток у Комарецьких? От тобі — «Мюнхен. Англійський парк».

Брати довго й охоче чекали на Яшка. Йому личило протанцювати, обкружляти всі стежки й усі галлявини на горбі. Адже це така святкова безтолоч у казковому палаці. Не збите горою листя це, а цупке конфетті.

Найкоротшою з алей товариші вийшли прямо до білого замка на ординарній вулиці, що понад парком. Миська лікарня!..

— От так замок! — розсміявся Віктор, осміхнувся Льока. — Та ти, старий облуднику, пройдисвіте, харцизяко, ошуканче, дурисвіте, шалапуго, шахраю і шельмо! Обіцяеш Вальтера Скотта, а підносиш лічницю!

Яшко запопадливо виправдувався. Доводив, що лікарню приміщено в перебудованому замку.

Льока зігнувся навпіл і теж реготався, обливаючися слізьми.

— Це, між іншим, історія давня і зовсім не випадкова... Ще в Києві жила в нас у флігелі сестра жалібниці, мати мого найближчого приятеля. Оце й було мое перше кохання!.. Мені ж тоді було п'ятнадцять років. Отак почалося везіння на сестер жалібниць з Жовтневої лікарні, згодом на телефоністок. Щойно в Тешені покуштував танцюристку.

— Балет, настільки я знаюся в географії, — уточнив Віктор.

— Легковажне твердження. Три дівчини — це ще не балет!

У цю мить з подвір'я, з чавунової фіртки виглянула напівусміхнена, напівзаплакана дівчина. Щокою кароока чорнявка намагалася доторкнутися до кролячого ковніра на плечі тільки накинутаго пальта.

— Невже земляки? Невже з України?! — і юна жінка спішно опанувала себе, втихомирила неждану радість, заспокоїла звивини добрих і трепетних уст.

— Чи ви не сестра жалібниці?! — на запитання землячки відповів Яшко запитанням. — Може навіть з Києва?!

— Люба Христенко, сестра жалібниці, справді. Тільки не з Києва, з Харкова.

— Що з Харкова то нічого, прощаємо. Це нічого. Там воно не далеко, що Київ, що Харків: поблизу! — і Яшко міцно стис подану йому руку. — Знайомтесь: брати Лисенки. Віктор і Льока, це значить Олекса, полтавські галушники. Може чули таке місто — Полтава?!

Харків'янка від радості сміялася й плакала. Так, її слъози підмивали тверденький і рівний носик, потічками збігали на бороду й потрапляли навіть у розвеселий рот.

Коли Льокина рука випустила Любину, Яшко підійшов знайомитися вдруге й на вщерть серця поцілував раптом дівчину в губи. Долоня його правої руки лягла їй на підборіддя, тоді на щоку, на скроню, згодом під карк. Пальці вп'ялися в смоляне волосся. Нарешті Люба від земляка відірвалася й схопилася за розкуйовджену зачіску, ліктем скинула на пішход своє пальтечко на риб'ячому хутрі. Ні сліду не залишилося від розчулення, від сліз.

— Щастя мое, що ви сестра жалібниці. Бо хлопці звинувачують мене в несодіяних гріхах. Наче б то я чіпляюся

до сестер жалібниць, телефоністок і танцюристок, хоч насправді...

— А насправді сама доля так підтасовує! — закінчила Яшкову думку здогадлива й унятлива Люба.

Три бараки чужинецьких робітників стояли по лівий бік від шпиталю під самим парканом, за цугом крислатих дубів, мов потяг.

Три шоколядних вагони з алюмінієвими рамами дверей і вікон, з дзеркальними шибками. У коридорі треба було йти один за одним. А в кімнаті знайшлося місце не лише для двох «висотних» ліжок і навіть для стола й стільців, не лише для господарів, а ще й для гостей.

До Люби кинулася шістнадцятилітня дівчинка з-під Харкова, власне — з-під Основи. Та в рішучий мент їй забракло сміливості: прослизнути треба було між Льокою й Віктором. Вона ж тепер боялася чоловіків. Крім того, дівчинка, не по літах дозріла й огрядна, не впізнавала свою «маму». В Любі вирували чудернацькі почування й фантастичні думки. В гостях... у власній хаті!.. З якою неймовірною радістю дозволила вона Яшкові зняти з плечей пальто! Як незвично розгорнулися її рамена, якою химерною вазою здалося в цю мить її гнучке й пружне тіло!

Галя Кухаренко знітилася до межі уявного. Проте її цікавість до несподіваних гостей була теж непоборна. Віктор спробував її обняти, притиснути до себе, і вона ладна була від страху й зніяковіння заплакати. Льока продемонстрував боягузці китайське привітання — і дівчина з харківського ясиру засміялася.

Тридцятилітня Дора Семенівна Черніна, золотиста блондинка з хвилястим та ще й пухнатим волоссям, жінка пишна й широколиця, теж зраділа новим знайомим. Вона зразу виділила з компанії Віктора. Що в такий час, у такому становищі думають хлопці з України?!

Особливо заінтригувало її, що кожен з товаришів саме такої розмови уникав, що кожен з них насправді ховався за плечі сусіда, а всі вони разом вдавали з себе сміхотунів.

За годину — півтори години! — Дора розповіла, що вона народилася в Новгороді, що вона закінчила Військово-медичну академію, що вона, отже, лікар і — військовополонена. У полон вона потрапила на Волхові у сорок другому році. Разом, між іншим, з генералом Власовим. Це значить — з його дивізією.

Тоді Віктор подякував за таку чисто російську відвертість і холодно висловив радість з приводу такого цікавого знайомства. Ще дужче зацікавлена такою в Росії небуденною стриманістю, Дора негайно вирішила будь-якою ціною й до самісінького дна виявити зміст цього дуже ще молодого чоловіка, радше юнака.

Дора, так вона попросила її називати, спробувала вчинити Вікторові невеличкий допит. Але його відповіді були напрочуд прості, нецікаві, примітивні. В такому разі вона

сама взялася розвинути дуже цікаві теорії про майбутню перебудову Росії на справжню федерацію майже самостійних республік. Це буде не союзна держава, а союз держав. Конфедерація. Хоч саму себе Дора вважала за російську націоналістку.

Замість того, щоб прощання відкласти, Віктор його прискорив. Дора, згідно зі своїм рішенням, похопилася, згадала, що люди щойно сьогодні прибули — тільки уявити собі! — до Штутцена, до Саксонії й Німеччини. Віктора запрошено на завтра, на неділю.

А Яшко не збирався ще додому сьогодні й обов'язково прийде до дівчат ранком. Це ясно.

Віктор і собі заявив, що радий буде побачити нових знайомих у «Золотій короні». Тут сталася несподіванка: найбільше закортіло познайомитися з Лисенками такої сором'язливій Галі Кухаренко. Тому напевне, що на Україні, в Основі, залишилися її старі вже батьки.

У коридорі безколесого вагона Льока спробував на прощання поцілувати Галю, дитину ніжну й переперчену, в носик. А вона з переляку затіпалася й зчинила несусвітній вереск і плач, заховалася за Любу, припала до «маминої» спини. Зі свого виселка над залізницею вона поїхала з сусідами на базар в Основу й потрапила, дівчинка костиста, в облаву. Німці замкнули її на дві доби у вагоні без харчу й води... З задротовника в Штутцені вирвала її Люба, землячка й сусідка. Їй допоміг усіма тут шанований і найстарший у місті лікар.

Надворі вже посутеніло. Вдень прихований, увечорі проявився характер осени. Святкової яси я небесах не залишилося ні клаптя. Брук понад лісопарком і пішоход понад замкненими на ретязі фіртками кремезних і навіть дещо строкатих особняків були вже злегка покраплені сльозинками. Сухим залишився камінь під головатими абажурами вибагливо підстрижених деревець. Над похнюпленим простором збився в куцисту ще й незграбну плянету дірчастий туман.

— Галя це кільце в ланцюгові нашої історії, — сказав Льока. — Уосібнення вона української долі.

— Також і Люба, — продовжив братову думку Віктор. — Юну красу її південну, середземноморську, вже прив'ялено, свіжість її іскристу вже припилено. Типово наше в Любі — засліплення цілком справного розуму надто владним серцем, цим джерелом як нашого багатства фантастичного, так і наших злигоднів, дослівно — незбагнених.

Люди поверталися з роботи до готелю «Золота корона» тичба за тичбою.

Дерев'яні підосви брезентових черевичиц нагально й тупо кришили цементові сходинки від партеру й до п'ятого

поверху, гуркотіли — копита новочасної орди! — по дошках піддашся.

З Віктором і Льокою віталися робітники, знайомі добре й здавна, подавали руки також земляки, вперше побачені. Таку гору почувань тяжко було б розкопати за десять років. Багато хто ледве кивав головою, дехто зупинявся посеред сходів і чекав, і намагався пробитися до новоприбулих. Анатолій, знайомий ще з Кам'янця Подільського, навіжений бурмило, розкидав три поверхи товаришів і — замучила його самота серед байдужих голів і сердець? луснуло вже терпіння?! — кинувся Вікторові на груди й гірко заридав.

Перший вечір у Штутцені перепаскудила Лисенкам їхня найближча сусідка.

Гістерична Марфа Андрущенко накинулася на Віктора в присутності ошелешених батьків з цілковито бездумними обвинуваченнями й базарною лайкою. Це він, Віктор, нарочито забрав у неї сина, Яшка, і влаштував його в Тешені в театрі. Це він, ірод, допровадив Яшка до концентраку й зтягнув уже на його шиї петлю шибениці. Навіщо лишень вона погодилася на Яшкові вмовляння й поїхала з Лисенками до триклятої Саксонії!.. Віктор уже й тут знайшов Яшкові повію.

Одним словом: Віктор це пекельне кодро, це її, матеріні, вдовині сльози!

І Марфуша кинулася на Віктора, намірилася його покусати, видряпати йому очі, намірилася задушити пройду. Взута й одягнута, вона вила й скавуліла в ліжку до повернення сина від Любю зразу по одинадцятій і до недільного світанку.

Жоден з Лисенків за вечір не обмовився й словом.

Віктор улігся в свою постіль над мамою, головою до лямпочок над вбиральнями, й започаткував під час повітряної тривоги опівночі «Штутценський щоденник»:

«Несповна доба в Німеччині. Ревуть літаки над нами й Ляйпцігом. Взагалі ж мої враження дивні: гармонія довкілля з мою уявою, передбаченням, навіть — сподіванням, точніше — жаданням.

«Зустріч з земляками. Розчулення поруч огиди. Народний трибун, зранку, пригадав, увечорі, ключі слова Шопенгауера про людину як „суверенну наволоч“.

«Силлося зарубати на носі, що нагромадження труднощів щойно починається. Перемога й свобода — за ними, за цими горами.

«Щодня вчуса розрізняти борошно, обмітки. Бо мушу в моторошний час залишитися собою».

У підвал готелю кинулися бігти всі дочиста. У мороку «домовини» прослухали «ляйпцігський концерт» тільки четверо Лисенків та їхня сусідка Марфа Андрущенко.

Далі буде

Із поетичної спадщини П. Филиповича

Оригінальна поетична творчість відомого українського поета, перекладача і літературознавця Павла Филиповича вичерпується двома збірками «Земля і вітер» (1922) та «Простір» (1925). Обидві вони були передруковані на еміграції у виданні п. н. «Поезій» Інститутом літературознавства при УВУ у Мюнхені 1957 року за редакцією Михайла Ореста, з біографічним нарисом поетового брата Олександра Филиповича та з вступною статтею Володимира Державина. До цього видання увійшли також деякі з друкованих поза збірками оригінальних і перекладних віршів П. Филиповича. На Україні, хоч ім'я Павла Филиповича можна вже згадувати, досі не опубліковано навіть невеликої збірки вибраних його поезій, ні тим більше його літературознавчих праць і літературно-критичних статей. Починаючи тільки з 1968 року, опубліковано в радянській періодиці де-що із оригінальних і перекладних поезій, що збереглося випадково після арешту, заслання і розстрілу поета. Перекладач Григорій Кочур опублікував у «Літературній Україні» (ч. 4, 12 січня 1968) два його переклади — один із Поля Верлена і другий із Анни Ноай, які збереглися в архіві Миколи Зерова серед матеріалів плянованої за редакцією С. Савченка і М. Зерова «Антології французької поезії». На початку 1971 року Євген Кирилюк опублікував у кварталнику «Поезія» ч. 1 (13) разом з 14 віршами із друкованих збірок також два вірші з автографів, які зберігаються в державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР: «І ти взяла мое надбання...» та «Дотик блідої руки...» Нарешті, у львівському журналі «Жовтень» (ч. 9, вересень 1971) Григорій Кочур оприлюднив п'ять інших перекладів П. Филиповича: один із Сюллі Прюдона, два із Поля Верлена і два із Поля Фора. Машинписні копії цих перекладів зберігаються між паперами літературознавця М. А. Плевака (вбитого на засланні 1941 року) у Рукописному відділі Публічної бібліотеки АН УРСР. У доданій до цієї публікації вступній статті Г. Кочур підкреслює високомистецьку цінність перекладів П. Филиповича, пишучи:

«Характерна ознака його перекладів — прагнення до найбільшої точности. Недарма в одній ре-

цензії на збірку віршів Брюсова 1925 року було відзначено, що переклади Филиповича найточніші. Поступаючись щодо винахідливості та версифікаційної вправності перед Рильським і Зеровим, Филипович натовість намагався якнайцільніше наблизитись до лексичного складу та синтаксичних конструкцій оригіналу й часто досягав дуже добрих наслідків. Переважна більшість перекладів П. П. Филиповича зберігає не лише історично-літературне, а й актуально-художнє значення.

Павло Филипович, один із «п'ятирного грона» неоклясиків, був арештований у серпні 1935 року (перед тим, у квітні 1935, арештовано М. Зерова і потім у вересні — М. Драй-Хмару), засуджений на 10 років заслання в табори і знищений 1937 року під час вивозу в'язнів із Соловецької тюрми. Родину його сповістили, що над ним відбувся повторний суд і що його засуджено знову на 10 років ув'язнення. Радянський літературознавець О. Засенко зарахував у статті «Новий період у вивченні літератури», надрукованій у «Радянському літературознавстві» (ч. 3, 1963) Павла Филиповича до тих, що «стали жертвами сваволі й беззаконня в період культу особи»... Останнім часом, як й у випадку десятків інших знищених тоді науковців, літераторів і мистців, про причину смерті Павла Филиповича не згадують. Подають тільки дату смерті — 3 листопада 1937. Був знищений Павло Филипович на 47 році життя. Опубліковані Є. Кирилюком й Г. Кочуром поезії і переклади Павла Филиповича передруковуємо нижче. — Редакція.

З ОРИГІНАЛЬНИХ ПОЕЗІЙ

■

І ти взяла моє надбання —
 Безжурний подих, сяйво слів;
 Перегоріла радість рання,
 І день притих і занімів
 За косогорами розстання —
 Тривога, стума, тоскний гнів.

Безладним подувом задуми
 Ласкаве викличу ім'я,
 А мрію не знайдем одну ми,
 До тебе не прилину я,
 Вартує жаль, темніють думи,
 Мов квітів зірвана сім'я.

Не перша ти і не остання —
 Самотне серце не таїть,
 Чому ж, згадавши це кохання,
 Воно не може заніміть?
 Для чого знов росте змагання
 Невпинно і несамохіть?

Дотик блідої руки,
 Хвиля теплині на мить.
 — Десь пролітають віки
 І хуртовина шумить.

Пошепт, і стиски, і сміх,
 Запит, і знову снага.
 — Інших коханок моїх
 Десь уже ніч одяга.

Біла постава гнучка,
 Губи червоні в вогні:
 — Губи чийсь і рука
 Там, в далині, в далині...

ІЗ НЕДРУКОВАНИХ ПЕРЕКЛАДІВ

Поль Верлен (1844—1896)

УЛЮБЛЕНА МРІЯ

Я звик її творить, чудну і
 владну мрію,
 Незнана жінка це, і
 щоразу вона
 Немов змінється, немов
 така ж ясна,
 І я її люблю, вона мені
 радіє.
 Кохає, і тому вона одна
 уміє
 Читать в мой душі таємні
 письмена,
 Нудьги холодний піт
 одсвіжує вона,
 Коли вона в сльозах чоло
 мое леліє.
 Чорнява? Золота?
 Не пригадать мені.
 Її ім'я? Як ті, і ніжні, і
 звучні
 Наймення, що в житті
 моєму вже немає.

Її прекрасний зір, мов зір
 у статуй, зник,
 А голос, і важкий, і тихий,
 так лунає,
 Як відгук голосів, що
 стихнули навк.

МІСЯЧНЕ СВІТЛО

Загляну в душу вам, і краєвид чудний
 Вкривають постаті масковані, і далі
 Із лютнею в руках ведуть танок вони,
 Та не заховують під одягом печалі.

Вславляють пестощі й кохання золоте
 В мелодії глухій, засмученій
 квилінням,
 Немовби і самі не вірять в щастя те,
 і пісня їх злилась із місячним
 промінням,

З промінням місячним прекрасним
 і сумним,
 Що причаровує пташину у діброві,
 Тоді як водограй ридає перед ним,
 Блискучий водограй в оправі
 мармуровій.

ОФОРТ

Нічна пора і дощ. Роздерто обрій
 тьманий
 Від обрисів шпилів і веж, та крізь
 тумани
 Готичне місто вже згасає вдалині.
 В долині три стовпи, і трупи нависні
 Гойдаються на них, і їх танець
 безсонний
 Дзьобами жадними підгойдують
 ворони,
 Тоді як їх ступні — пожива для вовків.
 Розгублений терник і декілька кущів
 Аж настовбурчують своє останнє
 листя
 На чорнім тлі примар, ганьби
 і беззахистя.
 Ще далі — в'язнів трьох роззутих
 і блідих
 Веде загін солдат, і в кожного із них

Холодне і пряме блищить вістря
 сталеве,
 Немов щоб зупинить невпинний лет
 дощеві.

Анна Ноай (1876—1933)

■
 Пишу для того я, щоб, як
 мене не буде,
 про мій щасливий світ
 могли дізнатись люди,
 і хочу передать юрбі
 майбутній я,
 які прекрасні скрізь
 природа і життя.

Уважна до трудів у полі
 і у хаті,
 я позначала все, чим дні
 були багаті,
 тому, що глиб землі
 і води, й огневій
 ніде не красні так, як
 у душі моїй.

Я мовила про те, що
 бачила і чула,
 від правди серця я свого
 не відвернула,
 й плекаю почуття гарячі
 і міцні,
 щоб зберегти любов,
 як ляжу у труні.

І щоб якийсь юнак,
 знайшовши ці писання,
 відчув одразу жаль,
 принаду й здивування.
 Як подруги його покинуть
 молоді,
 іще палкіш мене
 полюбить він тоді.

Сюлли Прюдом (1839—1907)

ІДЕАЛ

Земля бліда, над нею місяць сяє
 І небо світить зорями всіма,

Душа світів в повітрі поринає,
Але моєї зірки ще нема.

Ще ніхто не зрів її проміння,
Воно мандрує десь у далині,
І ним прийдешні зможуть покоління
Причаруватись у майбутні дні.

Коли вона засяє без упину,
Найкраща і найдальша між усіх, —
Про те, що я любив її єдину,
Скажіть, останні із дітей земних!

Поль Фор (1872—1960)

■

Я піду на берег, поцілунків жди!
— Вітер з моря, мила, їх поверне враз.
Дам тобі признаку фартушком моїм!
— Вітер з моря, мила, відмахне його.
Плакатиму гірко, скоро відпливеш!
— Вітер з моря, мила, висушить сльозу.
Добре, буду думать лиш про тебе я!
— От за це хвалю я, от за це хвалю!

■

Ця дівчина померла, померла
від кохання.
Її занесли в землю, у землю
на смерканні,
Поклали спать самотню, самотню
в пишнім вбранні,
Поклали спать самотню, самотню
у труні.
Вернулися веселі, веселі на світанні,
Веселі заспівали, співали не востанне:
«Ця дівчина померла, померла
від кохання».
А потім знов у поле, пішли у поле
зрання.

Парнас комить-головою (I)

ПУТІВНИК ПО ЛЯБІРИНТАХ
НОВОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Богдан Рубчак

Трудно орієнтуватися в нинішній американській поезії. Вона ж бо тепер переживає несамовите відродження: приглядаючися до її борсань, бачиш брак визначених обрисів, які завжди помітні тільки з історичної перспективи. Але разом з тим відчуваєш сам у собі своєрідно радісну, молодіжну енергію, яка з неї променіє.

На це відродження склалися різні причини. Безумовно, суспільно-політичні обставини країни відіграли в ньому велику роль. Втративши віру в капіталістично-прагматичні основи свого суспільства, американська молодь кинулася шукати інших напрямів самовиявлення: не директор фірми, а вчитель убогих дітей; не інженер, а скульптор; не сенатор, а «підземний» політичний діяч; не редактор великоміської газети, а невідомий поет.

І саме прикметник «невідомий» грає тут не абияку роль. Бож нова поезія не на магістралях: щоб її знайти, треба з трудом роздобути її адресу. Часто вона криється в закамарках «підземелля», навмисне ховаючися від комерційно розбещених смаків, від реклямою насилуваних світоглядів, від грошовитих стрітів і авеню. З вершин у катакомби: хай на вершинах сидить собі напівграмотний конгресмен, докраю неморальний (і то неморальний в найглибшому розумінні) директор банку. А на Парнасі хай сидять ті, хто їм служить: диктатор моди, романіст, що лоскоче нерви знуджених секретарок, есеїст, що на лискучих сторінках елегантно оформлених журналів «несе культуру» в хмародери над Гандсоном. У розумінні сучасної молоді, справжній вершок Парнасу тепер під землею, і принагідним гостям, що «вікендами» шукають сенсації, вступ туди суворо заборонений. Вершини компромітовані: гетто стало академією.

Але оце занурення Парнасу зумовлене не тільки суспільно-політичними, але й чисто мистецькими міркуваннями. І, як завжди в історії англо-американської поезії, «мистецькі міркування» точаться довкола питань поетичної мови. Щоб бодай трохи ознайомитися із складними лябіринтами сучасної американської поезії, оберемо нашою Аріядною саме цю проблему: питання поетичної мови. Правда, вряди-годи будемо відходити від неї. Але все таки вона служитиме нам за своєрідний орієнтир.

Справді ж бо, один із основних принципів англо-американського літературознавства — та й самої літератури, особливо поезії — це природа і можливості поетичної мови. Як же може бути інакше: всюди має бути так. Але трактування цих проблем в англо-американській літературі визначається незвичайною конкретністю і речевістю, що, мабуть, основані на типово англійському культі «здорового глузду». Зразу бачиш, що питання крутяться довкола двох полярно розмежованих становищ: назвемо їх покищо «оприроднюванням» і «відприроднюванням» мови. Йдеться ж бо про міру наближення поетичної мови до мови щоденного побуту. Світоглядіві, суспільні, політичні зміни, що спричинювали такі коливання (або, як сказали б структуралісти з середовища *Кель-Тель*, були до деякої міри спричинювані такими коливаннями) — у розмовах про поезію завжди відступали на другий план. Мабуть, саме тепер ці питання стоять ближче до чисто естетичних, ніж будь-коли в історії англо-американської літератури, але все таки вони ще далі другорядні.

Цікаво, що в історії англійської й американської літератури зусилля найкращих критиків були спрямовані до «оприроднювання» мови. Ще 1595 року, поет і лицар Філіпп Сідней іронічно нарікав на письменників його доби, що в їх творах «медом текуча матрона Ельоквенція зодягнена, чи скоріше — переодягнена в розкрашену афектацію куртизанки... в такі натягнені й неприродні слова, що вони, мабуть, усім нам здаються *потворами*, але в кожному разі напевно здаватимуться *чужими* кожному нещасному англійцеві». У цьому ж абзаці Сідней продовжує кпоти з тих поетів, які «штучно» граються словами, складаючи їх у різні незвичайні поетичні форми і фігури, що, як відомо, були дуже популярні в кінці шістнадцятого сторіччя і трохи згодом вирости в барокково-«метафізичну» поезію.

Понад півтора сторіччя пізніше Семюел Джонсон називав «педантизмом» бароккову мову деяких монологів Шекспіра і висловлював великі застереження щодо «вченої» (і тим не менше бароккової) мови Мілтона. З подібних причин Джонсон і інші англійські критики доби Просвічення критично ставилися до всяких стилістично-мовних «витівок» так званих «метафізичних» поетів бароккової доби, вважаючи декого з них за варварів. За незначними винятками, англійська критика Просвічення ніколи не наполягала на «очищенні» й «академізуванні» мови, як це було в Італії і Франції. Своєрідному королеві «здорового глузду» Джонсонові ішлося про інше: про заперечення деформації мови для чисто мистецьких цілей.

З інших причин, але з подібними (в остаточному рахунку) наслідками — Вільям Вордсворт критикував мову поетів доби Джонсона. Наприклад, поезія Томаса Грея (зрештою, поета, який сам спричинився до народження англій-

ського романтизму, хоч тут його внески були більш тематичні, ніж стилістичні) — не подобається Вордсвортові тому, що Грей «був лідером тих поетів, які намагалися поширювати відстані між прозою і метричною композицією; він сам, більш ніж хто інший, дивно і неприродно ускладнював структуру власної поетичної дикції». На думку Вордсворта, «неприкрашені вирази» простих людей мали б бути «найчистішою мовою поезії».

Сто пару років пізніше англійський мислитель Т. Е. Гюм (Hulme) цікаво змінив напрям розмов про поетичну мову, хоч насправді виходив він із подібних засад, що й його попередники. Він обстоював максимальне спрощування мови, бо для нього мова стала призначена не так для слуху, як для бачення. На його думку, мова романтичної поезії, хоч і якою «природною» і «спонтанною» вона була б, веде до великих узагальнень і тим до своєрідної туманності, зв'язаної з ідеалістичним чи подекуди навіть містичним світовідчужанням. «Романтизм зіпсував нас до тієї міри», писав Гюм, «що без якогось ґатунку туманності ми неспроможні сприйняти найвище». На думку Гюма, найголовніша тема поезії:

... акуратний, прецизний, конкретний опис. Перш за все ми мусимо пізнати, як трудно такий опис дається. Не йдеться тут тільки про напруження уваги; ми ж бо мусимо уживати мову, а мова в своїй природі — спільна (комунальна) справа. Це означає, що мова не в силі висловити щонебудь точно. Скоріше вона є своєрідним компромісом — тим, що спільне між тобою, мною, всіма. Алеж кожна людина бачить трошечки інакше; щоб висловити ясно і точно те, що вона бачить, вона мусить відбутися дуже важку боротьбу з мовою... Тільки величезне зосередження розуму примусить мову служити твоїм специфічним завданням... Отже, доведеться нам відрізнити дві справи: перша, це особлива здатність розуму бачити речі такими, якими вони насправді є, а не дивитися на них тими звичними способами, якими ми навчилися на них дивитися... друга, це зосереджений стан розуму, потрібний для точного висловлення того, що ми бачимо.

З таких міркувань, і в протилежність до Вордсворта, Гюм закликав до нового і рішучого розмежування мови поезії і мови прози: проза ж бо тільки поверхово, приблизно і умовно називає предмет (до речі, останнім часом бачимо, як французький «новий роман» пробує побороти це «закляття»). Подібно поводитьься з описом реальності і романтична поезія. У новій поезії предмет мусить перевтілитися в слово: процеси сприймання і вираження мусять бути нероздільні. «Кожне слово», писав Гюм, «мусить бути бачений образ».

Теоріями Гюма на деякий час захопився впливовий Езра Павнд і популяризував їх серед нових англійських і

американських поетів, що охристили себе імажистами (пізніше Павнд відмовився і від імажистів, і від Гюма). «Краще дати за життя один образ», писав імажист-Павнд, «ніж продукувати товсті томища». У своїх «заповідях імажистові» Павнд твердив: «Не вживай ні одного зайвого слова, ні одного прикметника, який на щось не вказує або щось не відкриває. Не вживай таких виразів, як „тьмяні околиці спокою”. Вони притуплюють образ. Вони зміщують абстрактне з конкретним. Вони, врешті-решт, виходять із поетового розуміння, що природний предмет — завжди відповідний символ». Форд Маддокс Форд, а за ним і Павнд, критикували самого Вордсворта: «Вордсворт так уперто шукав звичайного або простого слова, що він забув шукати „le mot juste“».

Отже, як бачимо, імажистам ішлося про своєрідний подвійний процес: «оприроднювання» мови через її «відприроднювання». Бож ясно, що шукання «основної структури» мови чи її «есенції» мусить завжди залишати на боці її барвисту ідіоматичність, розмовну вільність, особливості унікального голосу даного поета. Мова мусить бути максимальною контрольована, максимальною нейтральною, «максимально мінімальна». Але, з другого боку, з поезії імажизму виключені всякі барокові експериментування із «словом як таким», із звукописом, синтаксичними переставлюваннями, нагинанням природного ритму до поетичних метрів. Мова мусить служити точності бачення, але не «чистому» мистецтву. Фраза ж бо мусить лягати природно і невимушено, слово ж бо мусить бути прозоре і «нормальне», щоб не заважати максимальній комунікації образів.

Гюм, а за ним і Павнд, наполягали на тому, що метр нищить точність поетичної мови. У згаданих уже «заповідях імажиста» Павнд проповідував: «Ритмічна структура твого твору не сміє нищити обриси слів, що ти вживаєш, їх природне звучання або їх точне значення». Він радить уникати неприродних зупинок в кінці рядків: «Не рубай матеріал на окремі ямби. Не примушуй кожний рядок нагло зупинятися... хай наступний рядок ловить піднімання ритмічної хвилі». «Я вірю в „абсолютний ритм”», писав він у іншому місці, «себто в поетичний ритм, який точно відповідає почуванням, чи відтіням почувань, що їх ти хочеш висловити. Ритм поета мусить бути інтерпретативний; отже, в основному він буде його власний ритм, не підроблений і неможливий для імітування». Не зважаючи на спорадичні спроби «вільного віршування» серед пізніх французьких символістів, ортодоксальність вільного вірша в модерній поезії вийшла з Англії й Америки, з кола теоретиків імажизму. І саме вільний вірш, більш ніж будь-які інші окремі фактори, максимально наблизив поезію до «природної мови».

Теорія і практика імажизму знайшла великий відгомін не так в Англії, де вона народилася, як в американській поезії. У своїй ранній творчості Вільям Карлос Вільямс довів конкретність бачення, відсутність екстравагантних «сюрреа-

лістичних» образів і «скелетність» вислову до меж: його поезію і поезію його учнів-«об'єктивістів», як, наприклад, Люїс Зуковскі, часто вважають за Біблію сьогоднішньої американської поезії. Цей безпретенсійний лікар, що майже все своє довге життя продомував у маленькому містечку Ратерфорд, у штаті Нью-Джерсі, сьогодні вважається за батька-предтечу навіть серед найекстремніших кіл американської богеми. Його ранній вірш «Червона тачка», наприклад, став епохальним прикладом безпретенсійності і простоти «тубільної» американської поезії:

*так багато залежить
від*

*червоної тач-
ки*

*поливаної дощовою
водою*

*коло білих
курей*

Але Вільямс не обмежувався продовженням традицій імажизму. В законному прямуванні до «оприроднювання» мови він схрестив скелетну мову імажизму із чисто американською ідіоматичною мовою, так повернувшись до «мови простих людей». У своїй пізнійшій поезії Вільямс натякав на своєрідно «вітменівську» простодушність, а часом і навмисну наївність (the know-nothing philosophy) американської провінції. З цілком політичних міркувань нинішнього розчарування американської молоді контактами з «світом» і з суспільних намагань молодих людей відновити традицію мислителя Торва, традицію контактів американської людини з провінційним життям серед природи — поезія Вільямса тим більше імпонує молодим поетам. Але найголовніше те, що Вільямс привернув до сухуватої поезії чистого імажизму власний голос поета, а також, до деякої міри, щоденні клопоти особи поета (наприклад, його вірш-записка дружині про те, як він уночі з'їв призначений на сніданок виноград) — що проти їх втручання в поезію так запекло боровся Гюм.

II

Сьогоднішня літературна молодь протиставить традицію Вільямса традиції англо-американської «академічної» поезії, що про її складний розвиток тут не місце говорити. Скажу тільки дуже коротко, що вийшла вона із дуже трудного і, до речі, дуже небезпечного схрещення французького символізму і англійської «метафізичної» поезії; це схрещення почав розвивати у своїх критичних есеях (більше, ніж у

своїй поезії) Еліот. Спричинився до цього руху і парадоксальний Павнд, вже в цілком іншому «аватарі» своєї мінливої особистості. У тридцятих роках почала діяти на Півдні США група поетів-ерудитів, як Аллен Тейт, Джон Кров Рансом, згодом Кліянт Брукс, що до певної міри переняла традиції Еліота, а також традиції англійських критиків І. А. Річарса і Вільяма Емпсона, які створили так звану «нову критику», що цікавилася виключно структурою, формою і мовою поезії, де в чому наближаючися до російських формалістів. Поезія, основана на цих теоріях, визначається загальною посередністю, відсутністю «я», чи точніше — заміною «я» «маскою» або, мовив Павнд, «персоною»; маллярмеанським трактуванням слова «як такого», слова «самого в собі»; великою пошаною до минулого — своєрідним «історизмом» (що його бачимо також у близьких Еліотові поетів грека Сеферіса й італійця Монтале); вербальною і формальною досконалістю; витонченою іронією; загальною інтелектуальністю або, більш зневажливо, «церебральністю»; барокковою грою словами, значеннями і звуками. Прошу вибачення за майже непроцнену схематичність цього абзацу і виправдуюся тим, що невдовзі збираюся написати про цей рух окрему довшу статтю.

З початком шістдесятих років ці впливи поступово траплять на силі — більшість сьгоднішніх молодих поетів називає таку поезію «академічною», «котерійною» і вважає, що вона унеможливило наплив нових талантів і тим самим загороджує власне майбутнє, бо — мовив один молодий критик — до писання такої поезії треба готуватися щонайменше сорок років. Між іншим цей критик забуває, що її творці стали відомими у відносно дуже молодому віці, і деякі з них (Гарт Крейн, Делмор Шварц, Ранделл Джарелл) у досити молодому віці померли. Отже, йдеться тут не так про «хронологічне тривання» учнівства, як про якусь недовіру молодих до трудности і культури взагалі, якусь своєрідну нетерпеливість і нервовість, яка, зрештою, мабуть, виправдана обставинами нашого дня. Але головні причини для відкинення цієї поезії лежать деінде: у поглядах на поетичну мову, в потребі власного голосу, в нестримному бажанні висповідати власне життя, в шуканнях мистецької й особистої щирости і безпосередности. Додам, що все це також виправдане обставинами нашого дня.

Переломовим явищем цієї «боротьби напрямів» були дві антології поезії, що появилися ще в п'ятдесятих роках. Антологія *New Poets of England and America*, що її впорядкували Доналд Галл, Роберт Пак і Люїс Сімпсон, яка вийшла 1957 року, включала не так молодих поетів виразно «академічного» напрямку, як уже визнаних молодих поетів: знаходимо там такі, наприклад, прізвища, як Роберт Блай чи Мей Свенсон, які стали згодом ідолами молоді поезії. Справа в тому, що упорядники цієї антології цілковито обминули тоді вже сильне поетичне «підземелля», що його вперто ігнорували

і університети, і «грубі» журнали (бувши тоді молодим студентом університету, я, наприклад, не міг знайти на полицях університетської бібліотеки ні одного поета групи Біт — їх треба було шукати в маленьких «богемських» книгарнях). Три роки пізніше (1960) вийшла антологія *The New American Poetry*, упорядкована Доналдом Алленом. У цій антології не поміщений ні один «визнаний» поет: вона була присвячена виключно поетам «підземелля». Цікавим є факт, що ні один з «академічних» поетів не появився в обох антологіях: «підземелля» кинуло рукавицю і викликало «академію» до боротьби. Досьогодні критики називають ці дві антології «боротьбою антологій», бо в свій час викликали вони сотні полемічних, а то і просто-напросто лайливих статей. Докладне порівняння цих антологій і перевірка полеміки довкола них сьогодні зобов'язує кожного, хто цікавиться найновішою американською поезією: в антології Аллена можна знайти не тільки твори, але й короткі художні «кредо» поетів тодішнього «підземелля», а згадані полемічні статті довкола цієї антології дають широкий образ теоретичних підстав нинішньої американської поезії.

Головний корпус антології Доналда Аллена складається з чотирьох більш-менш точно визначених груп, що границі між ними сьогодні вже цілком затерлися: 1. Поети «Відродження Сан-Франсіско» (*The San Francisco Renaissance*). Це, так би мовити, батьки «поетичного підземелля», бо почали вони свій бунт вже зразу після закінчення другої світової війни. 2. «Група Чорної гори» (*The Black Mountain Group*). Ця група організувалася при маленькому коледжі *The Black Mountain College*, у Штаті Норт Керолайна, де професором літератури був тоді вже старший, а тепер покійний Чарлс Олсон. Трохи згодом переїхав туди із Сан-Франсіско на посаду викладача важливий поет «Відродження Сан-Франсіско» Роберт Данкан. Молодий тоді Роберт Крілі працював там також викладачем. Група видавала журнали *The Black Mountain Review* і *Origin*, де друкували свої твори інші члени і прихильники групи, не зв'язані з самим коледжем. 3. Поети групи Біт. Вони організувалися в Нью-Йорку, а згодом перекочували до Сан-Франсіско. Там вони злилися з групою «Відродження Сан-Франсіско». Як відомо, група Біт (що її зневажливо називають «бітніками») здобула найширший розголос у «надземному» світі «естаблішменту», хоч це аж ніяк не значить, що вона найсильніша в мистецькому розумінні. 4. Поети «Нью-Йоркської школи». Ці поети почали свою діяльність студентами Гарвардського університету, а потім більшість з них переселилася до Нью-Йорку.

Трактуючи групу Біт і групу «Відродження Сан-Франсіско» як більш-менш суцільний корпус, говоримо про нього перше. Ці поети опанували літературне «підземелля» в ранніх п'ятдесятих роках, і в час виходу антології Аллена їхня «групова енергія» вже розсівалася. А проте, в творах цих поетів бачимо зерна майже всіх тих творчих рис, які домі-

нують в американській поезії сьогодення: безпосередня автобіографічність, на противагу до художньої посередності і «масок»; часова і просторова конкретність, включно з різними принагідними датами з приватного життя поета, географічними назвами американських міст і містечок, що мають передати своєрідну «американськість», на противагу до «академічних» поетів-космополітів (подібну конкретність бачимо, наприклад, у поезії Маяковського); цілком відкрита сексуальність, включно з захопленими описами різних збочень; безпосередній, часом навіть дитинно-пустотливий гумор, на противагу до «церебральної» іронії «академічної» поезії; синхронічність, на противагу до «історизму» — єдине визначення часу є «тепер», єдине визначення простору є «тут»; своєрідна релігійність, основана часто-густо на орієнтальній містиці (у творах Гері Снайдера чи Аллена Гінсберга) або на католицизмі (у творах членів «Відродження Сан-Франсіско» монаха Брата Антонайнуса або Філіппа Ламантії); описи галюцинаційних станів, спричинених наркотиками (Грегорі Корсо, Даєн ді Пріма); «соціяльний патос» (ранній Гінсберг); політичні антипатії, висловлені часом із зневажливою іронією, часом із дозою брутальної лайки (Ферлінгетті); глибока гуманність, особливо до понижених суспільних одиниць; змішування прози й поезії, різних стилів верлібру і т. д. в одному творі; і, щонайголовніше, цілковите «отприроднювання» і спрощування поетичної мови, основування поетичних ритмів на розмовній мові. У недавно опублікованому інтерв'ю, що появилася в осінньому числі престижного журналу *The Partisan Review*, Гінсберг висловив кілька цікавих думок про впливи Вільямса на його власну творчість: «Я раптом зрозумів, що його поезія була абсолютно тотожна з розмовною мовою... Це ритмічна структура мови людини, яка розмовляє з вами щиро і серйозно, вагаючися, змінюючи думку, спиняючися, щоб дібрати відповідне слово, — а потім починаючи знову, новою сальною фраз, — або спиняючися посередині речення, щоб почати знову про щось цілком інше». А Гері Снайдер, мабуть, під впливом теорій Чарлса Олсона, що про них говоритиму трохи пізніше, так описує своє поняття поетичного ритму: «Ось недавно я переконався, що ритм моїх віршів — це наслідок ритму фізичної праці, що її я в певний час виконую, або й життя, що його в певний час веду. Цей ритм створює в моїй голові музику, яка своєю чергою творить поетичний рядок». Взагалі, слово Beat означає передовсім «ритм», а його другорядне значення, що його вигадав Джек Керуак, це beatitude — святість. До речі, цікаво спостерігати, як близько поезія групи Біт стоїть до основ романтизму, що його засуджували і Павнд, і Гюм, і навіть Вільямс. Взагалі, цікаво б простежити, наскільки теперішня боротьба проти «академічної» поезії не є боротьбою за відновлення романтизму.

Та хоч поети «Відродження Сан-Франсіско» і групи Біт відкрили двері для нової поезії — твори самої групи Біт

(на противагу до великої майстерности деякого з старших членів «Відродження Сан-Франсіско») не визначаються високим художнім рівнем. Зрештою, їх всякі «художні рівні» не цікавили. Радість «революції», пустотливість, віра в «спонтанність», «органічність» та інші пересуди романтизму і, врешті, явне бажання «спатувати буржуа» — не дозволили цим поетам стати справжніми експериментаторами. Формально новизна їхніх поезій виглядає досить блідо в порівнянні з такими справжніми експериментаторами, як «старенькі» Аполлінер, Хлебніков, Павнд, «ненависний» Еліот, ранній Бенн, Август Штрамм, чи — врешті-решт — де в чому дуже подібний до них таки вже цілком «антикварний» Арно Гольц. З перспективи часу треба ствердити, що Гінсберг, наприклад, досить слабкий поет. Так, зрештою, оцінює його Пол Карролл, поет досить близький до групи Біт і редактор дуже впливового, більш-менш «підземного» журналу шістдесятих років *Big Table*. Визнавши за Гінсбергом велику стихійну силу і вміння поривати за собою молодих любителів поезії, Карролл пише: «Більшість його творів — багатослівна, неграматична, прозаїчна, нудна, сповнена самозадоволення: написана найгірше з усієї потенційно важливої американської поезії від часу Вітмана». Подібне можна сказати і про багатьох інших поетів групи Біт. А проте, ця група мала друзів-поплічників, які присвячували чималу увагу саме формальним експериментам. І коли наймолодші американські поети успадкували від групи Біт багато «світоглядних» елементів — за своїх формальних учителів вони вважають тих інших. Йдеться передовсім про The Black Mountain Group, а також, у трохи дальшому пляні, про поетів Нью-Йоркської школи.

Найважливіші представники групи «Чорної гори» це Роберт Данкан, Пол Блэкбурн (обидва вони починали у «Відродженні Сан-Франсіско»), Роберт Крілі, Деніса Левертон, а також Джоел Оппенгаймер і Джон Вінерс. Всі вони вважають себе за більш або менш вірних учнів і послідовників поета і теоретика Чарлса Олсона, а особливо його теорії «проективної поезії або композиції полем» (чи «просторової композиції»). Ця теорія викладена в досить короткому есеї «Проективна поезія або композиція полем», що її Олсон написав 1950 року. Найголовніша її підстава — це погляд, що поезія «мусить включити в себе деякі закони і можливості віддиху, дихаючої людини, що пише». Поетичний рядок це «жест дихаючої людини, що пише, в момент писання», і він має кінчатися тоді, коли кінчається віддих. Як бачимо, ці думки Олсонового есею — це насправді ніщо інше, як розробка Павндових заміток про власний, особистий і унікальний ритм поета. Підозріваю, що в ці теорії заблукав і Оттмар Руч із своїми психологічно-фізіологічними студіями про відношення людського тіла до ритму пісні й розмови. Олсон далі твердить, що «проективна» поезія мусить мати в собі «відкритість». Вона мусить бути «композицією полем» (composition by field), на противагу до чисто «лінійної» компо-

зиції. «Композиція полем» ламає «лінійне» читання «зліва направо» і «згори вниз», притягаючи погляд до твору як цілої структури. У практиці це виглядає так, що на сторінці розміщені маленькі чи більші групи рядків, колонки поодиноких слів і т. д., подібно до розміщення груп кольорів чи форм на картині: границі паперу самої сторінки правлять за частину твору. Хоч таке розставляння рядків на перший погляд може нагадувати грайливість різних форм «образної поезії», ідеограм, та інших експериментів паліграфічно-візуального гатунку, що почалися десь в александрійській поезії, посилилися в добу барокко і манеризму і тривають у «конкретній поезії» наших днів, — насправді теоретичне начало тут майже протилежне. Чи в очевидних експериментах Джорджа Герберта, а чи в багато субтильніших Е. Е. Каммінгса — форма завжди позичена ззовні: Гербертів вівтар, дощ Аполлінера, їзда автом Маяковського, крила Диліна Томаса, розстрілені по сторінці літери, що зображають птахів у Каммінгса. В Олсона «антилінійність» твору зумовлена кінетичною енергією, що виходить із самого твору, а не з того, що він «представляє». Вона зумовлена ритмом, скоріше ніж зоровими вартостями, і призначена для репродукції «віддиху» поетового, скоріше, ніж для репродукції якоїсь реальної форми. Синхронічний погляд на сторінку має передавати читачеві ритмічну атмосферу твору: його лакуни повільности чи піднесення прискіпшености, густо зосереджене переживання чи «білі місяця» спокою, дрібний сміх радості чи широкий, солідний маєстат. Про вплив теорій Олсона на поезію шістдесятих років Роберт Крілі каже: «Чарлс Олсон мусять посідати центральне місце в будь-якому описі літературного клімату нашого часу».

Крілі далі твердить, що таких поетів, як Левєртов, Оппенгаймер, Блакбурн, Дорн, об'єднують тільки ті самі технічні зацікавлення. А «зміст» поезій кожного з них є окремий і унікальний, «що треба вважати за щасливий факт». Творчість поетів «Чорної гори» об'єднана ще й тим, що вона має мало спільного з гарячковою екстазою, наївністю, невпорядкованістю почувань і розхристаністю форми «чистих» поетів групи Віт. А далі, кожний із них — справді окрема творча індивідуальність.

Поезія самого Олсона сильно зближена з Павидовими *Cantos*. Дехто з неприхильних критиків навіть іде так далеко, що називає його епігоном Павида. У ній домінують «тріадні» групи рядків, різної довжини, розташовані на різних «меридіанах» сторінки. Часом, у довших рядках, трапляється «біла павза» (пропущення кількох друкарських «ем-ів»), що має контролювати ритм. Його поезія холодна, «об'єктивна» і дуже трудна. Він вживає дуже мало «конфесійних» чи взагалі особистих рис, волюючи «осучаснювати» моменти (часом маловідомі) з історії людства. Найближче до Олсона стоїть, мабуть, Роберт Данкан — також уже немолодий поет і також

уже «клясик» нової американської поезії. Його високомайстерний твір «Поема, що починається рядком з Піндара», «компонований полем», має статично серйозний, не без дози своєрідного вербального ритуалу, «об'єктивний» і схильний до «історизму».

А ось у Денісі Левертов бачимо вже цілком інші розміри, чуємо цілком інший тон. Коли твори Олсона і Данкана довгі, «епічні» і дуже серйозні — Деніса Левертов пише короткі вірші, вкрай насичені спокійним ліризмом, перевіркою джерел власної особистості ключами «тут» і «тепер». В її творах час від часу трапляються експресіоністичні нотки тихого жаху буднів, але здебільшого це погідна поезія особистої сповіді, лагідно вигворена. У найновіших збірках поетка зреклася «композиції полем» і послуговується струнким, елегантним верлібром, в якому фраза лягає вільно і природно. Про мистецтво поезії Деніса Левертов пише:

Я думаю, що поети — це інструменти, на яких грає сила поезії (вислів, мабуть, із листів Рільке до молодого поета — Б. Р.). Але вони також трударі, ремісники: ясновидцеві дано видіти, але потім його відповідальністю є комунікувати те, що видить, бож ми «члени один одного». Я вірю, що кожний проміжок, кожна кома є живою частиною поетичного твору і має свою функцію, як кожний м'яз і поря тіла мають свої завдання. І спосіб ламання рядків є діючою частиною, кінцевою для життя твору. Я вірю, що зміст визначає форму, а проте зміст можна відкрити тільки у формі. Як усе, що живе, він є таємницею. Відкриття форми самої в собі може спричинити глибоку радість; а проте я думаю, що форма як засіб ніколи не повинна стояти... між читачем і істотною силою твору, бож форма мусить бути цілковито з'єднана з цією силою. Я не думаю, що поезія має займатися насильним імітуванням жаху нашого часу... Я прагну поезій внутрішньої гармонії, на цілковиту противагу до хаосу, що в ньому вони існують. Якщо поезія взагалі має якесь суспільне завдання — то це будити тих, що сплять, іншим способом, ніж шок. Я вважаю Роберта Данкана і Роберта Крімі за найважливіших поетів мого покоління.

У цьому дуже гарному зізнанні про поезію звертаю увагу на: важливість і аж ніяк не випадковість конструкції доброго верлібру; погляд на «форму» і «зміст», що його можна читати, між іншим, як натяк на непогодження з «академічною» поезією; думку про «суспільну функцію» поезії, яку, з другого боку, можна вважати за натяк на непогодження із деким з-поміж ровесників і учнів поетеси, що вважають передавання насильства у світі й інші суспільно-політичні функції поезії за дуже важливу частину своєї творчості. Треба підкреслити, що Деніса Левертов має величезний вплив на сьогоднішніх наймолодших поетів, особливо університет-

ських поетів «середньої лінії», що про них говоритиму далі.

Інший дуже впливовий поет з групи «Чорної гори» це Роберт Крілі. Він, мабуть, і найоригінальніший (хоч, на мою думку, далеко не найкращий) поет цієї групи. Крілі почав як ортодоксальний учень Олсона, хоч не без помітних впливів поезії Біт, включно з «темами» наркотичних галюцинацій. Але з часом він випрацював дуже власний, унікальний стиль, що його тепер критики називають «мінімальною поезією», «мінімальною» передовсім через скелетне обмеження її художніх засобів. Мабуть, найголовнішою рисою цієї поезії є її дуже навмисна «випадковість». «Те, що я прийшов зробити, є частинне, частинно збережене», пише він у одному з своїх «мінімальних» віршів. І справді, його найновіші вірші це не так вірші, як фрагменти, майже дослівно «про ніщо». Цілком відійшовши від тем поезії Біт, поет тепер часто звертається до спокійно-інтимних переживань одруження і кохання, намагаючися передати в окремому вірші якийсь один рух коханої чи якусь майже невломну відтінь свого почування до неї. Але в Крілі, як і в інших поетів цієї групи, не тема, а техніка грає найважливішу роль. Поет розвинув дуже особистий тон субтильно іронічної легкості, що переданий верлібром із груп дуже коротких рядків. Ідеться тут про дуже уважне і збалансоване ламання фрази на ці короткі рядки, не так за музичним (і очевидно не за синтаксичним) принципом, як знову ж за принципом віддишу. У результаті часом трапляються дуже цікаві контрапункти між природністю фрази і чергуванням рядків, але ці контрапункти не «натягнені», не «барокові», а дуже легкі й витончені. Немає сумніву, що Крілі присвячує дуже багато часу й уваги цьому вельми делікатному балансуванню, але враження в читача — моментальна, раптова творчість, як рисунок Зен. Ефект часом такий субтильний, а поверхова «випадковість» така настирлива, що читач запитує себе, для чого взагалі написаний цей тузинець рядків, що перед ним. Але в більшості випадків власний поетів голос і дуже витончена внутрішня музика цих маленьких імпресіоністичних творів зразу переконує.

Третя впливова група поетів «середнього» покоління — це поети Нью-Йоркської школи. Три з них — Джон Ашберрі, Кеннет Коч (Koch) і Франк О'Гара — були студентами Гарвардського університету в ранніх п'ятдесятих роках. Згодом, вони переїхали до Нью-Йорку, де до них долучилися Джеймс Шайлер, Барбра Гест, Франк Лайма та інші. У Нью-Йорку вони зв'язалися з двома групами експериментального театру (The Living Theatre, The Artists' Theatre), а щонайголовніше — з образотворчими мистцями абстрактного експресіонізму і Action Painting. Ці малярі, особливо сьогодні широко відомий Ларрі Ріверс (що сам пише добрі вірші) і молоді актори, у співпраці з поетами Нью-Йоркської школи, ставили разом багато експериментальних вистав у жанрі так званого Multi-Media Theatre.

Тісна дружба малярів і поетів — французька традиція. І взагалі поети Нью-Йоркської школи найбільш «європейські». Всі вони, а особливо Ашберрі, творять під безпосереднім впливом французького сюрреалізму. Особиста присутність декого з видатних сюрреалістів у Нью-Йорку за воєнного і післявоєнного часу (Андре Бретон, наприклад, жив у Нью-Йорку між 1944—47 роками і завжди вітав зв'язки з молодими американськими поетами) — сильно допомогли в цих впливах. Але «європейськість» Нью-Йоркської школи не обмежується сюрреалістичними впливами. Ці поети найменш «американські» в сенсі Вітмана, Вільямса, поетів Біт чи навіть поетів «Чорної гори». Їх увага зосереджується не так на американській провінції, як на понадмісцевій країні поетичних образів або, коли вони вирішують говорити про «реальність», — на синкоповано-мінливих урбаністичних пейзажах. Також вони не намагаються культивувати світогляд американської версії «благородного дикуна» — фермера, ковбоя, волоцюги, — що їх деякі інші поети «середнього покоління» (Роберт Блай, наприклад) вважають за єдине, за останнє пристановище моральної чистоти. У зв'язку з тим вони не роблять фетиша з провінційно-американської ідіоматичної мови, скоріше зосереджуючись на великоміському «патуа». Також вони не завжди наполягають на «природності» вільного вірша — не цураються іронічної манірності чи навіть відкритої гри.

На мою думку, найталановитіший з цих поетів — це Джон Ашберрі. Його поезія трудна в тому розумінні, що й сюрреалізм трудний. Вірш у нього організований алогічно, суцільно складений з несподіваних і часом «електризуючих» образів; у творі часто панує якийсь дивний сюрреалістичний чи скоріше — дадаїстичний гумор. Умовно сказавши, його поезія стоїть на цілком протилежному полюсі від «мінімальних» творів Роберта Крілі, з одного боку, і екстатичного патосу Гінсберга — з другого (а самі Крілі і Гінсберг стоять на інших, хоч не менш протилежних, полюсах). В усякому разі це не поезія для студентів першого року коледжу, а для досить обізнаного з поезією і терплячого читача. Крім сюрреалізму, на Ашберрі має цілком очевидний вплив знаменитий американський поет Волес Стівенс, який також свого часу вчився у французів.

Кеннет Коч, тонкий знавець порівняльної літератури і професор університету, також має мало спільного з *know-nothing philosophy* більшості сьгоднішніх молодих і «молодших» поетів. Коч звертає велику увагу на мову, часто у «барокковому» сенсі — не так, щоб передати власний голос, а щоб використати можливості трудної алітерації, піврим, калямбурів і т. д. (Хоч для слов'янського читача такі експерименти не нові, в англо-американській поезії вони трапляються далеко рідше, саме через оту тенденцію «оприроднювання» мови, що про неї я говорив угорі). Та проте, ці

експерименти в Коча не «академічні». Вони бо ведуться на сильній основі звичайної щоденної мови, особливо міського «сленгу». Ідеться, отже, не про саму природу мови, бож і в Коча, і в Ашберрі вона мусить бути щоденна, а про засоби її художнього перевтілювання. «Антиакадемічність» проявляється і в грайливій «автобіографічності» творів Коча.

Останнім часом Коч захопився феноменом дітей-поетів і займається навчанням маленьких учнів по різних публічних школах Нью-Йорку мистецтва поезії.

Франк О'Гара працював куратором у музеї сучасного образотворчого мистецтва. Кілька років тому він згинув у майже сюрреалістичній катастрофі: проходжувався вночі цілком безлюдним пляжем, коли на нього наїхало авто; водій, в якомусь тимчасовому нервовому потрясенні, з'їхав з досить віддаленої від пляжу автостради і з скаженою швидкістю погнав піском.

Він найнеспокійніший і сьогодні, мабуть, найвпливовіший, поет із Нью-Йоркської школи. Його творчий дорібок простягається від віршів, писаних «законними» строфічними системами, до своєрідно бодлерівської поезії в прозі, з найрізнішими градаціями висококонтрольованого півверлібру, більш-менш «нормального» верлібру, а чи широкорядкового, «вітманівського», відкритого, прозаїчного верлібру. Цікаве в нього те, що чим більш контрольована форма його поезій, тим більш приглушені і «звичайніші» образи: його «поезії в прозі» складаються з густих і трудних плетив чисто сюрреалістичної образності, коли «строфічні» вірші даються читачеві відносно легко.

Найбільшою популярністю серед молоді втішаються ті вірші О'Гари, що складені майже виключно з уривків і уламків про поетове щоденне життя в Нью-Йорку, з максимальністю зовнішніх і мінімальністю внутрішніх переживань. Критики називають їх коляжками. Ці твори де в чому подібні до урбаністичних поезій Аполлінера чи Леон-Поля Фарга, а також — в їх автобіографічності — до Маяковського. Та чи не найбільший вплив мають на ці твори дадаїсти. Характерним прикладом цього роду поезії в доріжку О'Гари є довгий вірш «The Day Lady Died», написаний на смерть тепер уже легендарної джазової співачки Біллі Голлідей. Вірш починається приблизно так:

*Тепер 12:20 в Нью-Йорку п'ятниця
три дні після Дня Бастілії так
тепер 1959 і я йду щоб мені почистили черевики
бо я висяду з поїзду в Іст Гамптон
о 7:15 і піду просто на вечерю
і не знаю людей які мене годуватимуть*

Далі поет оповідає, як він іде заболоченою вулицею, купує літературний журнал, щоб подивитися, «що цими днями роблять поети Гани», потім іде до банку, потім до кни-

марні, де купує томик Верлена, потім купує картон цигарок «Голоаз» (звертаю увагу на «французькість» цих покупок у центрі Нью-Йорку: Вільямс напевно купив би томик, чи скоріше томище, Вітмана і картон «Честерфілдів»!). І так далі, і так далі. Тільки втаємничений читач, чутливий до субтильних натяків про трагічне життя Біллі Голлідей, неначе випадково розкинутих по поемі, знатиме про що там ідеться.

Дивна «елегія»! А все таки елегія. Бо навіть ми, не втаємничені читачі, відчуваємо якусь змуджену банальність, автоматичність поетових рухів; він неначе весь час думає про щось інше, про щось, сповнене суму, про що найвно не говорить. При чому тут, наприклад, день Бастилії? Це неначе натяк на трудне життя співачки, трудне життя негрів узагалі: цей натяк підпертий рядком «і не знаю людей, що мене годуватимуть». І вкінці — день Бастилії це символ визволення: визволення, яке Біллі знаходила в музиці і в наркотиках і остаточно знайшла в смерті, та визволення, яке вона музиці принесла. А *втаємниченому* читачеві, як на це вказує Пол Карролл, дата дня Бастилії, плюс три дні, дасть день і місяць смерти співачки. А рік поданий у поемі.

І вкінці, цей вірш — справді коляж. Поет у ньому вільно вживає фрагменти щоденного життя, як образотворчий мистець у коляжці вживає клапті газет, куски залізничних квитків, пелюстку засушеної квітки. Цей вірш неначе каже нам, що все в поезії можливе.

Як завжди в історії літератури, поділ поетів на групи і школи страшенно небезпечний. У нашій розмові потішить нас хіба факт, що дані групи і школи «організовані» самими поетами, які до них належать, скоріше ніж пізнішими критиками й літературознавцями. А все таки, навіть тут, границі між групами часом бувають небезпечно тонкі, бож поети не цвяшки, а живі люди, які міняють приятелів, оточення і стилі. Наприклад, Франка О'Гару чи Роберта Крілі дехто зараховує до групи Біт; член «Відродження Сан-Франсіско» Філіпп Лямантія був близьким другом Бретона і включає в свою творчість не менше сюрреалістичних мотивів, ніж поети Нью-Йоркської школи і т. д., і т. д. Якби мені показали вірш без прізвища автора, мені не завжди було б легко, а часом було б просто неможливо сказати, до якої «школи» цей вірш належить. Це тим більше правда, що всі ці поети мали тих самих батьків.

Проблема «клясифікації» ускладнюється ще й тим, що не всі «метри» сьогоднішньої молодого поезії зв'язані з будь-якими групами. Наприклад, один із найвпливовіших поетів середньої генерації, Роберт Блай, ніколи не належав до жодних груп. Географічно він цілком периферійний, бо живе в штаті Мінесота, ненавидить великі міста і майже ніколи їх не відвідує. У першій збірці Блая «Silence in the Snowy Fields» непересічно знижений тон, спокійний виклад, дуже «природна», розмовна мова; теми взяті з поетового життя, але вже не урбаністичного, а тісно зв'язаного з природою,

керованого навмисне підкресленою наївністю світогляду американського провінціяла. Все це робить враження якогось дуже лагідного, рівного струменя, тільки час від часу сколиханого несподівано блискучим образом. Немає тут ніякої «композиції полем» чи інших експериментів у верлібрі: майже кожний рядок це синтаксично закінчена фраза. Немає і «переборщеної» випадковості, себто випадковості як художнього засобу, як ось у Крлі, з одного боку, а в О'Гари — з другого. Насправді, цілковита відсутність будь-якої «контроверсійності» робить поезію Блая страшенно контроверсійною. Дехто, особливо молодь, його обожнює (тим більше, що в приватному житті він крайній пацифіст і завзятий ворог в'єтнамської війни). Але, з другого боку, дехто з критиків вважає, що Блай узагалі не поет, що його уява страшенно слаба або що він занадто сентиментальний. Я думаю, що всі ці «вади» цілком свідомо вибрані: трапляються ж бо в нього вірші (особливо в його центральній збірці *The Light Around the Body*), які виходять із загального профілю його творчості і дивують своєю суцільною сильною, майже сюрреалістичною образністю. Подаю імпровізований переклад вірша «Думаючи про Волеса Стівенса у перший сніжний день грудня»; хоч він входить у загальний профіль поетової творчості, він усе таки визначається напруженою ліричністю, яка — сподіваюся — не вся втрачена в перекладі:

*Цей новий сніг наче говорить про дівчат
В легкому убранні, тканому із золота,
Так як старий сніг шептатиме
Про французьких сторожик.*

*Це нове світання говорить про пляжі,
Блискучі, як цукор, і чисті, як хмари Греції,
Так як виснажений присмерк співатиме
Про хвилі на тому березі.*

*Ця нова сила шепче про темін і смерть,
Про слабкий човник, в великій печері загублений,
Так як у човні, пливучи у смерть, ти співав
Про пір'я та білий сніг.*

Блай здобув величезні успіхи в царині перекладу сучасної поезії. Наприклад, я вважаю його переклади Пабля Неруди, що недавно вийшли окремою книгою, за найкращі серед численних перекладів цього поета англійською мовою. Можливо, через своєрідну «прозорість» його власної творчості він уміє цілком піддатися творчій особистості поета, що його він перекладає: його переклади майже абсолютно вірні оригіналові не тільки щодо «змісту», але, щонайголовніше — щодо форми і техніки даного поета.

Інший дуже важливий «самотник» нашого дня — це В. С. Мервін. Поет високоосвічений, колишній студент грецької

й латинської літератур у Принстонському університеті, він сьогодні професійний перекладач художньої літератури. Серед перекладачів він один із найкращих у своєму роді: його численні переклади класичної європейської літератури («Поєма мого Сіда», «Пісня про Ролянда», Лазарілло де Тормес, Л'єси Лесажа і Маріво та багато інших) вважаються за «стандартні», себто вживаються в школах і університетах та перевидаються весь час, приносячи поетові солідний прибуток і дозволяючи вигідно жити в Європі.

Зразу скажу, що я вважаю Мервіна за одного з двох найкращих поетів сучасної американської літератури (другий — це вже «клясик» Роберт Ловелл): отже моя розмова про нього може вийти аж надто ентузіастичною.

Мервін почав блискуче. Його перша збірка *A Mask for Janus*, що була опублікована 1952 року, коли поетові йшло на двадцять шостий, викликала була не абияку сенсацію в поетичних колах того часу. Пол Карролл згадує: «Коли *Маска для Януса* В. С. Мервіна чудесно з'явилася на світ... багато молодих поетів напевне поділяло моє захоплення і заздрість: ясно, що тут справа була з принцом нових поетів». До цієї збірки написав вступну статтю ніхто інший, як В. Г. Оден — честь, яка рідко випадає молодому поетові. Оден підкреслив головну рису Мервінової поезії, що посилюється і досьогодні: поєднання дуже особистого із інтегрально-мітичним світовідчуттям. Справді, Мервін — чисто «мітичний» поет: він вмів якось дистилувати і згущувати міти, творячи з них «мітичність», знаходячи їх «аритмеґічний корінь», а потім роблячи із нього свою інтимну власність. Ці «увласнені» уламки мітів Мервін донедавна передавав дуже складною технікою, яка появляється вже в першій збірці. Оден пише: «Разом із його зацікавленням традиційними концепціями західної культури, що висловлена в її мітах, Мервін сполучає подиву гідну пошану до традицій поетичного ремесла цієї культури». Все це, на перший погляд, мало б гарантувати Мервінові «почесне» місце серед молодих «академічних» поетів. Але так не сталося. Його подиву гідна ориґінальність, як це свідчить цитований угорі Пол Карролл, зразу ж притягнула до себе увагу найкрайніших експериментаторів нової американської поезії.

Правда, останніми часами Мервін цілком відійшов від версифікації, хоч і з самого початку вона в нього була особисто пережита й експериментальна. Цей відступ був обережний і поступовий: через неримовані, але ритмічно максимально впорядковані катрени та приклади своєрідно «синкопованого» білого вірша. Тепер Мервін пише дуже контрольованим, лагідним, майже «вишептаним» вільним віршем, що дає його новим творам ще більше «мітичної» таємничости і якоїсь своєрідної «сутінности», загадковости. Між іншим, так контрольовано і «вишептано» він їх і читає. У нових Мервінових віршах синтакса максимально спрощена, мова прозора щоденна, відсутні навіть натяки на будь-яку «бароккову»

гру. Голос поетів абсолютно і завжди присутній: неначе насправді не ти читаєш його вірші, а хтось тобі їх вголос читає.

Але технічна «легкість» найновішої Мервінової поезії — дуже зрадлива. Насправді ця поезія, просто сказавши, до біса трудна. Це особливо тому, що той вільний вірш, який Мервін тепер опрацьовує, не затримує читача: вірш читається ніби легко і швидко. Немає в ньому гострих мовних чи ритмічних граней, кутів, поворотів. Але прочитавши твір і задумавшись над ним, раптом усвідомлюєш, що він цілком вислизнув з-під твого контролю і його неминуче треба прочитати знову. І тоді починається справжня приємність: повернення до вірша, повільний «вхід» у нього, співжиття з ним, яке — коли вірш тоді, нарешті, «віддасться» — може тривати роками.

Ось два переклади з Мервінової творчости:

БОЖЕСТВА

*Колись товпилися на порозі смертності
Та не були обрані
Немає свободи такої як їхня
Тих що не мають початку*

*Навіть повітря є їхнім спогадом
Посіллям де не можуть мешкати
Та в якому ніколи не відсутні*

*Що ти питають що просто існуєш
І небеса і земля кланяються їм
Піднімаючи погляд з-над своїх виборів
Умираючи*

*Цілий день цілу ніч
Все що помиляється їх обожає
Навіть мертві співають їм безконечний гімн*

КОРПУС

*Навіть вода залишає пристань
відблиск чекає в рядах
щоб відійти
і ось я там
мале дитя мале дитя
нарешті сам з величезним кораблем*

*Тишею мабуть назвали
цього залізного кита що спить на боці
в нерухомому порті
назва виржавлена
в невідомій
невідомій мові*

І ніхто не прийде
 звати мене будь-яким іменем
 ливни кінчаються як вода
 стіни лежать на спині
 тіла запилені світлом
 я можу відпливти якщо відпливем
 я можу мандрувати
 ржавіючими коридорами вічно
 з моїм страхом за руку
 за руку
 і без батька

Мервін популярний не тільки серед своїх однолітків, але і серед сьогоднішньої літературної молоді. Студенти університету, з якими я зв'язаний, тиждень тому почали (і самі фінансували) серію виступів сучасних поетів. Першим виступав на «інавгураційній» імпрезі цієї серії не Гінсберг (день перед тим він виступав на іншій імпрезі, фінансованій адміністрацією університету — ось вам парадокс!), не Снайдер, не Блай — а В. С. Мервін. Та його «уболівальники» не обмежуються кемпусами. Він має учнів і наслідувачів у самому серці «підземелля». Молодий поет Джон Олівер Саймон, наприклад, назвав свою першу збірку *The Dancing Bear* («Танцюючий ведмідь»); 1954 року Мервін випустив свою другу збірку під заголовком *The Dancing Bears* («Танцюючі ведмеді»). У цій збірці, Саймон також пробує поєднати власне «я» з «колективною свідомістю» мітів (навіть застосовуючи для цього сурогат Мервінового вільного вірша) — ненавмисне показуючи, який делікатний цей Мервінів вільний вірш, як легко можна його «здебалювати» і як легко можна спартачити претрудні проблеми перевтілювання мітів у власне буття.

Звичайно, всіх батьків чи скоріше — старших братів нових американських поетів я в цій статті назвати не міг. Пропустив я, наприклад, таку впливову поетесу, як Мей Свенсон, через недостатню ознайомленість з її творчістю, дуже впливового Гері Снайдера, через недостатню пошану до його творчості, та багатьох інших. Але сподіваюся, що цих кілька штрихів дадуть читачеві хоч приблизне уявлення про напрями, які привели до розвитку нової американської поезії.

Ще раз нагадую, що ці штрихи дають неповний образ сучасної поезії, особливо «середнього покоління», бо я взагалі не говорив про цілий ряд вельми талановитих поетів більш-менш «академічного» напрямку. Принаймні назву тепер прізвища найголовніших з них. Річард Вільбур — поет високої культури і не менш високого таланту; він доводить поетичне ремесло до просто неосяжних вершин, і таку віртуозність наслідувати неможливо (див. мою спробу перекладу одного його вірша в «Сучасності», 5, 1966 або в збірці «Особиста Клію»). До речі, ніхто з доброго десятка «опитуваних» мною молодих американців, що цікавляться літературою, ніколи не

чув його прізвища. Джон Голландер, що його заслуги на ділянці теорії літератури (своєрідний формалізм, близький до французького структуралізму) не менш важливі, ніж у поезії, вважається за одного з найцікавіших «традиціоналістів», хоч його поезія видається мені трішечки нуднуватою. Дуже добрі також Антоні Гект, Роберт Лейзер, Едвін Гоніг (також солідний літературознавець, теоретик алегорії і знавець Льорки), Джеймс Мерріл, Роберт Пак, Річард Ваггонер, Доналд Джастіс. Особливо сильні «традиціоналісти» в Англії. Там «американський експеримент» прищеплюється дуже поволі, і донедавна найсильніші молоді англійські поети були технічно здебільша «академічні», не без впливу своєрідного, по-англійському «укоського» і причесаного, лондонського сюрреалізму тридцятих років.

Привід зараховування такого унікального поета як Ділін Томас до «традиціоналістів» чи майже суцільне ігнорування поезії Каммінгса — це, знову нагадую, передовсім проблема мови і техніки (а не образу чи поетичного світогляду). «Антиприродність» мови, її «високе звучання», маскування «природного голосу» того, «хто говорить вірш на папері» (Крілі), навмисне «ламання» синтакси, особливо для ударів із строфічно-метричною структурою, мовна трудність (на протигагу до образної, яка здебільшого далі залишається трудною), будь-які сліди технічної гри, символістичне трактування слова як остаточно «магічного» існування — все це вважається сьогодні «академічними» вправами, розбещеним «александризмом», а в деяких колах навіть вибриками капіталістично-буржуазного світогляду, які перешкоджають найбезпосереднішому виявленню особистості, поетичного образу чи, знову ж у деяких колах — пекучості політичних проблем. Прошу зрозуміти мене правильно: все це не означає, що найновіша поезія сама собою така прозора, як політагітка. Правда, є й така поезія, але є також поезія дуже трудна. Йдеться не про «трудність». Йдеться тільки про походження та про гатунок цієї «трудности». Йдеться, отже, про мову.

Важливим є факт, що останніми роками «традиційна сторона» втрачає багатьох передових «членів». Повільний перехід Мервіна я вже описував, хоч також підкреслював, що насправді він не вважався за «традиціоналіста» навіть на перших етапах своєї творчості. Роберт Блай також колись писав досить «традиційно» (навіть своєрідно «неоклясичними» заримованими куплетами), але його «перехід» відбувся досить скоро. Щонайголовніше, «традиційний табір» втратив найкращого, мабуть, поета англо-американської літератури (забронзованого Одена молодь не знає, а як знає, то не любить) серед живих поетів — Роберта Ловелла. Його перші збірки — це дуже хвилюючі, просто електризуючі експерименти в рамках поетичної традиції. Такі твори, як „*Between the Porch and the Altar*“, „*Mr. Edwards and the Spider*“, — це невмирущі шедеври поезії, написаної англійською мовою всіх часів. Але

з збіркою *Life Studies* поет перейшов на багато більш відкриті форми вірша і на відкрити — просто до болю відкрити — «конфесійність»: він говорить про свої найінтимніші переживання, включно з нервовими захворюваннями і лікуванням у психіатричних шпиталях, про невдачі в подружньому житті і т. д. Про свої стилістичні і світоглядові зміни Ловелл цікаво розповідає в інтерв'ю, що надруковане в *Paris Review*, а потім передруковане у другому томі серії *Writers at Work*. Та хоч і як би Ловелл мінявся, він завжди залишиться бездоганим майстром і одним із найсильніших поетів нашої доби в цілому світі. Не зважаючи на свій «перехід», Ловелл і далі «не доходить» до молоді. Не «доходить» до молоді й інший великий американський поет Джон Берріман. Цілком «бароковий» у техніці, до болю «конфесійний» у темах, безоглядно експериментальний, — він абсолютно не піддається ніякій класифікації. Його творчість (ще недостатньо досліджена і маловідома) цілком унікальна, «окрема» і насправді не має ні попередників, ні наслідувачів.

«Визволився» від «традиційних» форм Стенлі Кюніц — старший поет великої технічної виртуозности і своєрідного екзистенціального світогляду; у своїй найновішій збірці *The Testing Tree* він звертається до простоти, що межує з спрощеністю і в цього старого майстра звучить дуже нещиро. Цікаво, що в ентузіастичній рецензії на цю збірку Роберт Ловелл підкреслює це Кюніцове «визволення», неласкаво згадуючи колишню його, і при тому свою, «традиційну» майстерність.

Ще одне цікаве явище цієї «еміграції» — це повільний перехід найкращих молодших англійських поетів на цілком відкриті форми, розмовну мову і «конфесійний» зміст. Тед Гюз, донедавній майстер традиційних форм і цілком знеосібленої тематики, в найновішій збірці *Crow* (своєрідна «автобіографія» крука, з-за якої визирає і поетове життя, і життя сучасної людини) перейшов на своєрідно ритуальний вільний вірш і сильно ідіоматичну мову. На противагу до Кюніца, Гюз на своєму «переході» виграв: його нова поезія без порівняння сильніша за те, що він писав досі: радикальною і раптовою зміною він став у перші ряди англо-американських поетів свого покоління. Цілком розмовним вільним віршем і мовою, наповненою не англійськими, а американськими ідіоматичними виразами, почав писати інший талановитий, і донедавна «традиційний», англійський поет Том Ганн. Ці його нові твори покищо розкинені по журналах і ще, наскільки мені відоме, не вийшли окремою збіркою.

Тепер подам приклад того, наскільки свідомим і «пляновим» може бути такий «перехід». Одним із дуже цікавих, але дуже (часом аж надто) «традиційних» американських поетів «середнього» покоління (народжений 1935 року) був Роберт Мезі (*Mezey*). Його «традиційність» була настільки «корінна», що багато його ранніх творів це дуже законні і холодні сонети, що в сучасній американській поезії, навіть

«найтрадиційніший», трапляється нечасто. Минулого року він випустив збірку вибраних творів з промовистим заголовком *The Door Standing Open*, до якої написав «конфесійно-програмову» передмову. Там, між іншим, читаємо наступне:

Тих п'ять віршів, які я тут напівсерйозно назвав «вірші когось іншого», я взяв із книги, що написана майже п'ятнадцять років тому. Перегортаючи її сторінки, щоб вибрати з неї щось для цієї збірки, я просто не міг читати більшість віршів, так вони сповнені тієї смертельної й рабської атмосфери, в якій я починав писати поезію. Нарешті, я зупинився на п'ятьох віршах, що в них ще до (деякої міри) врятовані справжній голос і справжні почування, хоч і вони майже цілком утоплені в багатослівності і претенсійності того часу. Отож, я дозволив собі переробити їх цілком — у душі людини, що реставрує стару картину.

Закінчення буде

Василь Софронів-Левицький — новеліст

Юрій Клиновий

Під час мого перебування в Торонто три роки тому я зустрів багатьох моїх давніх приятелів і знайомих, в їх числі письменника Василя Софронова Левицького. Понад 25 років минуло з того часу, коли ми бачилися, проте ні психічно, ні фізично він не змінився. Стрункий, як колись, з трохи глузливою посмішкою і допасованим до неї терпким словом, він ніби повернув назад найбрутальнішу силу в житті людини. А що я завжди любив цього письменника, ніби питаючися, ніби стверджуючи, я сказав:

— Це правда, що багатьом з нас не пощастило в еміграційному житті, але ти, Василю, ти своїм змарнованим талантом побив усі рекорди на Русі-Україні!

Письменник не відповів ні слова на це невдале привітання, тільки сумовито поглянув на мене. Немає сумніву, що моя гіркувата заява небагато розійшлася з правдою. Бо про літературні досягнення Василя Левицького забули сьогодні навіть ті, що тридцять років тому були прихильниками його творчості.

Треба сподіватися, що приготоване до друку поширене видання найкращої збірки письменника, яке п. н. «Липнева отрута» появилася 37 років тому, спричиниться до його повороту в українську літературу та до відновлення знайомства з українською читацькою громадою, хай і не в Україні суцього.

I

Ось коротка творча біографія Василя Софронова Левицького.

Перші друковані речі письменника це декілька віршів у дитячому місячнику «Світ дитини», що виходив у Львові. У 1921 році появилася перше, як він сам каже, «простеньке оповідання», ні заголовка, ні змісту якого він собі вже не пригадує. Проте воно дістало на конкурсі львівського тижневика «Будучина» першу нагороду. «Видно, більше оповідань не було», — знову письменникова скептична увага. У тому ж 1921 році появилася друком його перша збірка «Під сміх війни» у видавництві «Русалка», в яку увійшло дев'ять нарисів і оповідань.

Друга збірка п. н. «Бо війна війною» вийшла накладом видавництва «Червона калина» в 1922 році. Складається

вона з восьми оповідань, вона — на яку четвертину більша розміром, ніж перша. Потім п'ятирічна перерва і поява третьої збірки «Грішник» у 1927 році, в яку ввійшло дев'ять нарисів і оповідань, виданої також накладом «Червоної калини». А в 1934 році, накладом видавництва «Діло», вийшла ще одна і, на жаль, остання збірка оповідань письменника «Липнева отрута», складена з восьми новель, а саме: «Липнева отрута», «Гість з-під Монте Санто», «Світ такий красний», «Англійська люлька», «П'ять сантимів», «На похороні», «Небезпечна жінка» і «Клікуша». Вона й була найвищим літературним досягненням Василя Софронова Левицького. З того часу він написав ще кілька новель: «Ксеня» (1934), «Бунт проти влади» (1939), «Мати і син» і «Будь щасливий, сину», обидві останні новелі з 1940 року. Так на довгі роки закінчилися взаємини Софронова Левицького-новеліста з українською літературою. Аж 1970 року давно зірвана нитка надточилася новелею «День уродин», що увійде до приготованого тепер видання.

Коли дивитися з перспективи років, розлука Василя Левицького з літературним словом ніколи не стала дійсністю. Правда, він перестав писати новелі і зійшов на писання літературних півжанрів, що не вимагали абсолютної напруги. Передовсім, ще перед появою «Липневої отрути» в 1934 році, він почав досить інтенсивно перекладати з французької і німецької літератур, присвоївши нашому письменству шість творів, зокрема з французької літератури він переклав три оповідання Гі де Мопасана п. н. «Серце людини», оповідання Проспера Меріме п. н. «Блакитна кімната» та повість Оноре де Бальзака «Чародійна шкура».

Коли ж ідеться про власну літературну діяльність, то тут можна згадати, що за німецької окупації (1942—43) Левицький був літературним керівником театру малих форм «Веселий Львів». Для цього театру, а й пізніше, писав він гумористично-сатиричні одноактівки і тексти до пісень. Низка його одноактівок появилася циклостильним виданням у Німеччині і Канаді, між ними «Парка в парку», «Романтична ватра», «Євшан-зілля», — ця остання одержала першу нагороду на конкурсі СФУЖО. Писав він і адаптував сценічні твори для дітей; «Свято весни» і «Печери» вийшли у видавництві «Світ дитини», інші, як «Бабусин кожушок», «Королівські шати» (інсценізація), «Снігова царівна» (переклад), «Король-жебрак» (адаптація) і «Князівна на горошині» (переклад), появилися також циклостильними виданнями. Для історика українського кіномистецтва можна згадати, що Левицький був засновником першої в Західній Україні фільмової виробничої кооперативи під назвою «Для добра і краси» та що він, разом з Романом Купчинським, був співавтором першого довгометражного фільму під таким же заголовком, темою якого було кооперативне життя.

Проте найважливішою частиною діяльності Василя Левицького впродовж довгих років, коли він помалу і вперто

віддалявся від української новелі, була журналістична праця. Можна без перебільшення сказати, що в боротьбі за талант письменника журналістика вийшла беззастережним переможцем. Тут, можливо, відіграв велику ролю факт, що письменника, вже на початках його літературної діяльності, впряжено міцно в журналістичне ярмо.

У 1926 році Василь Левицький почав працювати у видавничому концерні Івана Тиктора, редагуючи літературну бібліотеку і пишучи звіти з політичних процесів на Волині для щоденника «Новий час». Вряди-годи дописував до щоденника «Діло», а з 1928 року став співредактором «Господарсько-кооперативного часопису». Впродовж довшого часу він вів у щоденнику «Діло» окремих відділ «З господарсько-кооперативного життя». У 1932 році став головним редактором «Господарсько-кооперативного часопису» та, з дворічною перервою на радянську окупацію, очолював цю газету до 1943 року. Водночас редагував Левицький воєнно-історичний журнал «Літопис Червоної калини», від часу його заснування в 1929 році до жовтня 1939 року, коли цей журнал з відомих причин припинив своє існування. Вже на еміграції в Німеччині працював до закінчення другої світової війни в тижневику «Земля», що був призначений для примусових сільсько-господарських робітників з України. Коли ж на початку 1948 року Левицький емігрував з дружиною і сином до Канади, то спочатку працював на фізичній роботі: доля багатьох українських інтелектуалістів на новому місці поселення. Аж у 1956 році він знову впрягся улюбий йому журналістичний візок, спочатку як співредактор тижневика «Вільне слово», в якому працював до половини 1960 року. З того року і досі працює редактором тижневика «Новий шлях».

Коли до 1939 року література і журналістика в літературній діяльності Василя Левицького до деякої міри коєкзистували, то на цій симбіозі письменник постійно втрачав. Подаючи великі надії, Левицький знітився, розмінявся на дрібні, він наперед пішов на переклади французьких класиків, потім на легші літературні жанри, зокрема на одноактівки, потім на твори для дітей і молоді, а врешті з головою втопився в журналістиці. Журналістичний характер і має його остання книжка «Кланялися вам три України», що в 1970 році появилася накладом «Нового шляху». Вона, правда, свідчить, що левині пазурі Левицького-письменника не зовсім притупилися.

Коли розмовляти з Василем Левицьким на тему його відходу від літератури, він, з прикметною йому щирістю, шукає винуватця не в обставинах, не в тому, що на його літературну продукцію не було замовлення, а на журналістичну було аж завелике, а в тому, що він не вмів організувати своєї літературної діяльності. Написав він до автора цієї статті:

«У нас єдиний Самчук і ще Гуменна, письменницьке поклонання яких уміло побороти всі обставини. Мое не вміло».

У столичному місті Алберти Едмонтоні, яке з погляду українознавчих дослідів є глибокою провінцією, таки не можна було прослідкувати за критичними відгуками на літературну діяльність Василя Левицького, писаними по гарячих слідах, коли появлялися збірки його оповідань. А й сам письменник не збирав, на жаль, критичних оглядів чи рецензій на свої писання. Тому свіжі, таки часто найавторитетніші відгуки на його новелі нам неприступні, за одним невеличким, але важливим винятком. Нам вдалося відгребати рекламне оголошення на збірку «Липнева отрута», що появилася в щоденнику «Діло» за 1934 рік, а в ньому й відгук на неї чотирьох тодішніх керівних критиків Західної України, Михайла Рудницького, Осипа Боднаревича (О. Дніпровського), Євгена Ю. Пеленського і Миколи Гнатишака. Ось вони:

«Автор, що визволяється з своїх особистих переживань і перелетних вражень, щоб звернути більшу увагу на цікаві барвні конфлікти, — йде за одною з найважливіших девіз реалістичної французької школи».

(М. Рудницький, «Діло»)

«Зацікавлення читача, яке у високій мірі розбуджує перше оповідання («Липнева отрута» — Ю. К.), не слабне через усі сторінки книжки, а кінець останнього оповідання доводить його до найвищої напруги...»

(О. Дніпровський)

«Автор дав тут вісім сюжетних, в найкращому того слова розумінні, оповідань».

(Є. Ю. Пеленський «Новий час»)

«Книжка повна мистецької культури. Вісім оповідань, написаних з почуттям такту і міри та зі знанням техніки нової мистецької прози».

(М. Г., «Дзвони»)

Коли згадані вгорі критики ентузіастично висловилися про новизну прози Левицького, зокрема в ділянці сюжету, то Михайло Рудницький і Микола Гнатишак підкреслили ще й європейськість його новелі. Рудницький не без рації згадав французьку школу, видну на його творах, а Гнатишак, теж не без рації, — його знання техніки нової мистецької прози і бездоганну композицію новель. А все таки ця висока оцінка не врятувала письменника від передчасного забуття, до чого, без сумніву, спричинилася і друга світова війна, у висліді якої Західна Україна стала одною з незначних провінцій неозорної російської імперії.

Так, в «Історії української літератури» В. Радзиковича, виданій у Німеччині в 1947 році, творчість Василя Левицького знайшла високу оцінку хоч би місцем, яке покійний літературознавець віддав письменникові. Написав він таке: «У

прозовій творчості відзначилися в останніх роках по цей бік Збруча: Василь Софронів Левицький („Липнева отрута”»). І далі називає Юрія Косача, Галину Журбу, Ірину Вільде і Наталену Королеву, отже літературне товариство — зовсім не погане. Проте в нью-йоркському виданні цієї ж історії 1964 року Радзикович згадує таких письменників і поетів доби УСС, як Роман Купчинський і Олесь Бабій, згадує також Юрія Косача і Наталену Королеву, але Василя Левицького в цьому виданні вже нема, ніби його й зовсім не було.

Чи не останню згадку про Левицького в еміграційних виданнях (на Україні він проскрибований, як і майже вся українська еміграційна література) знаходимо в «Енциклопедії Українознавства» (т. 4, стор. 1265), проте і ця згадка аж надто вже скупувата. Передусім Левицького окреслено в ній як «журналіста і письм.», ніби його літературна діяльність поступається журналістичній. А про його новелю, про те нове, що вона вносила в українську прозу, не сказано ні слова, коли не рахувати згадки про три збірки письменника (насправді він видав чотири).

III

Розгляд творчости Василя Левицького почнемо від його початкових творів, очевидно, тих, що нам відомі, вміщених у двох перших його збірочках.

Початкові дві збірки, «Під сміх війни» і «Бо війна війною», видані були в 1921 і 1922 роках, перша, коли Левицький мав ледве 21 рік і коли, а це ще важливіше, щойно повернувся з польського табору полонених. Немає сумніву, що ці початкові нариси були задумані, а може, навіть написані ще в польському концентраційному таборі, вони і є вислідом безнадійних настроїв, коли на український народ і його армії тяжким громом упала програна війна, бо, за рефреном відомої стрілецької пісні, «встоятись не було сили».

У цих двох перших збірочках багато юнацьких трагедій, з 17 нарисів десять описують смерть, не смерть доцільну, героїчну, а найчастіше смерть нерозумну, випадкову. Майже нема в них ясного промінчика, нема патріотизму, хоч автор їх — січовий стрілець; зате вони вщерть переповнені чорним безпросвітним песимізмом, правда, інколи змішаним з сантименталізмом невисокої проби. Навіть найбільший поет на світі, пані в чорному, що навіки затуляє молоді очі, навіть вона не змогла прояснити цих простеньких, але сповнених настрою нарисів. Проте є між ними і такі, що описують також інші події, як відвідини матері в таборі полонених п. н. «Відвідини», що є ембріоном пізніших психологічних новель письменника, зустріч дівчини з своїм милим, що повернувся з війни сліпцем, оповідання про недорозвиненого селянина п. н. «Семань», щось ніби предтечі його знаменитої новелі «Непорочна», чи каліку з відірваною стопою на одній нозі та

п'ятою на другій, що, не зважаючи на трагічний сюжет, є чи не єдиним оптимістичним оповіданням у початковій фазі творчості письменника.

Коли порівнювати ці дві початкові збірки із збірками «Грішник» і «Липинева отрута», то можна ствердити, що початковий період творчості Василя Левицького аж ніяк не заповідав стрімкого зростання його таланту в майбутньому. У цьому письменник дуже схожий на М. Коцюбинського, талант якого теж розгортався досить помалу. З чисто літературного боку ці початкові нариси дають свідчення про одну рису письменникового таланту, з якою він, можна сказати, вродився: про його майже непомилльне почуття композиції. А так його образність, в деяких кінцевих новелях просто багатюща, хоч на початку убога; до речі, порівнянь, того основного виду метафори, в початкових нарисах треба шукати з свічкою в руках. Це стосується й діалогу, який і в найвищий період розвитку письменника не віддзеркалював психічних настроїв його героїв та психологічної глибини його початкових нарисів, що в дальшому зростає таки дуже помітно. Проте кінцеві оповідання збірки «Бо війна війною» — «Семань», «Каліка» і «Шпіон», свідчать про натиск на психологічну канву його творів.

А щоб читачеві дати бодай приблизне уявлення про літературне початківство Василя Левицького, зачитуємо кілька уступів з його програмового нарису «Пиши!», зберігаючи навіть його правопис. Це, до речі, перший нарис у його першій збірочці 1921 року «Під сміх війни».

«Широко отвореними очима дивився кругом себе. Спостерігав усе. Помічав кожную стеблинку гнучкої трави, кожную крапельку вечірньої роси на доспілім колосі, кожную стулену до сну головку лілієвого дзвіночка, кожний легенький рух синього блавату.

Синього як небо.

Як небо його молодой душі...»

А ось автор сидить у тіні старого дуба:

«І ніжно поплила бесіда старого дуба.

Не бачив, що зродилася вона в його власній душі, бо чув виразно кожне її слово, як спливало зі шелестячих листків і падало в його душу.

— Будь співцем краси! Будь співцем щастя й любови!

Заховав ті слова глибоко в серці, оповив їх серпанком мрій, приголубив рожевим усміхом любови, якої так багато було в його груди.

І вже не приходила більше самовільно до нього.

Він кликав її в години сумерку, радився з нею і снував мрії. Хотів стати співцем краси, любови і щастя».

Критики, які писали про Василя Левицького, одночасно підкреслювали цікавий, часто повний драматизму сюжет його новель, що, на їх думку, був чи не найяскравішою ознакою його таланту. Частинно погоджуючись з ними, ми почнемо обговорення його творчости саме з цієї теми.

Коли порівнювати дві перші збірки Левицького з двома останніми, то впаде в очі не тільки розмір його оповідань, — чим пізніші новелі, тим довші, — але й вишуканий, не раз таки дуже штудерний їх сюжет. Звідки взявся він у письменника сюжетно скромних творів, — такими зрештою були дотеперішні традиції української новелі, за винятком хіба дуже невеличкої частини Франкової і Мартовичевої новелістичної творчости, — як дійшов він до витончених, не раз, може, аж неправдоподібних сюжетів?

Разом з зростанням свого обдарування Софронів Левицький мусив, очевидно, шукати свого власного літературного слова. А не треба забувати, що на початку цього століття в українській новелістиці міцно стояв Іван Франко, що тоді вже були там не тільки Михайло Коцюбинський, але й т. зв. покутська трійця, оповідачі малого жанру з яскраво окресленими талантами і власними літературними шляхами. Коли ж Василь Левицький закінчив початковий період свого розвитку, правда, досить анемічний, але рішуче не опігонський, він мусив відчути себе птахом у клітці з міцними залізними штабами, він мусив відчути, що в цьому жанрі, при існуванні немалої кількості талантів, знайти свою власну, ще не ходжену стежку таки зовсім не легко. Тому його око мусило зупинитися на широкому новелістичному шляху Івана Франка, зокрема на останньому його періоді, коли він написав кілька довших новель, а між ними і клясично європейську новелю «Сойчине крило», що мала не тільки гострий сюжет, але й психологічну глибину. Варто, може, підкреслити, що ця новеля близько споріднена не лише з пізніше написаною новелею Стефана Цвайга «Лист незнайомої», але й з ще пізніше (на початку 30-их років) написаною новелею Софронова Левицького «Небезпечна жінка». Залишаючи на боці всі психологічні і сюжетні оздоби, а в Левицького вони таки досить далекі і від Франка і від Цвайга, ці три новелі мають одну і ту саму ідею — брак, мовляв, логіки в жінок, докладніше — їх своєрідну, не завжди чоловікам зрозумілу бухгалтерію.

Проте Іван Франко не був єдиним учителем Василя Левицького. У другій половині 20-их років, саме тоді, коли його новелістичний талант був у стадії остаточного формування, Левицький побував у Франції, вивізши звідти не тільки сюжет новелі «П'ять сантиметрів», але й знання французької мови і літератури, зокрема знання клясичної новелі Проспера Меріме і Гі де Мопасана, — пізніше він перекладав їх на українську мову. Вони й мали на нього великий, чи

не найбільший вплив. А втім, подібну тенденцію можна спостерігати теж у східньоукраїнській літературі 20-их років, що, за Ігорем Костецьким, дала нашому письменству і бальзаківську повість Валеріяна Підмогильного «Місто» та інші гостросюжетні твори, як «Доктор Серафікус» В. Домонтовича, новелі О. Слісаренка тощо. Ніде правди діти, стилістичні і сюжетні впливи французької літератури в українському письменстві, зокрема впливи Анатолія Франса, можна спостерігати ще й сьогодні, наприклад, у відомому романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу» (1958).

V

Проте чи не найдоскональнішим послідовником французької клясичної новелі в українській літературі став Василь Софронів Левицький.

З немалим успіхом він, наприклад, використовував старий засіб Проспера Меріме «оповідання в оповіданні» в таких новелях, як «Небезпечна жінка», «Непорочна», «П'ять сантиметрів»; використав цей сюжетний засіб і Франко у «Сойчиному крилі». Порівнюючи обох письменників, можна коротко ствердити, що Левицькому, як і Меріме, прикметна певна сухість і об'єктивність викладу, яка, зрештою, відзначає багатьох письменників, що намагаються втекти від осоружної їм течії сантименталізму.

Все таки нам здається, що Левицький навіть ближчий до Мопасана, ніж до Меріме. В обох цих письменників дуже живі натуралістичні нотки, сукупність форми і змісту, яскравість сюжету, оригінальність метафори. У Мопасана і Левицького маємо часто довгі, у Левицького інколи романтичні, зачини, ніби безпосередньо не зв'язані з сюжетом, завданням яких є не так поглиблення його, як створення відповідної атмосфери для дальшої розповіді. Такий довжелезний зачин знаходимо в одній з найкращих новель Левицького, в його «Клікуші»; тут теж довге, не зовсім новелістичне закінчення твору. Знаходимо такі довгуваті зачини і в багатьох інших новелях Левицького, у таких, як «Будь щасливий, сину!», «Бунт проти влади» — майже мартовичівський опис ярмарку, — «З Новоукраїнки до Відня», «Липнева отрута», «Небезпечна жінка», «Непорочна» тощо. Взагалі у своїх новелях Левицький не поспішає, йому передусім ідеться про створення якнайцікавішого сюжету, при чому він не гребує не тільки ситуаційними імponderабіліями, як у новелях «Бунт проти влади» і «Гість з-під Монте-Санто», але й психологічними, цими останніми таки досить частенько.

Власне ці психологічні імponderабілії знаходимо в найкращих новелях Левицького. Послугується він ними залюбки, нерідко із справжньою майстерністю. Чому, наприклад, в новелі «Не та...» її герой вимагає кохання від незнайомої жінки, коли півгодини тому відкидає недвозначне за-

лицяння своєї товаришки-студентки? Чи тільки тому, щоб показати підсвідомі імпульси людини, її нехить брати те, що дають безкоштовно. Чому мати в оповіданні «Мати і син» робить донос польській владі на свідомих українських селян, в їх числі і на свого власного сина? Такі випадки, на жаль, траплялися в дійсності. Чи тільки тому, щоб дати авторові можливість написати макабричне оповідання, до речі, чи не найкраще оповідання про пацифікацію в українській літературі. Чому в новелі «Небезпечна жінка» її героїня Ліна вбиває свого коханця, про якого потім постійно говорить і думає і якого ніби безмежно любить? Чому в цій же новелі судовий звітодавець, як не як інтелегентна людина, одружується з цією, справді небезпечною жінкою: вбиває вона чоловіка, якого любить? Чому в новелі «Будь щасливий, сину!», що є новелістичним шедевром в українській літературі, мати віддає навки своє єдине прекрасне дитя, а собі залишає хирляву панську дитину, підмінявши її за свою? Чому в новелі «Англійська люлька», — автор передбачливо зве її «гуморескою», хоч насправді це протеск, — герой позбувається всього, навіть власної дружини, тільки ради хай і англійської люльки? Чому поручник Улашин у новелі «Клікуша» дезертирує з німецької армії, наслідок це патріотизму чи жахливої зустрічі з собаками, що порушила його психічну рівновагу?

Очевидно, відповіді, і то непогані, можна знайти в кожному випадку, шукаючи мотивації дивовижних вчинків чи в божевільні, чи в емоційному підлозжі, чи в звичайній, не раз добре замаскованій корисливості. Так чи інакше, гострота сюжетів Левицького таки частенько побудована на психологічних дивовижах. А й у Мопасана теж нерідко знаходимо новелі, побудовані на таких же психологічних чи ситуаційних дивовижах. І не лиш у нього одного, але й в інших, зокрема і найсучасніших новелістів і повістярів, твори яких відзначаються яскравими, часто несамовитими сюжетами.

VI

Що вражає в найкращих новелях Василя Левицького («Клікуша», «Непорочна», «Будь щасливий, сину!», «Липнева отрута», «Небезпечна жінка», «Світ такий красний!») і ще кількох — це рівновага всіх складників літературного твору. Так, композиція його новелі, її зачин і звичайно несподіване закінчення, розвиток її сюжетної нитки, вимощування сюжету зовнішніми оздобами і психологією героїв, що зливаються в одно нерозривне плетиво, а врешті втримання діалогів у межах потрібних авторові, — всі ці складники гармонійно входять у її будову, ніщо не вражає нашого естетичного почуття, як зайве, неприродне чи непотрібне.

Можливо, що наше твердження треба б довести докладним розбором одної чи двох новель письменника. Але ми вважаємо, що читач може зробити це без нашої допомоги,

прочитавши уважно одну чи більше його новель, названих у попередньому уступі. Це тому, що справжня величина Левицького-письменника спирається, на нашу думку, на одному мистецькому засобі, яким він користується з найбільшим успіхом: на його образності, докладніше — на його метафориці.

Саме завдяки метафориці письменника деякі його новелі справляють враження різаної грубими масивними штрихами різьби. Ось початок новелі «Клікуша» нагадує деякі толстовські описи з роману «Війна і мир», така це густа епічна картина армії в поході, що, наче товста гадина, повзе опустілим українським степом. Немає сумніву, чим досягає письменник великого враження: тут не тільки вмілий підбір деталей, тут, головне і на першому місці, образність його кованого слова. Для прикладу цитуємо другий уступ «Клікуші»:

«Переможці входили у зачарований, вимерлий край. Стрчала їх мертва тиша безлюддя. Тільки дрімучі ліси шелестіли безупинно свою відвічну зелену мелодію. В ній, немов фата моргана недавніх днів, блукав ще скрип довгих валок селянських дерев'яних возів. Навантажені мужицькими злиднями, котилися сюди на схід під вістрям московських штиків, що блискотіли на сонці, немов посторонні свічки. За возами йшли люди з тривожними очима і з зацікавленим зойком прокльону на устах».

Ми вмисне підкреслили одне порівняння: московські штики, що «блискотіли на сонці, немов похоронні свічки». На мою думку, це один із сильніших образів в українській літературі. Розклавши його на складові частини, знайдемо більше образів і асоціацій. Передусім сонце відбиває рефлекс на сліпуче блискучих штиках; дальший образ: вони палають, наче свічки; асоціація: наче свічі коло труни; ще одна асоціація: валки селянських возів це похорон. Остаточне завершення образу прийде пізніше, прийде аж при кінці новелі, коли читач дізнається про самогубство старого діда, що волів смерть, ніж примусову евакуацію у невідоме.

Можна б дуже детально аналізувати метафори Василя Левицького, можна б поділяти їх на зорові і слухові, на інтелектуальні і емоційні, на психологічні і фізіологічні тощо. Проте поділи його метафор на такі чи інші для нас другорядні, нам у першу чергу важлива їх оригінальність, їх свіжість, їх неповторність. Чи метафорики можна було навчитись у Проспера Меріме, у Гі де Мопасана, в Івана Франка, у Стефана Цвайга чи в інших модерних новелістів, до якої міри можна було вчутися в несподівану доторкальність образності Мопасана, їх відважне обрамування, це інша справа. Правда, таки багато чого можна було навчитися на досвіді попередників, можна було приглядатися, як вони будували свої новелі, проте не можна було навчитися від них, як, яким робом намалювати прокляту долю українського волинського селянина, його примусове виселення з рідної садиби, для нього рівнозначне загибелі. Тут, очевидно, вже не наука, тут потрібен таки талант.

От ще одна картина з тієї ж «Клікуші»:

«Довкола, в білому світлі, немов у молоді, сумирно лежав німецький табір.

— Kamerad, schlafen gehen! Schlafen... Schlafen...

Здавалося йому, що звук тих німецьких слів паде в лагоду цієї волинської ночі, мов палаючі жаринки на тихе плесо води. Чш... чш... чш... І що ж власне робить він тут, серед цих сіро-зелених чужих істот, цих з'їдачів мармеляди, що кишать у сутінках на голій землі, позакутувані у свої плащі?»

Нам здається, що мало ще кому з українських прозаїків вдалося так доторкально передати шорстку фонетику німецької мови та й ще на тлі чарівної волинської природи. Треба ще додати, що Левицький вмів із справжньою майстерністю малювати картини природи в нерозривній сполучі із психічним станом своїх героїв. Ось молода вдова з новели «Будь щасливий, сину!», що втратила чоловіка при висаджуванні динамітом скелі, тепер нянька, що годує графового сина:

«Через вікно дитячої кімнати, в якій Марія давала грудь графовому синові, видніла по другому боці дороги гола стрімка гора. Покреслена лініями лупакових шарів, порисована змійками крутих стежок, підмальована зеленими мазками молодої трави, нагадала Марії стару почорнілу ікону Голготи, перед якою кожної неділі гаряче молилася у темному притворі церкви. Гостра самотня скеля Перст височіла в половині узбіччя над дорогою, наче чийсь кулак, пробитий кризь гору з нутра землі».

Це справді кулак, символ якоїсь зловісної сили, що одним ударом розстроцила і навки знищила щастя вбогої селянської жінки.

Крім великих новель, яких Василь Софронів Левицький написав п'ятнадцять, він написав (і ще пише) — багато нарисів, поезій у прозі, етюдів, фейлетонів тощо. Вони були перехідним етапом між початковими нарисами і новелями та ввійшли головним чином у збірку «Гришник». Коли ж Левицький під натиском журналістичної праці перестав писати великі новели, він і далі тримав зв'язок з літературою саме при допомозі оцих малих прозових форм. Характеризуючи їх якнайкоротше, треба сказати, що їм бракує музичного звучання, такого потрібного маленьким ліричним формам, та ще й з філософським підтекстом. Треба сказати, що Левицькому майже цілком чуже музичне оркестрування нарисів, таке прикметне українській прозі, зокрема Василю Стефаникові і Юрієві Яновському. Зате головна сила його етюдів і ескізів, як і головна сила його новель, у його могутній образності. Ось він описує кохання в «Триптиху любови», зв'язане, як кожне юнацьке кохання, з чарами ночі і місяця:

«Я жду на тебе довгі ночі. Хочу, щоб ти прийшла до мого старого саду тоді, коли білими стежками плистиме у

срібних човнах блідолиця казка, коли місяць буде сидіти на найнижчій галузі старої яблуні, мов великий білий півень, що не хоче зайти на своє сідало. Ми будемо полохати його дзвінками наших розмов, будемо кидати в нього камінцями наших мрій, а він підлазитиме з галузки на галузку, все вище і вище, аж із самого вершка злетить опівночі на білде небо, широко б'ючи своїми білими крилами. Тоді ніч нахилиться низько над садом, і блідолиця казка пропливе повз нас на своїх срібних човнах».

Немає сумніву, що нарис зворушливий, він свіжістю барв скидає із старих голів білі шапки і встановлює свій єдиний годинник, золотий місяць на срібному небі. А ось ще один нарис «Бабуся», теж утриманий у тоні поезії в прозі, а в ньому така ж сильна, хоч і дещо натуралістична метафора:

«Ліс, як підпилий дід, положився горілиць навпоперек доріг, підніс високо над собою кришталевий пугар повітря і цокався ним із сонцем».

Закінчуючи короткий огляд образности Василя Левицького, скажемо, що багатюща вона і щедра не лише в його великих новелях, але і в його пізніших нарисах.

VII

На кінець кілька фактів з біографії Василя Софронова Левицького.

Народився він 14 грудня 1899 року в селі Стриганцях Товмацького повіту в сім'ї священика. Дід його по матері був український письменник о. Осип Шухевич (1816—1870), перекладач творів Вергілія та німецьких письменників, зокрема Гердера; Іван Франко високо оцінив працю Шухевича і в 1883 році видав його твори із своєю передмовою. Левицький згадує свого діда в зачині до оповідання «Непорочна». На сімнадцятому році життя, як учень 8 класи клясичної гімназії, він вступив до Легіону УСС та воював до 1920 року. Матуру здобув у 1918 році, у 20-их роках студіював славістику на філософічному факультеті тайного Українського університету у Львові та Карлового університету в Празі. Університетські студії закінчив у 1925 році; тоді побував у Парижі, де через брак грошей не міг стати студентом Сорбонни, хоч це й було його великим бажанням. У дальшому біографія Левицького зливається з його творчістю, тому нема потреби повторювати вже сказане.

Написав Василь Софронів Левицький до автора цієї роботи:

«Як знаєш, я ще є в силі віку і за цих щонайменше тридцять років (ха! ха! ха!), які мені ще залишилися, я думаю ще щось більше написати. Головне, як мені люди дозволять піти на пенсію і нічого іншого не робити!»

Початки українізації

ДО 100-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ СКРИПНИКА:
СІЧЕНЬ 1872—1972*

Іван Кошелівець

Рівночасно з тим, як точилися суперечки на всесоюзному форумі в конституційних питаннях, Скрипник розпочав активну діяльність у ділянці національно-культурного будівництва щойно радянизованої України, наполягаючи на запровадженні політики, за якою закріпилася назва *українізації*.

Спочатку кілька слів на вяснення самого терміну. Дехто ще тоді (скажемо, й не без слухности) висловлювався проти цього визначення на тій підставі, що Україну нема чого українізувати, її треба дерусифікувати, тому доцільніше було б говорити — *дерусифікація*. Не менш слухний був також і подеколи вживаний тоді термін — *коренізація*, сенс якої в тому, що всі справи державного, господарського і культурного будівництва має взяти в руки *корінне* населення республіки. Суперечки за терміни остільки тут не істотні, що всі вони три мали той самий зміст, і якщо ми триматимемося в дальному терміні українізація, то лише тому, що він історично закріпився як найчастіше вживаний.

І Скрипник у поняття українізації саме і вкладав сенс коренізації: виходячи вже хоча б з того, що основну масу тодішнього населення України становило селянство, суцільно українське. Але якби ми почали твердити, що він українізацію підносив як вищий принцип будівництва національної держави, якому було б підпорядковане соціальне і всі інші питання, це було б свідоме перекручення його поглядів: у такому разі йому місце було б не в більшовицькому уряді, а в Українській Центральній Раді, нещадно ним поборюваній. Ні, він підходив до справи суто утилітарно, з погляду більшовицького інтересу: більшовики тоді і ще багато років пізніше (аж до колективізації) найбільше боялися українського села, одностайно ворожого комунізмові. Його за всяку ціну треба було переконати, що радянська влада для нього своя. І найперше український селянин мусив почути, що нова влада говорить до нього його рідною мовою.

* Друкований тут текст є розділом з книжки Івана Кошелівця «Микола Скрипник», що ближчим часом виходить з друку у видавництві «Сучасність». — Редакція.

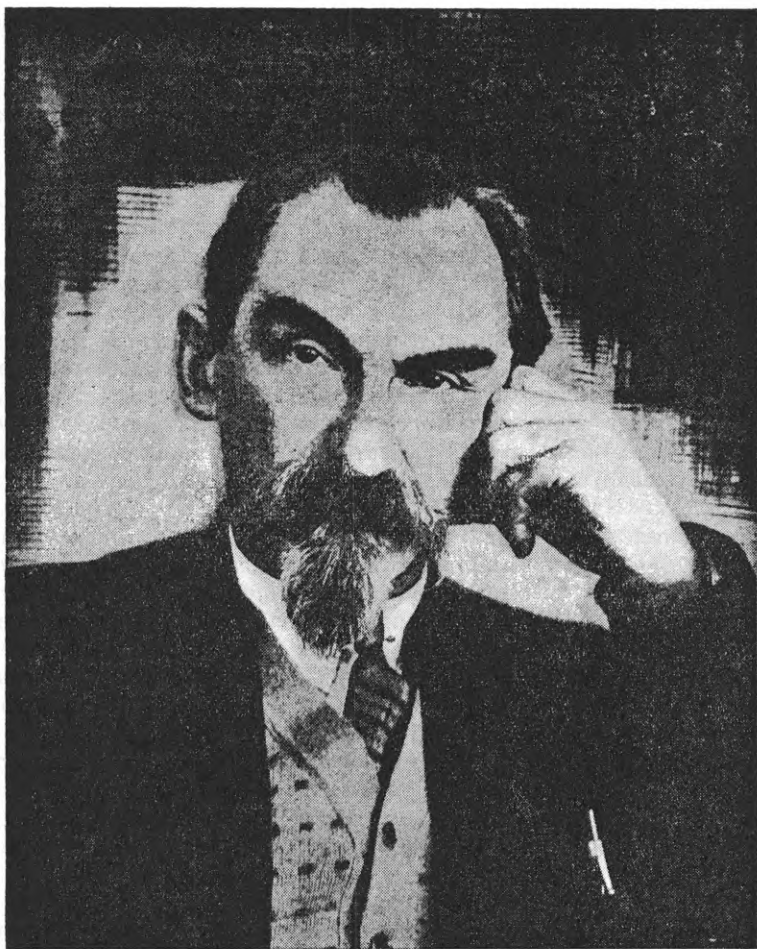
У статті «Донбас і Україна», написаній 1920 року, знаходимо таку аргументацію Скрипника:

«... Село на Україні своїм національним складом майже виключно українське. Місто складається з елементів за національною ознакою російських і напівзросійчених — єврейських та частково, на Правобережжі, польських. Індустрія мало централізована, підприємства — більшістю дрібні або середні. Міський пролетаріят порівняно мало вигрібся з дрібнобуржуазного оточення і живе ще багатьма і багатьма дрібнобуржуазними забобонами. Один з таких забобонів, що їх століттями плекав царизм і засмічував голови багатьом і багатьом робітникам — це забобон національний, тобто погляд, що українську мову і українську культуру треба вважати за мову і культуру третьорядну, допускаючи її лише для ,простого обиходного употреблення'. Річ у тому, що в містах України уживаною мовою є почасти російська, а частково на Заході — польська мова. Селяни свої культурні потреби задовольняють сяк-так, вживаючи української мови. Природно, що мало організована і не звільнена остаточно з-під впливу буржуазії робітнича кляса повинна була засвоїти собі від буржуазії і поміщицької кляси високохмарне, гордовите ставлення до української мови і до української культури. А проте демократична Лютнева революція збудила до національного життя широкі маси селянства, що об'єдналися довкола угодовських партій українських соціал-демократів і українських соціал-революціонерів».¹

Ясна річ, що з таким містом, як тут описане, годі було здобути для більшовиків довір'я селянства. І тому, щоб конкурувати з тими партіями, які Скрипник назвав «угодовськими» (як більшовики називали всі партії, крім своєї), треба було починати з українізації самого міста.

Але перші роки по захопленні влади не були сприятливі для реалізації Скрипникових плянів щодо українізації. З цілого ряду причин. Сам він з середини 1918 року, коли перестав існувати перший більшовицький уряд, ним очолюваний, посідав лише другорядні пости. І навіть його праця як народного комісара юстиції давала йому тільки посередньо можливість втручатися в справи культури, на терені якої головне й точилася боротьба за зміцнення українських позицій. Лише на форумі політбюро ЦК КП(б)У (членом якого він став лише з 1925 року, будучи до того кандидатом) він міг наполягати на своїх домаганнях, але саме тут він і наражався на затятий опір, бо хоч Ленін і оголошував великоруському шовінізмові «бій не на життя, а на смерть», але на чолі КП(б)У ще в 1918 році поставив одвертих ворогів української культури, колиш-

¹ Статті й промови, т. II, ч. 1, стор. 23—24.

Микола Скрипник

(Фото 1931 року)

ніх «катеринославців» — Е. Квірінга (перший секретар ЦК КП(б)У і Д. Лебеда, (другий секретар).²

Належної підтримки від решти членів політбюра Скрипник теж не міг мати: новий голова раднаркому Улас Чубар, засадничо будучи теж прихильником українізації, цікавився в першу чергу господарськими справами і в змагання Скрипника проти Квірінга і Лебеда активно не втручався. Щождо Григорія Петровського, який був довголітнім головою ВУЦВК (популярно його називали «всеукраїнським старостою»), то ця проста людина власне й була формату «старости». Казавши

² Терміни «катеринославці», «катеринославська точка погляду» стали синонімами крайнього нігілізму в національному питанні, якого трималася група Квірінга, що працювала в 1917—18 роках у Катеринославі. Див. кн. С. Мазлах і В. Шахрай. До хвили. 2 вид., в-во «Пролог», Нью-Йорк, 1967.

за Тацітом, це була та пересічна людина, яка могла пишатися не так талантами, як браком вад, і звісно він не міг бути гідним партнером Скрипникові.

Досить складна була справа й з тими ще радикальнішими в національному питанні, що їх називають націонал-комуністами. Ці люди, типу О. Шумського (народний комісар освіти в 1924—27 роках), до середини двадцятих років іноді посідали відповідальні посади, але ніколи не користалися повним довір'ям партії. Як колишні вихідні з партії боротьбистів, вони були свого часу за цілковиту самостійність України і її комуністичної партії від Росії. І з уваги на це, хоч його програма національно-культурного будівництва суттю своєю була тотожна з програмою націонал-комуністів, Скрипник, як послідовний більшовик, не міг піти разом з ними, бо вважав, що справжнє й остаточне розв'язання національного питання може бути здійснене не на шляху самостійности, а в наслідок світової пролетарської революції, яка до її здійснення вимагала тісного союзу України з Росією.

Його далі гнала у безвихідь догма, яка зобов'язувала не спілкуватися з націонал-комуністами, а вести боротьбу на їх знищення. У догмі була його слабкість, бо вона засуджувала його на самотність у змаганні з партією за правильне розв'язання національного питання: він сам мусив поборювати тих, що могли стати йому спільниками; але в цьому ж парадоксальним чином була й його сила, бо якби припустити на мить, що Скрипник зрікся б своєї догми і пішов на спілку з націонал-комуністами, політична рація була б проти нього: націонал-комуністи типу Шумського програли ще в роки революції, пішовши проти УНР, і в середині двадцятих років їх шлях вів уже тільки на ліквідацію, а Скрипник ще був на висхідній.

Парадокс тут у тому, що, прикладаючи рук до знищення своїх потенційних спільників, Скрипник весь час аргументував від генеральної лінії, і це дало йому можливість, користуючися довір'ям партії, протягом ще кількох наступних літ багато чого здійснити з програми знищених націонал-комуністів. Об'єктивність вимагає сказати, що йому навіть удалося зробити більше від них, і тому, дивлячися тепер з історичної перспективи, буде зрозуміле, чому ім'я Скрипника серед людей, відданих українській справі, набуло більшої популярности, ніж імена націонал-комуністів, до О. Шумського включно.

Але повернімося до тих років, коли українізація щойно починалася. Як у керівництві партії, так само і в партійних низах Скрипник не міг розраховувати на підтримку, бо ще на 1925 рік українці в КП(б)У становили ледве 37 відсотків членства.³ Та й то це були переважно сільські комуністи, які жодного впливу на політику партії не мали.

³ Див. «Культурне будівництво в Український РСР». Збірник документів. Т. I, Київ, 1959, стор. 312.

Проте мусила ж бути якась сила, що сприяла тому, щоб Скрипник по кількох роках боротьби зломив опір партії і домігся реалізації своїх українізаційних плянів. Нею було українське національне відродження, що вибухнуло в революції 1917 року і довело до уконституювання української держави. Хай вона проіснувала недовго і впала під збройною навалою більшовицької Росії — рух, що її породив, не згас ще й на початок двадцятих років, і хистка споруда більшовицької влади на Україні відчувала сейсмічні поштовхи селянських повстань, що спалахували по всій Україні.

Збудником цього відродженського руху була українська інтелігенція, а рушійною силою (на противагу зрусифікованому місту) — село. На час, про який мова, ніхто ще не вірив у остаточну перемогу більшовицької революції, і ці дві сили були проти неї досить одверто наставлені. Насамперед на ґрунті національному.

Коли мова про інтелігенцію, то та її частина, що дійшла зрілого віку до революції, за влучним виразом О. Білецького, «поєднувала політичний радикалізм, який хай навіть і не укладався на плятформі будь-якої політичної партії, але був затятий у мріях про ,національне визволення' і ,національну революцію'».⁴ Це сказане про інтелігенцію дореволюційну. З того часу вона сконсолідувалася в своїх визвольних прагненнях на досвіді революції 1917 року, і якщо мова про плятформу, то й вона теж була: це плятформа шойно подоланої більшовиками Української Народної Республіки. Ця старша інтелігенція, як не виємігрувала за кордон, то стала на одверто ворожу супроти радянської влади позицію, окопавшись в таких бастіонах, як Українська Академія Наук у Києві, що були наче острівцями живої ще УНР.

Партія, не мавши змоги відразу винищити її, боялася цієї інтелігенції. Скрипник сам був непримиренно ворожий до неї, і якщо вона могла бути аргументом для нього, то радше від противного: щоб ворожу інтелігенцію подолати, треба виховати свою, пролетарську, а єдиний шлях до цього — знову українізація, бо ж нова інтелігенція мусила здобути для партії довір'я селянства.

Нова інтелігенція, звісна річ, прийшла, але хибно було б твердити, що перші її кадри виховала партія. Це було те молоде покоління, що входило в життя в перші роки революції, теж надхнене національним відродженням. Характеристичною ознакою його було те, що основну масу його висувало в місто розбуджене революцією село. Деколи вже з закінченою освітою, деколи з сякою-такою, ці люди тим охочіше бралися за все, чим менше мали життєвого досвіду. Почасти цим зумовлений своєрідний універсалізм людини відродження двадцятих років. Заки партія прибрала все до своїх рук, молода інтелігенція виходила на відкрите поле української культури,

⁴ О. Білецький, передмова до кн. М. Вороного «Вибрані поезії». Київ, 1959, стор. 37.

що лежало облогом по століттях царської неволі. Наче на голому місці, як гриби по дощі, з'являлися й розпадалися, щоб народитися наново, літературні організації й журнали, поставали видавництва, театри, народжувалося нове кіномистецтво. Можна було випробувувати сили, де хотівши, або й у кількох ділянках разом, як Майк Йогансен, що був поетом і прозаїком, ученим лінгвістом, літературознавцем, редактором і кіносценаристом. Може, ще яскравіший приклад являв Олександр Довженко, що хотів випробувати сили буквально у всьому, заки натрапив на фах кінорежисера, в якому й уславився на весь світ.

Надхнені духом національного відродження, ці люди не могли чекати й не мали іншого вибору, як використовувати ті можливості, які давала (чи вірніше б — не встигла ще відібрати) покищо не усталізована радянська влада. Бувши в партії чи (переважно) поза нею, ця молода інтелігенція рвалася до будівництва національної культури, прагнучи свободи без меж.

Ясна річ, що партія не мала довір'я й до цієї молодой інтелігенції і пізніше систематично підтинала її, поки врешті порядком довготривалого добору виховала собі той тип інтелігента, репрезентованого такими іменами, як Білодід, Шамота, Новиченко і їм же ність числа, який, цілковито позбавлений почуття відповідальності перед своїм народом, вважає за своє покликання не будувати, а руйнувати українську культуру.

Але на перших кроках свого панування партія ще пускала культуру самопасом, б'ючися над питанням життя і смерті: як утриматися при владі. Партійний діяч, навіть приналежний до тодішньої верхівки, ледве чи уявляв собі, що партія якось має прикладати рук до культури, і Скрипник напевно належав у партії до тих небагатьох культурних людей, що розуміли силу й вагу інтелігенції, яка самотужки заходжувалася коло будови української культури. Але й він у своєму догматизмі ніколи не міг мати спільної мови з інтелігенцією, оскільки завдання культури розумів дуже утилітарно — як служіння «переможному пролетаріатові». З одного боку, сам пролетаріят, що становив соціально й культурно найслабшу верству населення України, не знав, що йому хтось має служити культурою і що вона собою являє; з другого — інтелігенція не могла зрозуміти, чому вона має служити не загальнонаціональним інтересам, а самому лише пролетаріатові, якого вона як правило зовсім не знала. І якщо між Скрипником й інтелігенцією міг установитися якийсь *modus vivendi*, з безнастанними конфліктами й непорозуміннями, то хіба на тій спільній базі, що нова культура — має бути українська.

Тут підходимо впритул до специфічної постави Скрипника, яка його, як людину наскрізь суспільну, що любила керувати масами і промовляти до них з трибуни чи сторінок газети, з другого боку — засуджувала на самотність. Якщо на

цей бік, до інтелігенції, він мусив звертатися з вимогою, що українська культура має бути *пролетарська*, і тим самим не міг знайти з нею (інтелігенцією) спільної мови, то на другий бік, до партії, він волав, що пролетарська культура має бути — *українська*, і знову ж наражався на повне нерозуміння, бо інтернаціоналізм тодішньої національно-строкатої КП(б)У був той самий, що й теперішньої КПУ: інтернаціональне для тих людей було ідентичне з всеросійським. Тому Скрипникові доводилося безнастанно й на кожному кроці доводити, що партія ризикує не втриматися при владі, якщо вона не визнає за доконечне підтримати на Україні національну культуру.

У тій самій статті 1920 р. «Донбас і Україна» він писав: «Українського селянина ми зможемо завоювати, лише підходячи до нього із зрозумілою йому мовою, а коли треба, то й вивчаючи навіть цю саму мову. Ось чому комуністична партія в своїй резолюції ЦК КП(б)У прямо поставила своїм завданням розвиток української культури, „культивування” української мови, навчання її державних службовців — радянських службовців. *Рівняти місто щодо мови по українському селу, щоб привести українського селянина до рівняння на пролетарське місто*».⁵

Програма сформульована з афористичною ясністю, тільки що ж з того, коли є навіть і відповідна постанова ЦК, а на чолі партії стоять одверті вороги української культури — Квірінг і Лебідь. Треба було заходжуватися коло переборення національного нігілізму в самій партії, почавши з її ЦК. Так починається перший період заангажування Скрипника в національно-культурне будівництво, що дістав назву боротьби з «люксембургіянством» чи, в іншій термінології — «теорією боротьби двох культур».

Перша назва виводиться від імени польсько-німецької комуністки жидівського походження Рози Люксембург. Коли Ленін, байдужий перед тим до національного питання, перед початком першої світової війни почав цікавитися ним і дійшов до проголошення свого гасла про «право націй на самовизначення», Роза Люксембург кинула йому обвинувачення в потуранні українському націоналізмові. Вона не визнавалася на національних відносинах у Росії і вважала, що «український націоналізм був у Росії чимось цілком особливим, відмінним від націоналізму чеського, польського або фінського; український націоналізм був нічим іншим, як тільки звичайною вигадкою, забавою, звичайним кривлянням якоїнебудь пари десятків дрібнобуржуазних інтелігентів, без найменших коріннів у господарських, політичних або духових відношеннях країни, без будь-якої історичної традиції, бо Україна ніколи не була нацією або державою, без будь-якої національної культури, крім реакційно-романтичних віршів...»⁶

⁵ Статті й промови, т. II, ч. 1, стор. 25.

⁶ R. Luxemburg, Die russische Revolution. Verlag Gesellschaft und Erziehung, 1922. Herausgegeben von Levi. Цит. за М. Скрипник, Статті й промови, т. II, ч. 1, стор. 72.

Ця ультрареволюційна дама не мала найменшого поняття ні про Україну, ні про її взаємини з Росією, і Ленін, якому напевно нічого б так не хотілося, як того, щоб сказане нею була правда, мусів виступити в дискусії проти неї, щоб підтвердити «право націй на самовизначення». Таким чином формально в його писаннях і в партійних резолюціях люксембургіянство в національному питанні було засуджене, але в практиці не здавало своїх позицій, особливо на Україні в часи, коли на чолі КП(б)У стояли Квірінг і Лебідь. Дослівно за кілька днів до XII з'їзду РКП, коли були опубліковані тези доповіді Сталіна з національного питання на цьому з'їзді, Скрипник, виступаючи на VII партійній конференції КП(б)У 9. 4. 1923, твердив, що Лебідь і його прихильники, якби хотіли бути одвертими, напевно сказали б, «що Україна відогравала роллю ширми, фікції, що Україну, як державу, треба ліквідувати, і т. д.»⁷

Так само й по XII з'їзді РКП, хоч він і ухвалив резолюції в національному питанні в дусі Скрипникових вимог, «люксембургіянци» на Україні не зрікалися свого. У їх інтерпретації це дістало назву «теорії боротьби двох культур».

Лебідь, автор цієї теорії, обґрунтовував її так: Україна є тереном розвитку двох культур — міської, що силою історичних обставин на Україні російська, а в умовах радянської влади пролетарська, оскільки пролетаріят становить основну масу населення міст, і сільської — української, що з природи своєї буржуазна. Ці дві культури не співіснують, а борються між собою. Партія, хоч і стоїть по боці міської (бож пролетарської) культури російської, але не повинна втручатися в цю боротьбу, бо не випадає їй застосовувати примус. Та в цьому немає й потреби, бож і так відоме, що переможе російська культура, як вища. Іншими словами, це була теорія русифікації, асиміляції української нації в російській. Як шукати аналогій — теперішня політика КППРС на Україні є послідовним відродженням Лебедевої теорії з тією відмінною, що, замість боротьби, підступно говориться про «братерство культур».

Наче передбачаючи можливість її відродження, Скрипник наполегливо й неперестанно викривав «теорію боротьби двох культур», не перестаючи згадувати про неї аж до кінця двадцятих років. Ось лише кілька виступів його в цьому питанні: «Мусить настати зворот» (1923), «Ленін та національна справа» (1924), «Про укапізм» (1925), «Зліквідувати люксембургіянство» (1925), «Десять років національної політики на Україні» (1926), «До теорії боротьби двох культур» (1928), «Лист до тов. Лебедея» (1928) і багато ін.

Скрипникова лінія перемогла щойно на 1925 рік, коли від керівництва КП(б)У остаточно були усунені Квірінг і Лебідь. На місце першого прийшов на Україну Л. Каланович

⁷ Там само, стор. 33.

(генеральний секретар ЦК КП(б)У у 1925—27 роках), який, враховуючи досвід своїх попередників, був поступливіший і не чинив опору українізації. Відтепер Скрипник пішов у наступ по всіх лініях, розпочавши передусім з українізації партії й її апарату та преси. Уже у квітні 1925 року пленум ЦК КП(б)У ухвалив спеціальну резолюцію «Про українізацію». У ній якраз і йшлося про українізацію партії. Розділ VI резолюції звучав так:

«Все вище викладене вимагає від партії:

а) проведення, в першу чергу, українізації внутріпартійної роботи і активної участі в українському громадсько-культурному будівництві;

б) підбору, висування і виховання партійних кадрів з робітників і передових селян-українців. Необхідно поставити питання про організацію школи окружних працівників на 300—400 чоловік на зразок курсів повітових працівників у Москві з строками навчання в 1—1½ роки;

в) навчання української мови й українознавству старих партійних кадрів, у першу чергу українців, що втратили зв'язок з українською мовою;

г) переведення на українську мову системи партійної освіти зверху донизу в основній частині сітки;

д) видання українською мовою науково-марксистської і популярної літератури, як перекладної, так і оригінальної».⁸

З цього часу була застосована практика щорічних підсумків українізації. Наслідки згаданої постанови підсумував пленум ЦК КП(б)У у червні 1926 року, ствердивши, що відсоток українців у партії зріс за рік з 37 до 47, у комсомолі — з 50 до 61. За цей самий час українізація початкової школи досягла 80 відсотків. Що означало, що вона майже й завершена була в цій ділянці, бо частина шкіл мала обслуговувати національні меншості їх рідною мовою. Ще рік пізніше пленум ЦК (квітень 1927) знову в резолюції «Про підсумки українізації» наполягав далі на українізації партії:

«Зазначаючи цілу низку досягнень в галузі українізації від часу червневого пленуму, зокрема, висунення на провідну секретарську роботу українців, ЦК КП(б)У звертає увагу всіх парторганізацій на потребу посилити роботу в справі проведення українізації, особливо в партії та ЛКСМУ і в справі висування українців на керівну роботу».⁹

У листопаді того ж року X з'їзд КП(б)У ухвалив резолюцію «Про завдання культурного будівництва на Україні», у якій знову йшлося про українізацію. Аж дивно тепер читати ці документи про конечність українізації, які ухвалювала та сама комуністична партія, яка в шістдесятих роках почала засилати до мордовських концтаборів тих, що домагаються здійснення тодішніх її резолюцій. Та щоб ця еволюція відбу-

⁸ «Культурне будівництво в Українській РСР», т. I, Київ, 1959, стор. 285.

⁹ Там само, стор. 347.

лася, мусило проминути тридцять років по смерті Скрипника, головного ініціатора тих постанов.

Одночасно з українізацією особового складу партії й комсомолу Скрипник особливу вагу клав на українізацію партійної преси чи, точніше казавши, преси взагалі, оскільки вона й так була вся партійна. У цій ділянці посилатися на нього особливо легко, бо українізація преси була однією з улюблених тем його статей і промов, і кожен позитивний крок на її шляху він фіксував як свою особисту перемогу.

Доречно буде підкреслити своєрідну рису Скрипникового характеру: він любив нотувати свої перемоги, щоразу нагадуючи, що здійснене тепер він пропонував зробити ще тоді, коли ніхто про це не думав. Та водночас його суворий критицизм часто спонукав його не тішитися перемогами, щоб притиснути до стіни своїх опонентів, домагаючися ще більшого. На кшталт оцього полемічного ходу:

«Я хочу сказати таке: коли були оголошені тези т. Сталіна (мова про тези доповіді Сталіна в національному питанні до XII з'їзду РКП — І. К.), після того в нас на конференції декотрі товариші зверталися до мене з поздоровленням і говорили: ви повинні почувати себе іменником, бо погляд, що ви його давно проводили в Харкові, став загально-визнанням. Погляд, що тепер провадиться в Харкові, є той погляд, що я його давно намагався провести, та чому ж я не почувую себе імениником? — а я себе ні в якій мірі не почувую, і тому, товариші, що мало чого б не признавали ми, а треба прийняти і переводити в життя те, що визнається».¹⁰

Це типовий зразок Скрипникової полеміки: палячи від збудження цигарку за цигаркою й від того з хрипом відкашлюючися, він жадав не самого визнання, а здійснення того, «що визнається». Однак українізацію преси він нотував як свої перемоги без застережень.

Найважливішим етапом у цьому ділі була українізація «Комуніста», ухвалена в цитованій резолюції «Про українізацію» квітневого пленуму ЦК КП(б)У 1925 року і здійснена рік пізніше — з травня 1926.

Уже кілька місяців по цій даті (жовтень 1926) у статті для «Календаря „Карпатської правди“» — «Національна політика на радянській Україні» Скрипник згадує як велике досягнення, що три керівні газети виходять українською мовою — усі щоденники: урядовий орган «Вісті», центральний орган партії «Комуніст» і орган Української Ради Професійних Спілок — «Робітнича газета Пролетар».

Спеціально про українізацію «Комуніста» Скрипник не оминав нагоди згадати чи не в кожную наступну її річницю, але, мабуть, найбільшим тріумфом для нього стала українізація «Одесских известий», здійснена з серпня 1929 року з одночасним перейменуванням її на «Чорноморську комууну».

¹⁰ Статті й промови, т. II, ч. 1, стор. 32.

Ця подія така прикметна для уявлення дедалі більшого Скрипникового заангажування в справі української культури, що на ній варто зупинитися дещо докладніше, не зважаючи на те, що хронологічно ми забігаємо далеко наперед.

Тут важили історичні особливості Одеси як центру колишньої Новоросії й приморського міста. За традицією з до-революційних часів Одеса була трактована як інтернаціональне місто з мішаною людністю і перевагою російської культури, але й з почуттям якоїсь окремішності, наче б міста-держави, мешканці якого почували себе передусім «одеситами».

Посилаючися на це, росіяни ніколи не хотіли визнати Одесу українською, як не хочуть і тепер, що засвідчив уже в наші дні російський письменник Валентин Катаєв, твердячи в автобіографічній повісті «Трава забвения» (1968) про неї, як про «русский город». Та, можливо, так думали не тільки росіяни. Скрипник у статті «До українізації „Одесских известий”» запевняє, що мав у руках лист секретаря міжнародних справ УНР Олександра Шульгина, який ніби писав до свого знайомого з Одеси, що «Одеса не належить, зрозуміло, до України». Про цей лист він згадує ще й в іншому місці, і не виключене, що такий лист був, а якби й ні, то сама думка оперувати ним свідчить про труднощі українізувати Одесу.

Скрипник мав добре чуття і розумів несхибно, що попри цей справді космополітичний дух Одеси, вона, будучи оточена монолітом українського степу, мала глибинно українські первні, і це давало підстави українізувати її, керуючися й резонансом закріплення державних кордонів України.¹¹

¹¹ Щоб нам не закинули безпідставного маніпулювання словами типу «українські культурні первні Одеси», можемо послатися на свідчення теж новішої дати і теж російського письменника — Лева Славіна, якого годі було б підозрівати в фальшуванні дійсності на користь українства. «И все же, — твердить він, — Одессу нельзя было назвать космополитической (мова про двадцяті роки нашого віку — І. [К.] в том дурном смысле этого слова, который был придан ему вскоре после второй мировой войны. Всё: „и острый галльский смысл, и сумрачный германский гений” — сплавлялось в маргене великой русской культуры. Украинский язык был под запретом. Царское правительство вставило кляп в рот украинской культуре. Только после революции мы узнали все очарование Тыччины и восхитились мощью Хвильевого.

«Но, конечно, на Одессе при всей национальной пестроте ее лежал явственный украинский отпечаток. В крестьянском хлопце, в капитане дальнего плавания, в университетском профессоре вдруг проглядывал сохранившийся во всей чистоте тип запорожца из казацкой сечевой вольницы — весь этот сплав удали, юмора, силы, поэзии...» (*Лев Славин, Портреты и записки. Москва, 1965, стор. 10.*)

З статті «До українізації „Одесских известий”» чути, як добре розумів Скрипник глибинно українську основу Одеси, про яку говорить Л. Славін і яка на початку двадцятих років зміцнювалася напливом українського елемента з села, і тріумфував з її українізації, тішачися, що «історія обдурила й великодержавні колонізаторські надії російських націоналістів, що бажали з Одещини зробити твердиню російського націоналізму, і міркування українських націоналістів типу Шульгина». Та в тому то й річ (і це виразно чути з статті Скрипника), що «міркування» Шульгина мали побічне значення. Головне було в тому, що Скрипника не лякала, а тішила і «свистопляска, що зняла одеська дрібна та середня буржуазія, той галас, що ним вона зустріла українізацію одеської опери . . .», і «велике невдоволення, мовчазний опір, а іноді й не мовчазні протести», що їх «українізація одеської газети зустріне з боку одеських дрібних буржуа, — навіть і тих, що ще їх недовичищено з партії . . .»¹²

Здається, в ділянці українізації преси «Чорноморська комуна» була вершинним і одним з останніх здобутків Скрипника. Тому так кріпко висловлювався він про одеських шовіністів, далєбі і в думці не припускаючи, що «недовичищені» очолять років тридцять пізніше ЦК КП(б)У ще й «реабілітують» його, ніби як рівного з ними.

На той час з поважніших газет лишилася неукраїнізована, либонь, одна «Луганская правда», що пережила Скрипника й російською дійшла до наших днів.

Щоб закінчити з питанням українізації преси, наведемо ще одне свідчення, уже з 1930 року, коли цей процес більш-менш добігав кінця. Виступаючи з доповіддю на пленумі Центрального бюро Пролетстуду («Нові лінії в національно-культурному будівництві»), Скрипник подав підсумки в числах:

«По лінії преси стан такий: в 1928 році було на Україні загальнополітичних газет 45, в 1929 — 84. 1928 року річний тираж був 2 635 246 примірників, а через рік тираж побільшився до 4 220 363 примірників. Українською мовою видавалося 1928 року — 45 газет, 29 року — 58. Питома вага газет, видаваних українською мовою, побільшала тепер до 68,8 відсотків. Тепер візьмемо цифри про окремі газети. Ви пригадуєте, як колись говорили, що якщо „Комуніст” зукраїнізується, то стане нікчемною газетою і тираж його підупаде. Дійсно, „Комуніст” 1928 року мав тиражу 28 000 примірників, а в січні 1930 року він має 122 000 примірників. „Вісті” з 46 000 примірників тиражу 1928 року зросло до 90 000 примірників в 1929 році, „Пролетар” — з 11 000 примірників — 79 000 примірників, „Радянське село” з 172 000 примірників за цей час зросло до 600 000 примірників. „Радянське село” має тепер тираж більший, ніж усі газети два роки тому разом із „Радянським селом”. А зростання числа газет є по-

¹² Статті й промови, т. II, ч. 2, стор. 237.

кажчиком зростання числа читачів. За останні два роки маємо цілу низку українізованих робітничих газет, наприклад, „Червоний гірник” у Кривому Розі, „Пролетар Зінов’ївщини”, „Зоря” — газета у Дніпропетровському, „Робітник Кременчуччини”, „Молодий робітник”, „Харківський пролетар” та інші».

І ще про журнали:

«Журнали, видавані українською мовою, становили 71,2 відс. в 1928 році, а тепер становлять 84 відс. Якщо взяти тираж, то він щодо українських журналів більшає так: з 70 відс. в 1928 році до 94 відс. в 1929 році».¹³

Досі йшла мова про заходи щодо українізації партії й партійної преси. Та це для Скрипника був лише засіб, щоб поширити (бо тільки через саму партію це було й можливе) українізацію на всі ділянки суспільно-політичного, культурного й економічного життя країни. Скрипник відчував на кожному кроці опір і добре бачив, що хоч і переборов єдинонеділимців у верхівці КП(б)У в особах Квірінга й Лебеда, російський шовінізм на Україні живився далі з його цитаделі — Москви. При кожній нагоді він проривався й туди, щоб гвоздити до ганебного стовпа великодержавництва в його імперіальному центрі. Конкретний приклад: у 1926 році голова раднаркому УРСР Улас Чубар виступав на сесії Центрального Виконавчого Комітету СРСР із звітною доповіддю про діяльність уряду УРСР. Співдоповідачем йому був Б. Ларін, відомий тоді російський шовініст, який закидав КП(б)У й урядові УРСР, що вони гноблять національні меншини. Саркастично висміюючи Ларіна, Скрипник у промові на цій сесії викривав великодержавництво, від імени якого той виступав, і ту силу, яка великодержавництво живить:

«... Лицарем чіих інтересів він виступає? Прямо й відверто заявляю: лицарем наших дрібнобуржуазних службовців. А це середовище ми знаємо гарно. Ми дотепер маємо прокляту спадщину — це старе чиновництво, що підбиралося спеціально царатом, що з його середовища ми примушені, на жаль, і тепер брати собі технічних робітників. От звідкіля йдуть жалі сюди, в Москву, до тов. Ларіна і йому подібних. Все це великодержавне середовище, це старе великоросійське середовище, що є у нас, от ті, хто висе проти українізації».¹⁴

Ларін не був одинокий, і як ми лише одного його згадуємо, то як типового представника великоросійщини в самій ВКП(б). А й поза нею було досить серед російської інтелігенції людей, які трималися таких самих поглядів, а серед них і визначний їх авторитет Максим Горький, який на початку того ж 1926 року відповів з Соренто на пропозицію українських письменників перекласти на українську мову

¹³ Статті й промови, т. II, ч. 2, стор. 357.

¹⁴ Там само, стор. 46.

його роман «Мати», що «перевод этой повести на украинское наречие... не нужен...», що він дивується з людей, які «стремятся сделать наречие „языком“... и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области этого наречия».¹⁵

Бачивши це все, Скрипник розумів, що боротьба буде важка й затяжна. Тому, поряд із заходами практичного порядку, він заплянував піти вглиб, підмурувати практику теоретичною розробкою національного питання.

¹⁵ Повний текст цього листа і коментар до нього А. Хвилі див. у моїх книжці «Сучасна література в УРСР». Мюнхен, 1964, стор. 353.

Лаври і терни

ДОВКОЛА СЬОМОГО СОБОРУ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В США

Михайло Данилюк

14—17 жовтня 1971 відбувся у Філадельфії Сьомий собор Української Православної Церкви в США, що став важливим етапом у розвитку УПЦ та подією великого значення для її вірних поза межами України, а також на українських землях. Собор відбувся всього два тижні перед тим, як у Римі почалися наради Прятого синоду українських католицьких владик. Таким чином майже одночасно восени 1971 року мали місце події далекоюсяжного значення для Української Православної і Української Католицької Церков. Цим двом подіям присвячені дві наступні статті в цьому числі нашого журналу.

Редакція

1. ІСТОРИЧНА ПРЕЛЮДІЯ

Важкий, каменистий шлях пройшла Українська Православна Церква, суцільно переплітаючи свою історію з долею нації. Від Володимира Великого, який започаткував нашу церкву, через Ярослава Мудрого, добу Великої Руїни, Костянтина Острозького, козацький період, а особливо часи гетьманів Сагайдачного, Хмельницького, Дорошенка і Мазепи, зруйнування Січі, через панщину і знуцання Москви над усіма правами нації — наша свята і національна православна церква падала і піднімалась разом з народом.

Якщо Т. Шевченко дорікає гетьманові Богданові за Переяславську угоду, то, либонь, не один київський митрополит дорікав гетьманові Самойловичеві не лише за промосковську політику, але передусім за його заходи у ліквідації незалежності і помісності Київської митрополії, колись світлої і квітучої доньки вселенського православ'я на сході Європи. Заходами Самойловича, лівобережного гетьмана, вибрано на київський митрополичий престол єпископа Гедеона (князя Святополка-Четвертинського), і він, під тиском гетьмана, визнав зверхність московського патріярха. Царгородський патріярх, під натиском турків, які бажали миру з Москвою, зрікся свого зверхництва над Києвом на користь Москви (1685—86).

Фактично незалежність Київської митрополії стала жертвою політичних обставин, в яких, на жаль, український політичний світ тих часів не виявив достатньої відповідності. Усі надбання протягом семи століть для свого народу втопились у політичних маневруваннях 1686 року, не говорячи вже про втрату престижу Києва як центру церковного життя на сході Європи. Усі здобутки гетьмана Сагайдачного, який велико спричинився до відновлення сили і прав української церкви, особливо у відродженні ієрархії Київської митрополії, втраченої під тиском поляків й унії, перекреслилися за півстоліття Самойловичем, який віддав церкву цим разом під зверхність Москви. Церква разом з народом переходила чергову історичну кризу. «Акт 1654 року (Переяславська угода), породжений у великій мірі берестейським актом 1596 року, в свою чергу породив акт 1686 року» (І. Власовський, Нарис історії УПЦ). Це й не дивно. Убити всяке почуття самотності нації — це також, а інколи передусім, позбавити її своєї церкви, особливо тоді, коли вона тісно пов'язана з народом. Ідентичну політику повила Москва і після «великого» жовтня. Не міняється вона й тепер.

Але стійкість нашого народу і церкви також не міняється. Ідея незалежності Київської митрополії не занепала. Уже восени 1917 року на третьому Всеукраїнському військовому з'їзді була прийнята постанова про незалежність Української Православної Церкви від російської, а після проголошення Третього універсалу відбулися установчі збори Всеукраїнської православної церковної Ради (ВПЦР), яка згодом скликала Всеукраїнський собор. Звичайно, часи революції, війни за державу на кілька фронтів не сприяли постійній праці ВПЦР, все ж чимало було зроблено. Міністер ісповідань при гетьманському уряді заявив на соборі 12 листопада 1918: «Українська Церква має бути автокефальною під головуванням київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами», і далі — «автокефалія Української Церкви — це не лише церковна, але й національно-державна необхідність» (О. Лотоцький, «Українські джерела церковного права»). Ця декларативна заява міністра ісповідань проф. О. Лотоцького реалізувалася за півтора місяця у законі Директорії: «Закон 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви». Цей закон Директорії УНР, передаючи всю юрисдикцію церкви Всеукраїнському церковному соборові, важливий не лише як визнання автокефалії церкви, але й тим, що він стоїть на засаді відокремлення церкви від держави, залишаючи тільки засаду союзу між ними.

Державним актом, отже, за 234 роки була направлена помилка гетьмана Самойловича. Одначе, залишалася ще канонічна сторона автокефалії, яку мусів би затвердити царгородський патріарх. Уряд УНР поробив щодо цього негайні заходи, і міністер ісповідань, знову проф. О. Лотоцький і в уряді Директорії, відвідав на чолі української делегації

Вселенську патріярхію, де «добився згоди патріярха на унезалежнення Української Церкви» (Д. Дорошенко, «Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу»). Це твердження, однак, не повне. На той час (1919) патріярший престол не був обсаджений після смерти патріярха Германа П'ятого, а турки не давали дозволу на вибір нового. Українська делегація обговорювала справи з блюстителем престолу митрополитом Миколаєм, який поставився до справи української автокефалії прихильно, але видати відповідного закону не міг, висловлюючи для українського народу тільки надію «з цілковитою певністю на здійснення свого бажання, себто незалежності своєї церкви, згідно з святими канонами та правилами» (О. Лотоцький, «В Царгороді»).

Патріярший престол був обсаджений щойно 1922 року, уже після окупації України. Звичайно, коли б українська влада була втрималася, автокефалія нашої церкви була б довершена і з канонічного боку. Історія, як і багато разів перед тим, перекреслила нові сподівання. Церковне життя пішло іншими шляхами.

Видавалося доцільним навести цю коротку прелюдію з історичного боку, щоб краще збагнути суть дальших подій останнього півстоліття, які глибоко позначилися на житті і змаганнях Української Православної Церкви у вільному світі.

2. ГОЛОС НАРОДУ — ГОЛОС БОЖИЙ

Тож події останніх 50 років, зокрема ж незабутні факти відродження Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) у 1921 році, життя цієї Церкви в умовах окупації і стимульованого державою безбожництва, її мученицька смерть — повсякчасно перебували у центрі уваги кожного церковного діяча, зокрема ієрархії та духовенства. Слід тих подій також помітно відчувався на останньому Сьомому соборі Української Православної Церкви в Америці. Це тим більше, що собор цей свідомо був запланований якраз у 50 річницю відродження УАПЦ, і він почався навіть того самого дня — 14 жовтня 1971, як і Всеукраїнський собор у св. Софії в Києві 1921 року.

До цієї знаменної сторінки в нашій історії варто повернутися, оскільки все те, чого не мав змоги здійснити уряд Української Народної Республіки, довершив народ із своїм духовенством. Ця сторінка також стала темою значних дискусій і суперечностей у православному світі, зокрема українському, і не раз мала немалий вплив на хід подій у нашій церкві та її взаємовідносинах з іншими православними церквами.

Спонтанний, полум'яний і всенародний акт собору 1921 року, який навіть в умовах окупації висловив остаточне заперечення Московської патріярхії, мав, як це сказано рани-

ше, свою духову підготову з недалекого минулого. У процесі українізації церкви, що видавалась однією з важливих передумов у відмежуванні від Москви, відбувся ряд подій, великих і хвилюючих, іноді трагічних фактів. Уже 22 травня 1919 була відправлена перша служба Бога українською мовою в Миколаївському соборі на Печерську, для якої композитор Микола Леонтович уклав церковні співи, а 10 липня 1919 така ж літургія була відправлена у св. Софії. Сотні парафій перейшли на українську мову по всіх кінцях України, не зважаючи на всі погрози й заборони з боку російських єпископів. Оживлені національним духом, численні церковні осередки включилися у підготову Всеукраїнського православного собору, який заплянувала друга ВПЦР, в якій помітну роль відіграв пізніший митрополит УАПЦ Василь Липківський.

5 травня 1920 ВПЦР проголосила автокефалію церкви, не маючи надії, що після окупації України Московією уряд УНР з еміграції зможе чогось добитися в цій справі від царгородського патріярха. Правда, проголошення не нав'язується до закону УНР від 1 січня 1919, що й цілком ясне в тогочасній ситуації, проте цей акт вражає своєю відвагою, якщо взяти до уваги тодішні жорстокі часи.

Відроджена Церква не одержала ніякої допомоги від російської, ця остання відмовилася від хіротонії українських єпископів. Тож Всеукраїнський собор 14—30 жовтня (нового стилю) 1921 року, вичерпавши усі можливі засоби, висятила свою ієрархію й обрала о. Василя Липківського на митрополита Київського престолу, вдавшись до методів єпископського рукоположення перших християн. Свята Софія була знов свідком величезного народного і церковного піднесення. Адже собор, на який прибуло 500 делегатів, священників і мирян, з усієї України, здійснював подібний акт відновлення своєї церкви, який свого часу, заходами гетьмана Сагайдачного і всього козацтва, вже Київ переживав у 1620 році, одержуючи свою православну ієрархію. Правда, цим разом іншими методами, які, до речі, стали підставою для нападів з боку ворогів української церкви.

Немає сумніву, що відродження УАПЦ було не тільки суто церковним актом, який забезпечував би кращу релігійну обслугу, але також, якщо не передусім, актом національного визрівання, почуттям справжньої самотності, волею цілого народу. І не дивно, хоч і дуже трагічно, що не лише російська церква, але передусім окупантський режим ударив зі всією силою по УАПЦ. Відроджену УАПЦ змушено до ліквідації, понад два десятки єпископів на чолі з митрополитами Василем Липківським і Миколою Борецьким заслано або знищено, як також знищено тисячі священників і десятки тисяч вірних, які організували УАПЦ. Більшої трагедії не переживала жодна національна церква, і це факт, що в межах СРСР ніяку церкву, зокрема російську, не переслідували так, як українську.

Сила терору, однак, не абсолютна. Якщо й не лишилися ні одного єпископа з УАПЦ 1921 року, то на православній Західній Україні (Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) існувала церква, і на початок війни 1941 року в ній були два українські єпископи — Полікарп (Сікорський) й Олексій (Громадський). Правда, архієпископ Олексій, під впливом німців і російського елемента, що просякнув густо у німецькій окупаційній установі, проголосив себе екзархом «Автономної Української Церкви» під юрисдикцією московського патріярха, але все таки знайшлися шляхи для відновлення УАПЦ. Щодо т. зв. автономної церкви, то цей курйоз підпорядкування московському патріярхові з окупованої німцями території можна пояснити лише однаковим ставленням обох окупантів — німців і москалів — до українського народу і національної церкви зокрема. Адже німці інспірували підпорядкування єпископа на «свій» території патріярхові, який був наставлений Сталіном. Але, як кажуть, у колоніальній політиці все можливе.

Варшавський митрополит Діонісій прийшов з допомогою. Він призначив архієпископа Полікарпа адміністратором УАПЦ на Україні, а поширення української ієрархії завершилося при допомозі пінського архієпископа Олександра. У лютому 1942 року владики Полікарп й Олександр висвятили єпископів Никанора (Абрамовича) й Ігоря (Губу), які вже у травні того ж року висвятили у Києві шістьох єпископів, а серед них сьогодні у вільному світі діючих Мстислава (Скрипника), Михаїла (Хорошого) і Григорія (Огійчука). Висвячення відбулося таємно від німців, а за десять днів прийшло розпорядження від райхскомісара з заборонаю висвяти єпископів без його згоди. Та на цей час ієрархія УАПЦ була вже усталізована. Німців поставлено перед доконаним фактом.

Народне піднесення було надзвичайне, і воно подекуди нагадувало 1921 рік. УАПЦ завершила своє формування, включаючи також у свої рамки духовенство УАПЦ з 1921 року, якому пощастило уціліти під більшовицьким терором. Архієпископ Олексій підписав з УАПЦ акт поєднання на нараді в Почаївській Лаврі в 1942 році, але незабаром цю умову зірвав, обкидаючи УАПЦ та її ієрархію образами, а то й провокативними закидами. У травні 1943 року він загинув під кулеметом повстанців УПА біля Крем'янця на Волині, хоч і сталося це випадково, коли він, ідучи німецькою автомашиною, попав під вогонь повстанців, які обстрілювали німецькі колони (М. Данилюк, «Повстанський записник»). Терор німців супроти УАПЦ ще більше посилювався, і якщо її ієрархія уціліла, то це просто тому, що німці не мали часу, щоб нашу церкву знищити повністю.

При масовій підтримці народу з усіх кінців України, де УАПЦ могла розвинути свою діяльність в умовах війни, відновлення ієрархії завершує відродження церкви в новому періоді. І хоч серед православних українців ніколи не було

сумніву щодо канонічності акту відродження УАПЦ в 1921 році, все ж відновлення церкви в 1942 році, яке завершилося установам епископату з приписаної канонами хіротонії, давало міцніші підстави сподіватися, що її православний світ мусить раніше чи пізніше визнати, як справжню церкву українського народу. Фактор цей здавався особливо важливим в умовах бездержавности, бо при відсутності свого уряду кожний неприятель нашої нації і церкви шукав всяких причин, щоб підмінувати престиж УАПЦ, що яскраво виявилось у питанні УАПЦ 1921 року.

З таким, отже, історичним, канонічним, законним і національним навантаженням вийшла УАПЦ у широкий світ у час війни, даючи почин до розбудови широкої мережі нашої церкви з своєю ієрархією на чотирьох континентах: в Європі, Північній і Південній Америці та Австралії. Вона також відновила братню Білоруську Автокефальну Православну Церкву на чужині, відрядивши до неї свого єпископа Сергія (Охотенка) та висвятивши на єпископа білоруса Василя (Томацика) і давши канонічні підстави відродженню БАПЦ (І. Власовський, «Нарис історії УКЦ»).

3. УКРАЇНСЬКИЙ СОБОР НА ДАЛЕКІЙ ВІД УКРАЇНИ ЗЕМЛІ

Сьомий собор Української Православної Церкви в США, який відбувся в митрополічій катедрі св. Володимира у Філадельфії 14—17 жовтня 1971, не був лише черговим собором. Власне, він позначився кількома рішеннями, які творять нову сторінку в історії Церкви. Не виключене, що він може стати як початком нових подій в українському православному світі, так і мати вплив на вселенське православ'є.

Українська Православна Церква (УПЦ) у вільному світі розрослася на три основні митрополії: американську, в юрисдикції якої перебувають також країни Південної Америки, європейську з дією в Німеччині, Франції, Англії, Бельгії і з юрисдикцією на Австралію та Канаду, яка також має своє відгалуження в Австралії. Окрема юрисдикція УАПЦ архієпископа Григорія (Огійчука), яка відлучилася від матірньої УАПЦ в Європі в 1947 році у складі згаданого єпископа і шістьох священників, нав'язуючи до «традицій соборноправства» 1921 року, має сьогодні кілька парафій.

Ми свідомо вживаємо загальної назви УПЦ, оскільки різні митрополії або юрисдикції на додаток до УПЦ вживають різні прикметників або додатків, як, наприклад, «автокефальна», «греко-православна», «в екзилі» тощо. Фактично ж усі вони ідейно є невід'ємною частиною однієї церкви, хоч і мають свої окремі статuti залежно від поселення або діяльності. Перебуваючи в молитовному поєднанні, кожна з них визнає принцип автокефалії УПЦ, як незалежної, помісної церкви в рамках вселенського православ'я. Хоч і, на жаль,

заіснували останніми двома десятками років деякі різниці, вони не базуються на принципах ідейного порядку, а зумовлені більш особистими мотивами.

Митрополія УПЦ в США бере свій початок від церкви, свого часу без українського єпископа, ранніх двадцятих років, коли її консисторія увійшла у зв'язок з УАПЦ в Києві, прохаючи призначити їй ієрарха. ВПЦ Рада делегувала єпископа Іоана (Теодоровича) в 1924 році до США, і від того часу аж до своєї смерті в 1971 році він очолював американську УПЦ. Між двома світовими війнами він також опікувався УПЦ в Канаді (УГПЦ), якою в 1947—50 роках керував архієпископ Мстислав (Скрипник), а згодом і по сьогоднішній день митрополит Іларіон (Огієнко), котрий одержав свою хіротонію також від Варшавської митрополії, хоч і не в рамках УАПЦ формації 1942 року. УПЦ в США стала митрополією в 1950 році, після поєднання двох юрисдикцій — архієпископів Іоана і Мстислава, митрополитом якої став Іоан, а його заступником Мстислав.

Шостий собор УПЦ в США 1967 року визначив наступний собор на ювілейні дні 50-ліття відродження УАПЦ в Києві, щоб разом з діловими справами відзначити ювілей УАПЦ та 50-ліття ієрархічного служіння митрополита Іоана, оскільки він був останнім і єдиним з живих єпископів УАПЦ висвяти 1921 року. Але за цей час сталися нові події.

Європейська митрополія УАПЦ, якою керував митрополит Полікарп (Сікорський) до 1953 року, а по його смерті митрополит Ніканор (Абрамович), у 1969 році осиротіла. Митрополит Ніканор, одночасно єдиний український ієрарх в Європі, помер. Надзвичайний собор цієї церкви обрав на митрополита архієпископа Мстислава, який разом із цим далі залишається головою Консисторії УПЦ в США. Хоч і, за винятком митрополита Іоана, уся українська православна ієрархія бере свій канонічний початок від одного джерела, все ж ця подія ще міцніше зближує європейську й американську митрополії. Настає своєрідна персональна злука, яка, однак, вимагає правового завершення. У час готування Сьомого собору в США також помер митрополит Іоан, не доживши до 50-ліття свого єпископства. Архієпископ Мстислав перебрав обов'язки митрополита і в США.

Святочний настрій ювілею відродження УАПЦ в 1921 році поєднується з сумом за втраченим митрополитом, з діловими плянами стосовно дальшого розвитку церкви, її відношення до інших митрополій, до вселенської православної церкви. Напруження посилювалося подіями поза УПЦ, про які буде мова далі.

На собор УПЦ в США прибуло 77 священників, 124 делегати від парафій та три ієрархи: архієпископ Мстислав, єпископ Марко та єпископ Орест. Єпископ Іов занедужав напередодні собору. Крім численних гостей від наукових, громадських, молодечих, жіночих, професійних і політичних організацій, у нарадах собору взяли участь представники

Церковного управління УПЦ у Франції, Австралії та Венеції. Крім консисторії, звітували — Об'єднання сестрицтв УПЦ, Науково-богословський інститут, Шкільна рада, керівник Пастирсько-богословських курсів, Православна ліга, референтура навчання релігії, комісії — зовнішніх зв'язків, резолюційна і номінаційна. На порядку денному нарад собору було 24 питання.

Хоч імпазантні числа консисторії, які вказували на розбудову матеріальної бази при консисторії та Осередку св. Андрея у Бавид Бруку (стейт Нью-Джерсі, біля Нью-Йорку) у вартості понад півтора мільйона доларів, серед яких зразки мистецтва, бібліотеку, музейні вартості і т. д. взагалі годі оцінити, справляли помітне враження, все ж глибші проблеми церкви логічно забирали більшість часу на доповіді, дискусії і постанови. Основні питання, якими турбувався собор, — це втримання і розвиток УПЦ, збереження її ієрархії, ієрархічне завершення УПЦ у вільному світі взагалі, відношення до України і її поневоленої церкви, визначення місця УПЦ у вселенській православної церкві, щоб повернути їй права, якими вона користувалася перед 1686 роком, вибір нового митрополита УПЦ в США, зосередження сил усіх православних митрополій і церковно-громадських організацій перед наступом Московської патріархії на нашу церкву, майбутні кадри ієрархів і духовенства та інші подібні проблеми.

Чимало з цього було не раз дискутовано собором єпископів, Радою митрополії та іншими церковними установами, але тепер, на соборі, це мусило набрати форми правових постанов. Беручи до уваги звітні матеріали на соборі з різних ділянок, що вказували на великий прогрес, який зробила УПЦ за останні два десятиліття років, досягнутий досвід та специфічні зовнішні обставини, собор вважав, що всі ці питання визріли і про них належало висловитися. Наче б мотто для дебат і постанов стала програмова доповідь архієпископа Мстислава напередодні його обрання митрополитом УПЦ. А цінним фактом стала картина єдності всіх учасників собору, серед яких чимало було таких, що являли собою другу і третю генерацію українців у США. Загальний настрій, звичайно, був піднесений, оскільки в основу ставилися національність УПЦ, її автокефалія, незламна традиційність, ієрархічне завершення, помісність у канонічних рамках вселенської православної церкви. На далекій від України землі започатковувався новий етап історії УПЦ.

4. ВОРОГ НЕ СПИТЬ

Історичні факти вказують, як у минулому Московська патріархія виявляла великодержавний шовінізм. Ця політика не змінилась і тепер, з тією різницею, що раніше ця патріархія служила цареві, а тепер ЦК КПРС і КГБ. Навіть іноді важко розрізнити, де кінчається інтерес російської патріар-

хії, а починається інтерес уряду СРСР, якщо взяти до уваги заходи Кремлю, наприклад, у Ватикані або патріярхії у вселенській православній церкві та Світовій раді церков. Факти щодо цього досить промовисті.

Як відомо, після поразки УНР частина православної України опинилася в складі польської держави, а при організації церкви різко стояла справа її незалежності від московського патріярха. Беручи за підставу, що ці землі були якраз частиною колишньої Київської митрополії, яку своєю чергою підступно і неканонічно підпорядковано московському патріярхові, вселенський патріярх Григорій VII унедійснив акт підпорядкування 1686 року і надав автокефалію православній церкві в межах польської держави («Патріярший і синодально-канонічний томос Вселенської царгородської патріярхії від 13 листопада 1924»). З цієї церкви бере свій канонічний початок ієрархія УАПЦ формації 1942 року.

Цей томос (закон) ніколи не був змінений Вселенською патріярхією, але його по-своєму «унедійснила» Московська патріярхія зразу ж по війні в 1946 році, надавши православній церкві у сучасній Польщі «свою» автокефалію, з Москви, яка і досі не визнана ані Царгородом, ані іншими східними патріярхами. Це Москву мало турбувало. Слідом за цим актом Московська патріярхія надала свою «автокефалію» церкві в Чехо-Словаччині (1947) та поширила свої впливи, підперті політичною силою СРСР, на православні патріярхії в Румунії, Болгарії, Югославії й Албанії, щоб таким способом позбавити царгородського патріярха впливів, як «першого між рівними». Лише політичні обставини, як кінець співпраці між Тітом і Сталіном, орієнтація Албанії і частинно Румунії на Китай, замість, як раніше, на Москву, дають можливість тим патріярхам позбавитися впливу Москви. Церква у Фінляндії від початку оперлася московському впливові.

Посилила свою діяльність Московська патріярхія і на терені Вселенської Царгородської патріярхії, зокрема своїм уповноваженим митрополитом Нікодимом Ротовим, якого православний світ вважає агентом КГБ, особливо в справі Вселенського православного собору. Його діяльність у цій справі робить плянований собор «майже безнадійним, у кожному разі на найближче десятиліття, а це тому, що Вселенський православний собор — це ж нагода до зміцнення православ'я і піднесення його престижу, а атеїстичному урядові СРСР це аж ніяк не на руку» (з доповіді митрополита Мстислава на VII соборі УПЦ). До речі, цей же митрополит Нікодим відомий добре і в католицькому світі, зокрема зв'язками у Ватикані.

Московська патріярхія пішла ще далі, поширюючи свою діяльність на національні церкви в США і Канаді. Конкретні заходи попередили різні візити від Московської патріярхії на цих територіях, а серед них була і спроба нав'язувати контакт з українськими церквами від екзарха Москви на Україні митрополитом Філаретом. Його спроба побачитися

з керівними людьми УПЦ в США «зустрілася з рішучою відмовою» (з доповіді митр. Мстислава). Найкращий ґрунт знайшли представники Московської патріархії серед Російської митрополії в Америці. Уже у 1970 році московський патріарх, без порозуміння з царгородським або іншими східними патріархами, надав цій російській церкві автокефалію, забираючи одночасно з назви слово «російська». Справа шита грубими нитками, бо, творячи нову назву — «Православна церква в Америці», московський патріарх мав на увазі, що різні національні церкви включаться в цю нову юрисдикцію, і це означатиме кінець окремим церквам, а над новим творивом Москва матиме канонічне право посилювати свій вплив. Надії стали марними. До цього часу, крім якоїсь частини росіян, до цієї нової церкви пішла лише частина румунів, всі ж інші церкви, включно з УПЦ, дали гостру відсіч цим зазіханням. Сьомий собор УПЦ це чітко підкреслив.

Якщо ж ідеться про УПЦ у вільному світі, то вершком московських намагань стала спеціальна постанова останнього собору Московської патріархії, що відбувся у червні 1971 року у Загорську під Москвою, на якому обрано нового патріарха Пімена. Постанова ця доручає патріархії робити заходи, щоб Українську Автокефальну Православну Церкву у вільному світі ліквідувати та підпорядкувати московському патріархові. Постанова, очевидно, мала на увазі всі митрополії і юрисдикції УПЦ. Наша церква, як виходить, ніколи не перестала бути сіллю в оці Москви.

Тож не дивно, що й собор нашої УПЦ, як і цілий православний український світ, мусів на це відповідно zareагувати. Тут лише, на жаль, знову відчувся брак повного ієрархічного завершення УПЦ для спільної і сильнішої дії.

5. НАШЕ ПРАВО

Заходи перед Вселенським патріаршим престолом стосовно визнання автокефалії за УПЦ робилися вже давніше. Для досягнення цього існувало чимало перешкод, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Серед них помітною була акція росіян, як з Москви, так і на еміграції проти будь-якого виду нашої церкви, і вона, звичайно, велася на терені Вселенської патріархії та її різних помісних церков, витворюючи іноді дуже неприхильне до нас становище. Тут, як і в політичній ділянці, «єдинонеділимці» виявились однаковими у всіх кольорах. Та часи міняються. Підперта політичною силою СРСР, Московська патріархія почала зазіхати на провідну ролі у вселенському православ'ї, і це, очевидно, підкопало її корінь. З другого боку, стабільність УПЦ, розвиток церковного життя, збереження канонів, відданість і стійкість, навіть у важких умовах, не могли лишитися поза увагою царгородського й інших східних патріархів.

Маючи зв'язки з попередніх років, митрополит Мстислав, відомий з своєї енергії і хисту, відвідав влітку 1971 року царгородського патріярха Атанагораса Першого. Візита така здавалася тим більше потрібною у світлі постанов собору Московської патріярхії про пляни ліквідації УПЦ. Адже хтось мусів акцію почати, десь треба було шукати допомоги і з канонічного боку в житті УПЦ. Видавалося, і цілком не без підстав, що оформлення УПЦ в автокефалію, визнану вселенським й іншими патріярхами, надасть УПЦ і більше престижу і здобуде ширше коло приятелів серед православних церков. Оголосити автокефалію здавалося недостатнім, якщо можна і треба шукати канонічного завершення помісности.

У своїй вимозі визнання автокефалії УПЦ ставить правну основу, беручи за підставу томос патріярхії 1924 року, яким вона унедійснила акт 1686 року, надаючи автокефалію церкві в Польщі на тих територіях, що були складовою частиною колишньої Київської митрополії. Церква на Україні під сучасну пору не лише переслідувана, але й залишки її підпорядковані московському патріярхові, що перечить канонічності і законам Вселенської патріярхії. Справжню православну церкву українського народу репрезентує сьогодні УПЦ у вільному світі, і їй належить право повної помісности.

З вірогідних джерел можна було довідатися, що зустріч митрополита Мстислава з патріярхом Атанагорасом була теплою, повна зрозуміння і надій. Як відгомін цієї зустрічі, на Сьомий собор УПЦ надійшла грамота від царгородського патріярха з благословенням для праць собору, яку у святочній атмосфері відчитали представники Грецької церкви на бенкеті на честь відродження УАПЦ 1921 року. Цим кроком фактично вселенський патріярх визнав законність собору. А у відповідь на телеграму собору про вибір нового митрополита патріярх Атанагорас надіслав листа від 26 жовтня 1971, тепло вітаючи новообраного митрополита, називаючи його не лише «улюбленим Братом у Святому Дусі», але й титулюючи його «сослужителем». Такою формою звичайно називають себе рівні ієрархи окремих помісних церков. Вселенський патріярх, як відомо, є одночасно архієпископом Царгороду та первоієрархом церкви в Туреччині.

Факти багатомовні, але не кінцеві. Можна б сподіватися, що автокефалія для УПЦ була б цілковито реальна при умові, що всі митрополії УПЦ створили б ієрархічне завершення у такій формі, яка ясно вказувала б на духову і канонічну єдність. Сьомий собор УПЦ взяв це до уваги і започаткував ці кроки, про що мова далі. Чи і коли завершиться повне ієрархічне поєднання нашого єпископату у вільному світі, чи усім митрополіям та їхнім керівним органам буде лежати на серці передусім добро церкви, чи схочуть усі разом відновити славну сторінку в історії церкви, а чи, може, магимуть більше сили вороги церкви і нації, щоб до цього успіху не допустити, — покаже недалеке майбутнє. Україна також чекатиме на результат.

Звичайно, Сьомий собор УПЦ в США завершувався вибором нового митрополита, якого обрано індивідуальним таємним голосуванням, як Всеукраїнський собор у Києві обирав митрополита Василя Липківського. Архієпископ Метислав Скрипник одержав голоси усіх учасників собору, ставши новим першоієрархом УПЦ. Якщо взяти до уваги, що він уже перед тим був митрополитом УАПЦ в Європі, то актом його вибору dokonano перший крок поєднання цих двох митрополій в одне духове тіло.

Ієрархія УПЦ доповнюється також архієпископом Марком (Гундяком) і єпископом Іовом (Скакальським), що очолює єпархію в Південній Америці. Новим кандидатом на єпископа собор визначив о. Федора (Багана), який є вже представником третьої української генерації в США. Одначе, загальною думкою собору було, щоб єпископат був поповнений ще двома-трьома єпископами, у міру наявності достойних кандидатів. Собор також обрав Раду митрополії, Контрольну комісію, Церковний суд.

Чи не найсуттєвішою постановою собору було уповноваження і доручення Соборові єпископів УПЦ започаткувати спільний Собор єпископів з іншими митрополіями і юрисдикціями УПЦ для ієрархічного завершення церкви. Оскільки на даний час не було, крім єпископа Ореста з митрополії в Європі, уповноважених інших юрисдикцій, собор доручив єпископатові негайно створити Собор єпископів США й Європи, що й було dokonane зразу ж після закінчення Сьомого собору. Таким чином початок спільного Собору єпископів уже існує, хоч і будуть продовжені далі заходи, щоб усі українські православні єпископи стали його членами, обираючи голову Собору єпископів і тим самим стабілізуючи ієрархічну єдність. Наслідком уже зробленого кроку є поєднання УПЦ, діючої в США, країнах Південної Америки, країнах Західньої Європи, Австралії і Нової Зеландії. Спільний Собор єпископів уже починатиме робити формальні заходи щодо автокефалії перед вселенським патріархом, а на своєму першому засіданні установив свою офіційну назву, як «Собор єпископів Української Автокефальної Православної Церкви».

Серед важливіших постанов і резолюцій виділялася гостра постава супроти Московської патріархії, її «доньки» в Америці та рішуче засудження плянів її собору в Загорську стосовно УАПЦ та втручання у справи національних помісних церков взагалі.

Екуменічний рух у світі собор визначив як явище позитивне, хоч і висловив думку, що «використовування цього руху для плянів „навернення” однієї церкви на лоно іншої є явищем нездоровим» (з резолюцій VII собору). Засадничо собор закликав своїх вірних зберігати дух правдивої національної соборности та пошану до інших українських церков. Це виявилось у дальших резолюціях, коли собор, залишаючи

за собою право своєї інтерпретації Берестейської унії, бажав успіхів українцям-католикам завершити свою церкву помісністю, вважаючи це доцільним з національного погляду. Громадські установи і пресу собор визначив «як важливий фактор у збереженні української людини й ідеї у вільному світі, і вони повинні стояти на службі цілої української громади, принципів соборности та загальних національних інтересів» (з резолюцій VII собору).

Собор різко засудив продовження шовіністичної і колоніальної політики Москви на Україні, а насильне підпорядкування УПЦ московському патріархові собор вважає неправим, неканонічним, запереченням усіх звичаїв вселенського православ'я. Нищення історичних пам'яток, святинь і культурних споруд перевершує татарські часи, доказом чого стають факти останніх років, як, наприклад, поступове нищення Почаївської Лаври, знищення пожежею Видубецького монастиря, випродування на заграничних ринках церковних цінностей, як це спостерігалось недавно в Нью-Йорку. Проте собор відзначив невпинну працю на культурному полі, яка навіть у жахливих обставинах русифікації і колоніалізму продовжує творити культурні надбання, і вітає кожну українську людину, що трудиться для своєї нації, церкви, культури.

Питання співпраці з Вселенською патріархією, вклад УПЦ у вселенське православ'я, відновлення собі визнаного місця, як рівноправної складової частини вселенської православної церкви, порушувалося на соборі цим разом частіше і міцніше, ніж на попередніх соборах останніх десятиліть. Звичайно, досягнення цього успіху чимало залежатиме від внутрішньої ситуації УПЦ у вільному світі, а тому, слідом за програмовими твердженнями на соборі митрополита Мстислава, можна б висловити надії словами резолюцій Великих зборів Всеукраїнської Православної Церковної Ради в Києві 1928 року: «УАПЦ молиться і вірить, що прийде момент, коли весь побожний український народ, який належить до Христової Церкви, поєднається в одну святу Українську Автокефальну Православну Церкву» (І. Власовський, «Нариси історії УПЦ»).

П'ятий архієпископський синод помісної Української Католицької Церкви

Мирослав Лабунька

Два тижні після того, як у Філадельфії закінчив свої наради Сьомий собор Української Православної Церкви в США, у Римі відбувся П'ятий синод Української Католицької Церкви. Суттю собору і синоду було забезпечити ієрархічну єдність церков обох українських віровизнань та здобути для них рівноправне місце незалежних помісних церков у рамках, з одного боку, вселенського православ'я з його головою в Царгороді, з другого — у вселенській католицькій церкві з її головою в Римі. Собор УПЦ розглянений у статті М. Данилюка в цьому ж числі нашого журналу. Окремо друкуємо також статтю про відгуки на Синод у міжнародній пресі. Редакція.

31 жовтня — 6 листопада 1971 відбувся в Римі черговий п'ятий Архієпископський синод української католицької ієрархії. Загал української діаспори оцінює його в сучасній ситуації як особливе досягнення релігійної спільноти українців-католиків на шляху до закріплення помісності й єдності Української Католицької Церкви. Успішне відбуття такого синоду означає, що тим самим усунуто загрозу горизонтального й вертикального поділу серед українців-католиків, що постав за останніх років, головне від часу четвертого Архієпископського синоду, що відбувся у вересні—жовтні 1969 також у Римі. Між цими обома синодами наступив в Українській Католицькій Церкві гострий поділ: між тією частиною ієрархії, священства й вірних, що обстоювали права самобутності й помісності цієї церкви, й тими, що ці права заперечували одверто або в найкращому випадку не вважали за відповідне в цьому напрямі щонебудь робити. Причини поділу складні й не цілком зрозумілі, принаймні загалом вірних. Вони також і не нові, бо сягають початків організації духовної опіки над емігрантами в країнах поселення в минулому та в цьому столітті. Річ у тому, що коли розвиток Української Католицької Церкви в діаспорі був органічний у відношенні до матірньої церкви на рівні духовної опіки вихідців із рідних земель, він не був тяжкий, коли йдеться про організаційну структуру на верхах — творення церковних одиниць, призначення ієрархії, визначення її прав і обов'язків і т. д. Чинники, що відповідальні були в минулому за юридичне оформлення й організаційну структуру УКЦ

в країнах поселення, не брали до уваги факту, що церква у діаспорі (кожна церква) є продовженням і поширенням того організму, з якого вона виникла. Не брали вони також до уваги інтересів матірньої церкви на рівні інтересів вірних на місцях нового поселення, а радше пильнували інтереси тих нових країн, де сьогодні існує і діє Українська Католицька Церква. Таким чином нові церковні провінції, єпархії й екзархати стали «удільними князівствами», як це дуже влучно зауважив кілька років тому о. д-р Іван Гриньох, під кермою і контролем Римської курії, а властиво лише під всевладним пануванням однієї її інституції — Священної конгрегації для церков східних обрядів. Такий стан Української Католицької Церкви у країнах поселення проіснував аж до шістдесятих років і спричинився чимало до відчуження між матірньою церквою і її новими одиницями в діаспорі, а також зумовив і взаємне відчуження між цими останніми. Велика частина сучасних непорозумінь є прямим наслідком такого попереднього розвитку цієї церкви на еміграції.

Другий Ватиканський вселенський собор, що прокинув з летаргії ватиканську бюрократію та надхнув до нової релігійної активності католицької маси, виніс і перед Українською Католицькою Церквою (її ієрархією, священством і вірними) можливості певних змін і нових перспектив, що на них назагал українська спільнота не була приготована. Ці перспективи виникали в першу чергу з обіцянки собору, що східнім церквам буде привернена їхня самобутність і помісність кожної з них у такому засягу, як вони його мали, коли входили в єднання з Римом. Крім цього, митрополит Йосиф Сліпий, перебувши після звільнення з ув'язнення в СРСР на Вселенському соборі у Римі, висунув перед отцями собору домагання піднести Києво-Галицьку митрополію і архієпископію до гідності патріархату. Почав він відбувати з єпископами Української Католицької Церкви і помісні синоди (між 1963 і 1969 роком відбулися чотири такі синоди) в душі нарад і декретів Вселенського собору, що підтверджували права і привілеї східніх церков. І помісні архієпископські синоди і патріархальний устрій мали за ціль упорядкувати адміністративно-юридичні відносини в Українській Католицькій Церкві в цілому, себто забезпечити на майбутнє єдність і помісність матірньої церкви на рідних землях і всіх її одиниць у країнах поселення. Таке ставлення розв'язки організаційно-юридичної структури Української Католицької Церкви й візії її існування та діяння на майбутнє, очевидно, не вміщалося у форми, що до них віками звикли деякі кола у Ватикані й скоро почали ставити перепони проти здійснення цієї візії. Виходило це також далеко поза межі тих горизонтів, що ними жила українська католицька ієрархія на поселеннях. Так і пропозицію створити український католицький патріархат самі учасники Другого Ватиканського собору погребали у «Декреті про східні церкви», віддаючи право рішення в справі творення нових патріархатів, де буде для цього потреба, все-

ціло у відання кожночасного папи римського, хоч логічно й згідно з традиціями цього роду важлива подія у житті кожної помісної церкви, як і всієї вселенської, повинна б належати до компетенцій у першу чергу вселенських соборів. І українська католицька ієрархія і загал вірних у той час (1963) не знайшли у себе досить розуміння для потреби завершення структури Української Католицької Церкви патріархальною системою і не дали зразу належної підтримки верховному архієпископові у його стараннях і змаганнях.

Правда, згодом частина вірних виявила навіть великий ентузіазм у цій справі, що дало можливість здійснити ряд акцій за створення українського католицького патріархату: зібрано тисячі підписів під проханнями до Риму в цій справі, вислано ряд меморіалів, петицій і листів до Ватикану й нунціатур та апостольських делегатур у різних країнах. Врешті включилась у ці змагання майже вся українська ієрархія, коли на четвертому Архієпископському синоді вирішила звернутись до папи Павла VI з окремим листом-проханням, щоб він скористався з права, що його підтвердив Ватиканський собор, і підніс до гідности патріархату українське верховне архієпископство. У цьому своєму акті ієрархія могла покликатися на підтримку вже широких мас громадянства, організованого мирянства й суспільно-громадських організацій, які до того часу часто стояли осторонь.

Однак з посиленням змагань за український патріархат зростали рівночасно й труднощі. Листи від учасників четвертого архієпископського синоду не підписали всі владики. Крім цього, ієрархія т. зв. Карпаторуської церкви східного обряду у США вимагала запевнень з боку Римської курії, що вона не буде підпорядкована юрисдикційно Києво-Галицькому патріархатові у випадку, коли він буде встановлений. Очевидно, що таке запевнення ця ієрархія й одержала від Східної конгрегації у листі від 3 грудня 1969 року, за адресованому до архієпископа Степана Коціска. Ходили крім цього шперто поголоски, що у Ватикані і в католицьких колах у США дискутовано створення т. зв. Візантійського патріархату у США, який об'єднував би всі східні єпархії на північно-американському континенті, і тим самим українські єпархії формально були б вилучені з помісної Української Католицької Церкви та влучені у цей дивовижний новотвір.

Цей етап змагань за патріархат закінчився влітку 1970 року, коли папа Павло VI листом від 7 липня до верховного архієпископа Йосифа Сліпого, відповідаючи на прохання української католицької ієрархії від 1969 року і на інші звернення після цього, заявив, що українського патріархату під сучасну пору з різних причин (які є подані в листі) створити неможливо. До такого рішення дійшли, за висловами папи, римські відповідальні кола, хоч він сам схильний був до позитивного полагодження прохання верховного архієпископа і української католицької ієрархії в цій справі. Аргументація, що її подається у папському листі, не переконлива й ви-

разно вказує на те, що відмова була зумовлена в першу чергу політичними причинами так міжнародного характеру: загравання із Російською православною церквою і урядом СРСР та народних демократій, як і чисто внутрішнього ватиканського: намагання Конгрегації для церков східнього обряду зберегти всеціло контроль над цими церквами, а в першу чергу над українською, що є найбільшою навіть під сучасну пору, не зважаючи на великі втрати за останню чверть століття.

З тих самих політичних причин, що призвели до відмови створити український католицький патріархат, римські куріяльні кола, у першу чергу Конгрегація для східніх церков, а останньо також Секретаріат стану Ватикану, не хочуть допустити до закріплення помісности й утворення синодального устрою УКЦ на базі верховного архієпископства. Можна назвати цілий ряд акцій цих інституцій, що ними задемонстровано особливо на протязі останніх двох років намагання зберегти права й прерогативи Східньої конгрегації стосовно Української Католицької Церкви. Назвемо ті, що широко відомі і мають за ціль показати силу цієї інституції. У грудні 1969 року, себто скоро після четвертого Архієпископського синоду, кардинал префект Священної конгрегації Максимиліян де Фюрстенберг прибув до США — формально на святкування десятилітнього ювілею установаження Філядельфійської митрополії для українців-католиків, а в дійсності, як це згодом виявилось, щоб зробити візитацію українських і карпаторуських католицьких епархій. Українські католицькі миряни зустріли його у Філядельфії 7 грудня масовою демонстрацією з вимогою, щоб не перешкоджав у здійсненні помісности їхньої церкви та не втручався у її внутрішні справи. Правда, керівники Українського конгресового комітету (УККА), що є громадською централею українців в США, чи то з незнання, чи з інших невідомих причин, попереднього дня пішли до нього на авдієнцію і формально прохали, щоб він допоміг у створенні патріархату. У відповідь почули заяву з його уст, що не лише патріархат неможливо створити, але й помісність зараз не на часі, бо не готовий кодекс східнього права (над яким, до речі, досьогодні не розпочато серйозних праць). При цій нагоді виявилось, що високий достойник Курії квестіонує і важливість помісних архієпископських синодів української ієрархії, а в першу чергу четвертого, що був особливо важливим з огляду на те, що на ньому вирішено багато справ, які мали б стати базою для синодального управління, наприклад, що Українська Католицька Церква буде діяти на базі власної конституції, над якою вже раніше розпочато підготовні праці, як також справи обрядової єдности, літургічної практики, виховання священників, що все разом скріплювало б єдність всієї церкви та демонструвало б її єдність. Постанови цього синоду видруковані у «Благовіснику Верховного Архієпископа Візантійсько-Українського (Греко-Руського) Обряду», рік V, книга 1—4, 1969.

На місце помісних архієпископських синодів Східня

конгрегація в листі від 10 квітня 1970 року за підписом кардинала де Фюрстенберга до верховного архієпископа кардинала Йосифа Сліпого запропонувала відбувати єпископські конференції, що є чисто консультативним органом західного, новітнього походження (властиво від 2 Ватиканського собору) і нічого спільного із практикою та традицією східних церков не має. Схвалення практики таких конференцій верховним архієпископом і українською католицькою ієрархією було б запереченням принципу помісности їхньої церкви, а також запереченням тих здобутків, що ними втішалася УКЦ дотепер. Цього не сталося, але тиск Східної конгрегації на українську ієрархію збільшився, в наслідок чого частина ієрархії, здавалося, готова була піти на поступки і в деяких випадках пішла, наприклад, конференція європейських владик, що відбулась у Римі 27—29 січня 1971 не обстоювала у своєму повідомленні повноправної важливости 4 Архієпископського синоду; також становище американської ієрархії було в цьому відношенні більш чим сумнівне аж до відбуття 5 синоду.

У 1970 році появився ще один знаменний документ Ватикану, т. зв. «Деклярація про єпископа агрегата», що мала за завдання пояснити відношення до матірньої церкви єпископа для вірних східного обряду, який діє поза територією такої церкви. У цій декларації знову ж виразно обмежено права первоієрарха матірньої церкви у відношенні до єпископів у країнах поселення.

Немає сумніву, що, намагаючися за всяку ціну не допустити до закріплення єдности й помісности Української Католицької Церкви, Ватикан перетягнув струну, коли на весні 1971 року призначив двох єпископів помічників Філядельфійської митрополії — монсінйорів Івана Стаха (22 лютого) і Василя Лостена (4 травня), без консультації з верховним архієпископом і загалом з українською ієрархією. Вони самі й американська українська ієрархія зважилися на свячення обох номінатів 25 травня, не зважаючи на те, що з боку верховного архієпископа та великого загалу вірних і священства були прохання не відбувати свячень перед черговим архієпископським синодом. Загал мирян вважав, що спосіб призначення і тиск чимскоріше святити нових номінатів виразно суперечать правам помісности Української Католицької Церкви, як церкви східної, якій, як і всім іншим східним церквам, 2 Ватиканський синод привернув права помісности, які вони мали і які деякі з них зуміли зберегти до найновіших часів. Саме у час між номінаціями, свяченнями і 5 Архієпископським синодом церковна боротьба, особливо у США, досягнула найбільш критичного пункту. Єпископські свячення у Філядельфії відбулись у супроводі масової демонстрації вірних, а також священників, перед катедрою і в катедрі та при охороні великої кількості поліції. Важко пояснити, чому відповідальні чинники, включно із Східною конгрегацією та Секретаріатом стану Ватикану, зважилися за всяку ціну

такі священня відбути, хоч уже перед тим мали нагоду переконатись, що український загал не відмовиться легко від того, щоб не боронити прав своєї Церкви. Особливо мусіло це бути наглядним для тих чинників після того, як вони були свідками демонстрації у грудні 1969 року, під час візиту кардинала Фюрстенберга у Філядельфії, після ряду демонстрацій у інших осередках, що він їх відвідував, і після демонстрацій перед Апостольською делегатурою у Вашингтоні 5 грудня 1970 і 17—18 квітня 1971 та після великої демонстрації 4 квітня того ж року знову в Філядельфії, не говорячи про менші демонстрації та інші вияви невдоволення із такої «політики сили» Ватикану.

Такі форсовані заходи з боку Ватикану однак не припинились і після свячень двох нових єпископів, не зважаючи на те, що на них зареагувала українська суспільність дальшими протестами, запереченням дійсності єпископських свячень (з огляду на присутність поліції і голосне заперечення гідности кандидатів стати владиками присутніми в катедрі вірними) та матеріальним і моральним бойкотом власної ієрархії у США. Існувала можливість, що протест вірних проти політики Ватикану, спрямованої на заперечення помісности Української Католицької Церкви, як і проти власної ієрархії за її брак вияву принциповости в цій важливій справі, буде виявлятися у ще гостріших формах. Все більше ставало очевидним, що тільки черговий синод може поладити конфлікти й заспокоїти розбурхані пристрасті. Його скликання і відбуття у якнайскорішому реченні домагання широкі кола вірних, організованого громадянства і священства.

Але у Ватикані уважали, що до відбуття чергового помісного синоду Української Католицької Церкви допустити не можна. І коли верховний архієпископ заповів на весні 1971 року, що у травні прибуде до Канади, саме напередодні свячень у Філядельфії, що рівночасно було прийняте як заповідження скликання такого синоду, у Римі зробили все, щоб синод у той час не відбувся. На виїзд до Канади верховний архієпископ у Римі не одержав благословення папи, що фактично рівняється забороні, коли йдеться про резидуючого у Ватикані кардинала, який тим самим є членом папського двору. (Варто при цьому зауважити, що й попередні синоди відбувалися в супроводі подібних трудностей. Відомо, наприклад, що четвертий Архієпископський синод був запланований на 1967 рік, а відбувся щойно восени 1969 року. Згадка про це є у «Благовіснику», рік V, кн. 1—4, стор. 77—79).

Вкінці, останньою спробою Ватикану підмінити і п'ятий Архієпископський синод нешкідливою конференцією української католицької ієрархії був лист секретаря стану кардинала Йоана Війо від 29 жовтня ц. р. до всіх українських владик, що прибули до Риму. Увечорі цього дня, майже напередодні початку синодальних нарад, спеціальний посланець з Ватикану доручив цього листа українським владикам. У ньому був заклик до владик бути льоаяльними до апостольсь-

кої столиці й відбути колегіяльні наради при нагоді свого перебування в Римі, але не брати участі у помісному синоді Української Католицької Церкви, якби такий був проголошений.

Неможливо зараз ствердити, що вплинуло на тих українських ієрархів, які до останньої хвилини вагались і не могли зважитися, чи йти на синод, чи бути послухними адміністративним наказам куріяльних достойників. Можливо, що про це ніхто ніколи й не довідається. Варто ствердити однак, що цим разом не було вилому у ставленні до справ їхньої церкви, і це може мати переломове значення у майбутньому.

Саме на тлі цих історичних і сучасних подій, що їх ми побіжно згадали, і труднощів, які існували й існують, можна зрозуміти й оцінити важливість відбуття 5 Архиепископського синоду. Хоч було загальне бажання, щоб він чимскоріше відбувся, і хоч від року йшли приготування до цього, до останньої миті, себто до офіційного проголошення його відбуття, у понеділок увечорі, 1 листопада 1971 року (хоч наради почалися на день раніше, себто в неділю 31 жовтня), не було певности, що він відбудеться.

Синод попередили безпосередньо події, які стоять у близькому зв'язку з ним і з огляду на їхню важливість заслуговують бодай на коротку згадку.

У Римі в жовтні й першого тижня листопада ц. р. відбувся 3 Папський синод, що від 2 Ватиканського вселенського собору виконує завдання дорадчого органу в колегіяльному правлінні Католицької Церкви на чолі з папою. Тематами цього синоду, що мали бути широко дискутовані, були: священство і справедливість та мир у сучасному світі. У нарадах синоду брали участь три владика Української Католицької Церкви: верховний архієпископ кардинал Йосиф Сліпий, філадельфійський митрополит Амврозій Сенишин і вінніпезький митрополит Максим Германюк. При обговоренні на Папському синоді другої теми — мир і справедливість, всі три владика виступили в обороні переслідуваної церкви на рідних землях. Особливо широкий відгомін у світовій пресі знайшов виступ верховного архієпископа Йосифа Сліпого 23 жовтня на двадцять шостій сесії синоду. У своєму слові верховний архієпископ вказав на несправедливі переслідування, що їх терплять у СРСР і країнах народних демократій вірні Української Католицької Церкви і взагалі громадяни української національності. Доки існує така несправедливість супроти українського народу і його церкви, доки не буде забезпечена свобода совісти й віровизнання, неможлива у світі справедливість і неможливий мир.

У суботу, 30 жовтня, відбулося посвячення церкви й обителі св. Сергія і Вакха з участю всіх присутніх у Римі українських владик і поважного числа вірних — прочан з різних країн. Згадана церква й обитель є найстаршими посі-

лостями й пам'ятками української церкви в Римі. На декілька років вони перейшли були в руки чужинців, але, на щастя, заходами верховного архієпископа знову опинились у посіданні свого вікового власника. Після капітального ремонту потрібно було поновно посвятити церкву, щоб вона могла служити як святиня для українських жителів Риму і численних прочан, що туди часто приїжджають.

Дуже врочисто відсвятковано в неділю, 31 жовтня, 375-ліття Берестейської і 325-ліття Ужгородської унії за окремою програмою, яка включала соборну Богослужбу й святкову академію, що на ній були присутні високі ватиканські достойники (між ними й ті, що в минулому спричинилися до труднощів нашої церкви, про які вище згадуємо: кардинал Максиміліян де Фюрстенберг, кардинал Ян Віллібрандс, архієпископ Агустіно Казаролі) та представники дипломатичного світу.

Можна різно оцінювати історичний факт церковної унії з перспективи теперішнього часу, особливо коли мова про генезу й спосіб здійснення Берестейської унії, але дві речі залишаються безспірними: а) українська ієрархія тоді православної церкви під час підписання унії була партнером і контрагентом, якщо йшлося про церковну політику на українських землях; і б) що уніятська церква, яка в наступні століття закріпилась у західних областях України, зберегла посьогодні національний характер. Тим самим являється вона під сучасну пору найстаршою інституцією в українському національному житті, що безперервно, не зважаючи на великі історичні бурі й негоди, як і труднощі, проіснувала як така майже чотири століття, а в останні десятиліття поширила своє існування і діяння також поза межі матірньої території на країни поселення української еміграції. Може, й тому стала вона, більше як з інших причин, об'єктом нападів та спроб цілковитої її ліквідації з боку панівного режиму на Україні та в сусідніх країнах.

У п'ятому Архієпископському синоді, що був скликаний верховним архієпископом і відбувся під його головуванням, взяла участь ієрархія всіх складових частин помісної Української Католицької Церкви. Матірня церква була заступлена верховним архієпископом, канадська провінція і митрополія — своїм митрополитом і двома єпископами (владика Кир Андрій Роборецький був відсутній з огляду на стан здоров'я), північно-американська провінція і митрополія — своїм митрополитом разом з усіма єпископами, присутні були всі європейські єпископи, за винятком архієпископа Гавриїла Букатка (перешкоджений з огляду на стан здоров'я) і єпископа Василя Гопка з Пряшева, а також владика з Аргентини та Австралії. З огляду на хворобу не прибув єпископ з Бразилії. Присутні фізично на синоді були шістнадцять єпископів, а Пастирське послання від Синоду підписали всі двадцять діючих українських католицьких єпископів. В кінці послання читаємо, що воно є від імени також і тих, що «не мо-

гли прибути». Треба думати, що це твердження стосується і тих єпископів, які діють покищо нелегально на рідних землях і не мають можливості брати участь у синодах.

Останній архієпископський синод, як і попередні, відбувався у формі сесій — звичайно по одній рані і після обіду кожного дня, при закритих дверях. покищо ні перебігу нарад, ні постанов синоду не оприлюднено. Преса й численні прочани, що були в Римі в той час чи приїхали на вже згадані вище святкування, нетерпляче чекали на проголошення синоду, і коли це сталося, його привітали з великим ентузіазмом. Це було перше повідомлення у понеділок, 1 листопада, увечері. У цьому повідомленні, як і в інших, що появилися у часі діяння синоду, як і в Пастирському посланні, вживано терміни «синодальні наради» та «5 Архієпископський синод». Треба сподіватися, що тим самим українська католицька ієрархія відкинула назавжди спроби змінити повноправні помісні синоди УКЦ консультативними конференціями єпископів.

До часу оприлюднення постанов цього синоду неможливо повнотою оцінити його значення. Але з того, що вже сьогодні відомо, можна зробити висновок, що усунуто загрозу ще більшого поділу в церкві і взагалі в організованій спільноті. У першу чергу зліквідовано конфлікт у США між ієрархією і великою частиною вірних, що постав на тлі й довкола номінації та свячень єпископів-помічників Філядельфійської митрополії, тим що їх прийнято формально в ряди української католицької ієрархії. Збудовано також солідне ристування під синодальне правління помісної церкви тим, що оформлено й обрано членів постійного синоду. У склад його входить верховний архієпископ і первоєрарх Української Католицької Церкви як його голова, кардинал Йосий Сліпий, далі архієпископ Іван Бучко, митрополит Амврозій Сенишин, митрополит Максим Германюк і апостольський екзарх для українців в Аргентині Андрій Сапеляк. Таким добром членів постійного Архієпископського синоду узглядено, як виходить, старшинство поодиноких владик, як також географічний принцип, чим ще раз підкреслено бажання єдності всієї Церкви. Від цього вужчого органу залежатиме, як у дальшому розвиватимуться справи церковного і релігійного життя української католицької спільноти на рідних землях і в діаспорі. Синод випрацював й ухвалив також конституцію помісної церкви. Всі ці три речі були на потребу і це пекуче відчували всі зацікавлені.

Очевидно, що найважливішим фактором у зв'язку з відбутим синодом залишається вияв єдності української католицької ієрархії, якої дотепер часто бракувало. Якщо ця єдність існуватиме й після синоду й постанови всіх дотеперішніх архієпископських синодів будуть послідовно здійснюватися (чого досі не було й чим немало заподіяно шкоди, це ж викликало значною мірою поділ і внутрішню боротьбу),

то можна сміливо твердити, що й зовнішні труднощі з часом, якщо не цілком, то у великій мірі, перестануть існувати.

Як прийняти за дійсну ліквідацію внутрішнього фронту з відбуттям 5 Архиепископського синоду восени цього року, то бажано б було, щоб енергія всієї церкви — ієрархії, священства і загалу вірних, була скерована на те, щоб домогтися свободи совісти й досягти відновлення легального діяння помісної Української Католицької Церкви на рідних землях і в СРСР і в країнах народних демократій. Далі, тимчасовий неуспіх у змаганнях за створення українського католицького патріархату повинен бути надолужений ще більшими зусиллями в цьому напрямі. Приємно відзначити, що у спільному Пастирському посланні від єпископів, зібраних на синоді, цю справу саме так і поставлено. Сила кожної церкви полягає у співпраці всіх її складових частин. Щоб досягти такого ідеального стану, потрібно було б чимскоріше започаткувати підготовку до собору (поруч синоду єпископів) Української Католицької Церкви, в якому взяли б участь, крім владик, також представники священства і широких кіл вірних. Такий собор скріпив би основи помісності й єдності церкви та дав би можливість мирянам зробити більший вклад у розвиток релігійного життя всієї української спільноти. (Вважаємо за відповідне зауважити, що представники мирянства дотепер мали можливість висловити свою думку у справах, що їх безпосередньо торкаються, лише на 4 Архиепископському синоді у 1969 році. На 5 синоді вони могли лише передати свої побажання на письмі).

Можна б вирахувати ще багато інших завдань, що стоять перед українською католицькою ієрархією й вірними і їх треба б поступово здійснювати, але обмежимося згадкою про ще одне: лишається сімнадцять років до знаменного ювілею тисячоліття хрищення України. До цього ювілею, що вимагає належного й гідного вшанування, варто вже тепер почати відповідні приготування. Всі згадані й ряд інших завдань вимагають, щоб зібрати розгублені й розтрачені сили й відкрити нову світлу сторінку, що її, хочемо вірити й сподіватися, вже започаткував в історії помісної Української Католицької Церкви 5 Архиепископський синод, що відбувся лагідної римської осені року Божого 1971.

У світовій пресі про УК Церкву

Ростислав Хом'як

У той час, як у Ватикані верховний архієпископ кардинал Йосиф Сліпий виступав перед ієрархами католицької церкви в обороні переслідуваних українців католиків, друкарські машини у Сполучених Штатах Америки вибивали аркуші 660-тисячного тиражу авторитетного тижневого журналу «Сатурдей ревью». У цьому числі журналу була надрукована довга стаття, яка для не-українського читача стала тлом для подій наступних кількох днів, коли світова преса багато писала про українського кардинала, про очолюваний ним синод українських владик та про історію українських зв'язків з Ватиканом.

Мені не відоме, чи Норман Козінс, редактор журналу «Сатурдей ревью» і автор статті «Неймовірний тріумфірат: Хрущов, Кеннеді, папа Іван», будь-коли зустрічався особисто з верховним архієпископом, хоч Козінс грав важливу роллю у звільненні митрополита Сліпого з радянського ув'язнення. Тим більше немає причин припускати, що між публікацією статті в американському журналі і несподіваним виступом на синоді українського кардинала була якась наперед запланована координація дій. Але в нашу добу всемогутности засобів інформації ефективно застосування цих засобів часто стає вирішальним для успіху тієї чи іншої справи. Щасливий збіг обставин на протязі від кінця жовтня до перших днів листопада 1971 року довів до того, що українське питання, а зокрема питання Української Католицької Церкви, стало твердо і широко перед світовою громадською думкою.

Коли Норман Козінс сідав за друкарську машинку, щоб написати статтю про «неймовірний тріумфірат», він, мабуть, і не знав, що ця його стаття стане одним з елементів у важливому епізоді новітньої історії Української Католицької Церкви. Власне тема цієї статті (однієї з останніх Козінса в «Сатурдей ревью», бо три тижні після її появи він покинув журнал, що його редагував протягом тридцять одного року, через непорозуміння з новими видавцями) не була в основному про УК Церкву. У статті, що появилася в «Сатурдей ревью» з датою 30 жовтня 1971, Козінс розповідав про те, як у грудні 1962 року він виконував функції неофіційного зв'язкового між папою Іваном XXIII, Джоном Кеннеді і Микитою Хрущовим. Тому що місія Козінса була таємною, він досі не писав про її подробиці. Тепер, вісім років пізніше, коли три головні особи вже не живуть і коли деякі частини історії вже стали відомі, Козінс вирішив розповісти про свою місію.

Під час кубінської кризи в жовтні 1962 року, коли мало не дійшло до ядерного зудару між СРСР і США, папа Іван XXIII був одним з посередників у поладженні конфлікту. Після цього представник Ватикану, священник Фелікс Морліон, почав розпитувати у знайомих йому представників Радянського Союзу про можливості прямого зв'язку між Ватиканом і Москвою. Час на це був пригожий, бо Хрущов висловив визнання папі Іванові за його посередництво у кубінському зударі. За першого зв'язкового о. Морліон запропонував редактора «Сатурдей ревью» Нормана Козінса, одного з американських делегатів на т. зв. дартмутських конференціях. (На цих конференціях «неурядового характеру», які відбуваються що кілька років, «громадські діячі» США і СРСР обговорюють проблеми, спільні для обох країн. Третя дартмутська конференція відбулася під час кубінської кризи).

Радянська сторона погодилася на пропозицію і на зв'язкового. Козінс мав бути в Москві в середині грудня 1962. Але Козінс, як американець, уважав, що він не може встрявати в міжнародно-політичну справу, яка може заторкувати і його країну, без відома голови свого уряду, тому він поінформував Білий дім про свою заплановану подорож до Риму і до Москви. Перед відлетом Козінс мав аудієнцію з президентом Кеннеді, і той поінформував його про основні тези своєї закордонної політики: на випадок, коли Хрущов запитав би Козінса про них. Між іншим Кеннеді заявив, що він хоче покінчити з холодною війною і почати дружні стосунки.

У Римі Козінс не бачив папи, бо тоді папа був важко хворий, але ватиканські урядовці познайомили Козінса з бажаннями папи Івана: висловити визнання Хрущову за його поведінку під час кризи, перевірити можливості кращих стосунків між Ватиканом і Москвою. Кардинал Августин Беа сказав Козінсові, що папа Іван особливо зацікавлений у звільненні з заслання митрополита Сліпого. «Святіший Отець, — сказав кардинал Беа, — бажає, щоб архієпископ (Сліпий) дожив свої останні роки в спокою у якійсь семінарії. Тут немає ніяких намірів використати звільнення архієпископа в цілях пропаганди».

Крім цього, кардинал Беа сказав Козінсові ще й таке: «Прем'єр Хрущов певне думає, що ми хочемо реставрувати церкву в тих рамках, що їх вона мала в дореволюційній Росії. Це неправда. У церкві того часу було багато зловживань. У багатьох відношеннях це була жахлива ситуація. Наше поняття про належну ролі церкви не таке».

ЧЕРЕЗ ВПЛИВИ КОРНІЙЧУКА

У Москві Норман Козінс хотів мати «свого» перекладача у розмові з Хрущовим, тому він знайшов знайомого йому українського драматурга Олександра Корнійчука (Кор-

нійчук, який є діячем радянського комітету для захисту миру, очолював радянську делегацію на дартмутських конференціях) і попросив його, щоб той дістав Козінсові за перекладача Олега Бикова. Козінс знав також Бикова з дартмутських конференцій, і йому імпонувало те, що Биков добре володів американськими ідіомами в англійській мові. Корнійчук зробив те, чого хотів Козінс, і на другий день Козінс говорив з Хрущовим за посередництва Бикова.

У своїй статті Козінс пише про різні справи — міжнародні, церковні, американські, радянські — про які він говорив з Хрущовим, а ось що він пише про те, як він заторкнув справу звільнення митрополита Сліпого:

Мені здавалося, що я помітив настороженість у поведінці голови (ради міністрів).

«Ви знаєте, — сказав він, — я досить обізнаний з справою Сліпого. Я з України. Та ціла справа є все ще свіжою в мій пам'яті».

Тоді, майже цілих двадцять хвилин голова опишував мені релігійну ситуацію на Україні перед 1947 роком. Він говорив про конкуренцію між католицькою церквою українського обряду, до якої належав архієпископ Сліпий, і російською православною церквою. Він говорив про боротьбу за владу в обох церквах. Він насвітлив керівництво католицькою церквою українського обряду за архієпископа Шептицького. Він говорив про збори 1946-го року, наслідком яких був глибокий поділ в католицькій церкві українського обряду. Він сказав, що архієпископ Шептицький помер 1944-го року за умов, які вказували, що «його відхід з землі міг був бути дещо прискорений».

У всякому разі Сліпий став наслідником Шептицького як архієпископ 1944 року. Причиною його ув'язнення, сказав голова, була його коляборація з німцями під час війни. Він додав, що ті, які обороняють Сліпого, твердять, що «коляборація» надто гостре слово і що він, дякуючи своєму становищу, врятував багато людей.

Козінс пояснив Хрущову, що він не приїхав на те, щоб дискутувати первісні причини засуду, а натомість пригадав йому, що митрополит Сліпий вже відбув 18 років ув'язнення.

ХРУЩОВ МАВ СУМНІВИ

Хрущову, пише Козінс, думка про звільнення митрополита Сліпого не подобалася. Він сказав, що хоче налагодження стосунків з Ватиканом, але звільнення українського митрополита матиме протилежний ефект. У пресі появляться великі заголовки: «Ревеляції єпископа про червоні тортюри». Тут Хрущов додав, що, очевидно, такі вістки не будуть

правдиві, але журналісти напевно використають звільнення митрополита Сліпого в такий спосіб.

Козінс запевнив Хрущова, що папа Іван не бажає звільнення митрополита для того, щоб повести пропаганду проти нього (Хрущова). Церкві не бракує матеріалів для пропаганди. «Все, чого папа хоче, це дати змогу архієпископові Сліпому дожити своє життя в якійсь відокремленій семінарії... До речі, ви, мабуть, свідомі того, що папа Іван не кинув ніяких обвинувачень проти вас, ані проти вашого уряду. Він визнає, що від часу Сталіна були здійснені важливі зміни, і вважає, що можна сподіватися, що ці тенденції будуть продовжуватися і ширитися».

Хрущов сказав, що мусить цю справу передумати, бо вона не проста.

З МЕДАЛІ ПАПИ ІВАНА

У поворотній дорозі з Москви Норман Козінс зупинився в Римі і цим разом, крім розмов з кардиналами, мав приватну аудієнцію в папи Івана. Під час аудієнції папа дав Козінсові свою медалю: «За те, що Ви зробили для архієпископа Сліпого».

Козінс сказав, що, може, краще було б почекати, щоб довідатися, чи його місія була успішною, і жартома додав, що коли митрополит Сліпий буде звільнений, то медалю повинен дістати Хрущов.

На це, пише Козінс, папа усміхнувся і сказав таке:

«Святіший Отець не може призначати нагород головам держав, але я дам вам дві медалі. Перша — для вас. Друга, також для вас, але разом з нею я вам даю право передати її з моїм благословенням будь-кому, хто, на вашу думку, заслуговує на неї».

Два дні після повороту до США Норман Козінс був у Вашингтоні, і там радянський посол Анатолій Добринін повідомив його, що архієпископ Сліпий буде звільнений на безпосередню вимогу голови уряду Хрущова. Козінс вийшов з радянського посольства і з найближчої телефонічної будки повідомив Ватикан про добру новину. Повернувшись до Нью-Йорку, він написав листа до Микити Хрущова з подякою за звільнення митрополита Сліпого і з листом вислав одну з папських медалів, якою він нагородив радянського керівника. Кілька місяців пізніше Норман Козінс знову був у Москві і бачився з Хрущовим. Цим разом Козінс був посланцем президента Кеннеді у справі американсько-радянської угоди про ядерні випробування. Хрущов сказав тоді Козінсові, що завжди тримає медалю папи Івана на своєму письмовому столі, де її мають змогу бачити партійні чиновники.

Все це сталося понад вісім років тому. Митрополит Сліпий приїхав з заслання і поселився у Ватикані. Церква піднесла його до гідности кардинала і верховного архієпископа. Не зважаючи на свій похилий вік, він не пішов доживати його «в якійсь семінарії», а, навпаки, активно спричинився до оновлення УК Церкви за межами України. Але на протязі цього часу кардинал Сліпий утримувався від пропаганди, не було гучних заголовків у пресі, яких боявся Микита Хрущов.

1971 рік — 25 річниця Львівського собору, на якому Російська Православна Церква під наглядом сталінського режиму «скасувала унію» і формально розв'язала Українську Католицьку Церкву на терені Радянського Союзу. Російська Православна Церква відзначила цю 25 річницю — не як насильство, а як поступове явище, і то в присутності представників Ватикану.

У жовтні 1971 року у Ватикані відкрився третій синод єпископів. Вістки у пресі про цей синод не були сенсаційні і зводилися до того, що на синоді тхне консерватизмом. Здобутки Другого ватиканського собору почали підпадати ревізії. Але прийшла субота 23 жовтня, і на сесії синоду виступив верховний архієпископ Йосиф Сліпий. На підставі пресових звітів можна припускати, що раптом сесія перетворилася з схоластичного диспуту на аудиторію слухачів, які були змушені замислитися над гіркою долею мільйонів людей.

ЗВІДОМЛЕННЯ ПРО ВИСТУП КАРДИНАЛА

Такі газети, як римська «Корр'єре делля сера», «Нью-Йорк Таймс», «Ля пренза» і «Клярін» у Буенос-Айресі, німецька «Ді Вельт», сіднейська «Морнінг Гералд», «Вашінгтон Пост» і чимало інших принесли у своїх виданнях від 24, 25 і 30 жовтня вістки про виступ українського кардинала, що їх передали великі пресові агентства або власні кореспонденти газет. В основному вони писали таке:

Виступаючи в присутності папи Павла на світовому синоді єпископів, 79-річний кардинал Сліпий припинив свою восьмирічну мовчанку, до якої Ватикан приневолював його від часу його звільнення радянською владою в 1963 році.

Кардинал представив себе і свою заборону церкви, як жертви ватиканської дипломатії, яка на протязі останніх років намагається поліпшити стосунки з Східньою Європою.

У пресових звідомленнях були також цитати з виступу верховного архієпископа такого змісту:

«Через дипломатичні переговори українці католики, які так багато терпіли як мученики й ісповідники, тепер відсунені набік, як невитідні свідки колишнього зла.

«Ми стали тягарем для церковної дипломатії.

«Кардинал Сліпий нічого не робить для своєї Церкви — що ж він може робити? Ватикан виступав в обороні римо-католиків, але мовчить про шість мільйонів українських вірних, які терплять переслідування за їхню віру».

У звідомленні в «Ді Вельт» від 25 жовтня, що його написав власний кореспондент газети, була ще й така цитата з промови кардинала:

«Кілька місяців тому, коли новий православний патріарх Пімен підтвердив скасування нашої унії з Римом, ні один з присутніх ватиканських делегатів (між ними голова Секретаріату християнської єдності кардинал Віллебранде) не запротестував».

А «Вашінгтон пост» від 30 жовтня надрукував репортаж пресового агентства Ройтер, в якому сказано, що кардинал Сліпий задав про арешт радянською владою усіх українських католицьких владик і примусовий перехід усіх їхніх вірних до Російської Православної Церкви. «Ця велика кривда все ще тріюмфує (тут агентство цитує верховного архієпископа). Українці католики, які дали гори трупів і пролляли ріки крові за католицьку віру і за апостольську столицю, все ще дуже поважно переслідувані».

Вашінгтонська газета долучила до свого звідомлення вістку Релігійної пресової служби про заклик українських католицьких владик до політичних діячів і церковної ієрархії в обороні переслідуваних християн і євреїв на Україні.

Кардинал Йосиф Сліпий заговорив, коли доля його вірних на Україні не дозволяла на дальшу мовчанку. Але й заговоривши по вісьмох роках, він не згадував свого ув'язнення. Він заговорив про свою церкву, дальше існування якої ніби пішло під сумнів у самій Апостольській столиці. Але з погляду застосування засобів інформації треба визнати, що кардинал Йосиф Сліпий не міг вибрати для цього більш пригожого часу. Адже в той час у Римі були присутні не тільки 210 католицьких владик з усіх частин світу, але й десятки кореспондентів — представників міжнародної преси, «голодних» на новини. Тому про виступ українського кардинала і про історію Української Католицької Церкви появилися інформації різними мовами.

Та на цьому вісті з Риму про українців не кінчилися. Вже 31 жовтня лондонська газета «Телеграф» принесла своїм читачам репортаж від свого римського кореспондента про те, що українські владика постановили відбутися свій синод проти волі папи.

ЧОГО ХОЧУТЬ УКРАЇНЦІ

Наступного дня (1 листопада) англійська газета «Гардіан» інформувала, що 16 українських владик з США, Канади, Західньої Європи, Аргентини, Австралії і Югославії на чолі з кардиналом Сліпим постановили відбутися свій синод пі-

сля відзначення 375 річниці унії української і римської церков. У репортажі зазначено, що українські владики «не планують відколотися від Риму, а хочуть підтвердити свою автономію в католицькій церкві і користуватися тими самими правами самоврядування, що їх мають східні патріярхати, які є у з'єднанні з Римом».

Подібна кореспонденція появилася в газеті «Нью-Йорк Таймс» від 1 листопада. У числі від 2 листопада «Нью-Йорк Таймс» надрукував кореспонденцію з Риму, яка починалася офіційним підтвердженням про скликання синоду: «Кардинал Йосиф Сліпий, екзильний голова Української Католицької Церкви, сьогодні (1 листопада) формально проголосив, що він і 15 єпископів зібрались тут на „синод”. Він просив папського благословення для цих зборів, хоч Ватикан вважає, що українська церква не є компетентна скликати таке церковне зібрання. Коментарів (на цю заяву) від ватиканських чиновників не було можливо дістати». Далі кореспондент нью-йоркського щоденника згадав про виступ кардинала Сліпого на загальному синоді, про його ув'язнення і звільнення та про різниці поглядів між УК Церквою і Ватиканом.

Лондонський «Таймс» від 2 листопада надрукував кореспонденцію від свого представника в Римі з подібним змістом, але з додатком цитат з проповіді торонтського єпископа Ізидора Борецького («Ми мусимо бути з'єднані навколо одного провідника») під час служби Божої в церкві святих Сергія і Вакха. Кореспондент «Таймсу» закінчив своє звітання такими словами: «Це іронічний факт, що східня церква, яка перша об'єдналася з Римом, тепер сперечається за те, чи Рим, чи екзильні єпископи знають, що краще для українців католиків у Радянському Союзі».

Про відкриття українського синоду також писали газети «Австралія», англійський «Дейлі Телеграф», сіднейський «Морнінг Гералд» і римські «Іль Темпо» і «Діаріо де Нотічас» — усі з датою 2 листопада.

Того ж дня, на півгодинних вечірніх новинах, американська телевізійна сітка Колумбія Броджестінг Систем показала 5-хвилинний фільмовий репортаж з Риму про українських єпископів і їхній синод. На фільмі були також кадри, зняті в церкві святих Сергія і Вакха під час відправи.

Третього листопада про український синод між іншими газетами писали: австралійський щоденник «Ейдж», мюнхенські «Зюддойче Цайтунг» і «Мюнхнер Меркур», англійські «Гардіан» і «Дейлі Телеграф» та «Нью-Йорк Таймс». У цих звітаннях кореспонденти далі намагалися пояснити читачам причини непорозумінь між українськими владиками і Ватиканом, які зводилися до різниць розуміння постанов Другого ватиканського собору і про те, що українські владики вже створили постійний синод, який буде діяти між з'їздами усіх єпископів УК Церкви. Газета «Ейдж» додатково цитувала «поінформоване ватиканське джерело» про те, що український синод відбувся всупереч папі і спричинить ще

більші утиски українців католиків на Україні з боку радянської влади.

Англійські церковні газети «Католік Гералд» і «Юніверс» від 5 листопада помістили репортажі про те, що українські єпископи відбули свій синод проти бажань папи Павла. А 6 листопада публіцист «Вашінгтон посту» Вільям МекКей присвятив цілу статтю справі УК Церкви.

НЕ ПРОТИ ПАПИ

Пишучи з Ватикану, він почав свій огляд так:

«Найшвидший шлях до децентралізації в римо-католицькій церкві, як показали українські католицькі провідники цього тижня, це просто проголосити свою незалежність від прямого контролю Ватикану».

Далі МекКей пояснив, яких прав домагаються українські католицькі єпископи для своєї церкви, і цікаво підкреслив той факт, що хоч український синод відбувся всупереч забороні ватиканського секретаріату стану, — українські єпископи кількакратно підкреслювали свою лояльність супроти папи. Іншими словами, він звернув увагу на те, що конфлікт існує між українською церквою і кардиналами Війо й Алессандріні, речниками Ватикану, а не між українськими єпископами і папою. Він також написав про переслідування УК Церкви не тільки з боку Радянського Союзу, але й від «римо-католицьких братів». У Польщі, де живе півмільйона українців католиків, писав Вільям МекКей, кардинал Вишинський вже 25 років не дозволяє на висвячення єпископів для трьох українських єпархій.

Непорозуміння, мовляв, між УК Церквою і папою Павлом є розрив в наслідок синоду, було заперечене і фотографією, що її «Нью-Йорк Тайме» публікував на першій сторінці свого недільного видання від 7 листопада 1971. На фотографії верховний архієпископ цілує перстень папи, а в поясненні під зняткою написано, що зустріч папи Павла з кардиналом Сліпим була в суботу, 6 листопада, день після закінчення українського синоду.

Американський журнал «Тайм» від 15 листопада подав підсумки міжнародного синоду єпископів католицької церкви. Тут стверджено, що до сподіваних змін у церкві не дійшло, «зате єдина драматична дія місяця (під час якого відбувався синод), прийшла не від сильно розголошених ліберальних кіл, а від української ієрархії (католицької) церкви». Далі журнал згадав про виступ кардинала Сліпого в обороні переслідуваних українців-католиків та про синод українських владик.

У пресових звідомленнях, писаних під тиском часу, для газет, що друкують по декілька видань кожного дня, зви-

чайно трапляються деякі неточності. Це видно із огляду інформацій про події в Римі при кінці жовтня і на початку листопада 1971. Тому вістка пресового агенства часами виходить слабшою від статті чи коментаря, написаного на основі більш ніж одного джерела і декілька днів пізніше, наприклад, у тижневому журналі або в недільному виданні щоденної газети. Але й такі статті бліднуть перед довго передуманою і перевіреною статтею, яку написав по вісьмох роках Норман Козінс у журналі «Сатурдей ревью». Коли взяти усі згадані пресові звітлення разом, стає ясно, що восени 1971 року Українська Католицька Церква, а з нею і українське питання стало перед світовою громадською думкою. У наш час, коли українці говорять, світ інколи таки слухає.

Замість останнього слова

Валентин Мороз

Я не буду цитувати кодексу і доводити свою невинність. Судять нас не за вину, і ви це добре знаєте. Нас судять залежно від тієї ролі, яку ми граємо у небажаних вам процесах. Є люди, для арешту яких ви маєте більше формально-юридичних підстав, ніж для мого арешту. Але вам вигідно, щоб люди ці були на залі, бо вони знижують тонус українського відродження, пригальмовують його швидкість, звичайно, не розуміючи цього. Цих людей ви ніколи не зачепите, навіть коли б вони випадково потрапили до вас, ви постаралися б негайно їх звільнити. Ви прийшли до висновку, що В. Мороз підвищує температуру небажаних вам процесів на Україні, отже — краще відділити його від середовища гратями. Що ж, це було б цілком логічно, якби не одне «але»...

Починаючи від 1965 року, ви посадили за ґрати кілька десятків чоловік. Що це в а м д а л о? Не буду говорити про тенденцію — зупинити її ще нікому не вдалося. Але чи вдалося вам ліквідувати хоча б її конкретно-матеріальні вияви? Чи ви зупинили, скажімо, потік неофіційної, позацензурної літератури, що має вже назву — «Самвидав». Ні. Це виявилось вам не під силу. «Самвидав» росте, збагачується новими формами і напрямками, обростає новими авторами і читачами, а головне — він пустив коріння так широко і глибоко, що ніяке збільшення штатів донощиків, ніякі японські магнітофони не допоможуть. Ваші потуги ні до чого не привели, і те, що ви робите можна було б назвати по-російському «мартышкин труд». Але справа в тім, що «мартышкин труд» — це робота, від якої нікому не холодно й не душно, робота без результату. Про вашу роботу цього не скажеш — вона вже дала відчутний ефект — тільки ж ефект зовсім протилежний тому, якого ви чекали. Виявилось, що ви не залакали, а зацікавили. Ви хотіли загасити і замість цього підлили масла у вогонь. Ніщо так не сприяло пожвавленню громадського життя на Україні, як ваші репресії. Ніщо так не привернуло увагу людей до процесів українського відродження, як ваші суди. Правду кажучи, саме ці суди і показали широкій

Разом з іншими писаннями Валентина Мороза на Україні поширюється текст останнього слова, що його він виголосив в останній день судового процесу 17 листопада 1970, у висліді якого його засуджено на 9 років ув'язнення і 5 років заслання. Передруковуємо цей текст нижче без будь-яких змін і виправлень. — Редакція.

публіці, що на Україні знову ожило громадське життя. Ви хотіли сховати людей у мордовські ліси — а замість того виставили на величезну арену — і їх побачив цілий світ. Більшість активістів українського відродження стали активістами якраз в атмосфері збудження викликаного вашими репресіями. Словом, пройшло вже досить часу, щоб зрозуміти нарешті: репресії шкодять перш за все *вам*. А ви все судите... Для чого? Для виконання плану? Для заспокоєння службової совісті? Щоб зігнати злість? Скоріше всього по інерції.

Ви внесли в сучасний післясталінський етап українського відродження те, без чого він був ще незрілим і недопеченим: Ви внесли *елемент жертвенності*. Віра виникає тоді, коли є мученики. Їх дали нам ви.

Кожен раз, як тільки на українському горизонті з'являлось живе, ви кидали в нього камінцем. І кожний раз виявлялося, що то не камінь, а бумеранг. Він обов'язково повертався і бив... по вас! Що ж сталося? Чому репресії не дають звичайного ефекту? Чому випробувана зброя стала бумерангом? Змінився час — от і вся відповідь. У Сталіна було досить води, щоб гасити вогонь. Ви ж знаходитеся у зовсім іншій ситуації. Вам довелось жити в епоху, коли резерви вичерпались. А якщо води мало — краще не дратувати нею вогню. Бо тоді ще краще горить — це знає кожна дитина. Ви взяли палку до рук, щоб розкидати вогнище — але замість того тільки підворушили його. На більше не вистачає сили. Це значить, що суспільний організм, в якому ми живемо, вступив у таку фазу розвитку, коли репресії вже дають зворотній ефект. І кожна нова репресія буде також новим бумерангом.

Посадивши мене за ґрати 1-го червня, ви знову запустили бумеранг. Що буде далі — ви вже бачили. П'ять років тому мене посадили на лаву підсудних — і звідти вилетіла стріла. Потім мене посадили за колючий дріт і Мордовію — і звідти вилетіла бомба. Тепер ви знову, нічого не зрозумівши і нічого не навчившись, починаєте все спочатку. Тільки цього разу дія бумерангу буде набагато потужніша. В 1965 році Мороз був нікому невідомим викладачем історії. Тепер його знають...

І от Мороз сьорбає тюремну капусту. Скажемо по-єврейському: «Что вы с этого будете иметь?» Єдиний Мороз, з якого ви дійсно мали б величезну користь — це покірний Мороз, що написав покайяну заяву. Це був би дійсно приголомшливий удар для всього свідомого українства. Але такого Мороза ви не дочекаєтесь ніколи. Якщо ж ви розраховуєте, посадивши мене за ґрати, створити якийсь вакуум в українському відродженні, то це не серйозно. Зрозумійте нарешті: вакууму більше не буде. Густота духового потенціалу України вже достатня для того, щоб заповнити будь-який вакуум і дати нових громадських діячів як замість тих, що

сидять у в'язниці, так і замість тих, що відійшли від громадської діяльності. 60-ті роки принесли значне пожвавлення в українське життя, 70-ті теж не будуть вакуумом в українській історії. Ті золоті часи, коли все життя було втиснуто в офіційні рамки, минули безповоротно. Вже існує культура поза міністерством культури і філософія поза журналом «Вопросы философии». Тепер вже постійно існуватимуть явища, що з'явилися на світ без офіційного дозволу, і з кожним роком потік цей буде збільшуватись.

Мене судитиме тепер суд за закритими дверима. І все одно він стане бумерангом, навіть коли мене ніхто не почує, навіть коли я буду мовчати в ізольованій від світу камері Володимирської в'язниці. Буває мовчання голосніше від крику. І навіть знищивши мене, ви не зможете його заглушити. Знищити легко, — але чи задумувались ви над такою істиною: знищені часом важать більше, ніж живі. Знищені стають прапором. Знищені — це креміль, з якого будуються кришталеві фортеці в чистих душах.

Знаю добре, що ви скажете на це: Мороз забагато про себе думає. Але тут йдеться не про Мороза. Йдеться про кожну чесну людину на моєму місці. І, зрештою, там, де люди готові до повільної смерті у Володимирській в'язниці від якого-небудь хитрого хімікату — там немає місця для дрібного честолюбства.

Національне відродження — найглибинніший з усіх духовних процесів. Це явище багатопланове і багаточарове, воно може виявитись у тисячах форм. Ніхто не зможе всіх їх передбачити і сплести настільки широкий невід, щоб охопити процес в усій його ширині. Ваші греблі міцні і надійні, але вони стоять на сухому. Весняні води просто оминули їх і знайшли нові русла. Ваші шлагбауми закриті. Але вони нікого не спинять — бо траси давно пролягли збоку від них. Національне відродження є процесом, що має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини — навіть тієї, яка, здавалося б, давно умерла духовно. Це виявилось, скажімо, під час дебатів у Спільці Письменників, коли проти виключення І. Дзюби голосували люди, від яких цього ніхто не сподівався.

Ви вперто повторюєте, що люди, які сидять за ґратами — це просто кримінальні злочинці. Ви заплющуєте очі і робите вигляд, що проблеми нема. Ну, добре, на цій немудрій позиції вдається протарабанити ще років з десять. А далі? Адже нові процеси на Україні (і в усьому Союзі) тільки починаються. Українське відродження ще не стало масовим. Але не тіште себе, що так буде завжди. В епоху суцільної письменності, коли на Україні є 800 000 студентів, а радіо мають всі, в таку епоху кожне суспільно-вагоме явище стає масовим. Невже ви не розумієте, що скоро вам доведеться мати справу з масовими соціальними тенденціями? Нові процеси лише починаються — а ваші репресійні заходи вже перестали бути ефективними. Що ж буде далі?

Є тільки один вихід: відмовитись від застарілої політики репресій і знайти нові форми співжиття з новими явищами, які вже утвердились в нашій дійсності безповоротно. Така реальність. Вона з'явилась, не питаючи дозволу, і принесла нові речі, що вимагають нового підходу. Для людей, покликаних займатись державними справами, є над чим думати. А ви все забавляєтесь, пускаючи бумеранг . . .

Буде суд. Що ж, будемо битись. Саме тепер, коли один написав покайну заяву, другий перекваліфікувався на перекладача — саме тепер потрібно, щоб хтось показав приклад твердості і одним махом змив те гнітюче враження, яке створилося після відходу деяких людей від активної громадянської діяльності. Випало мені . . . Тяжка це місія. Сидіти за ґратами нікому не легко. Але ж не поважати себе — ще важче. І тому будемо битись!

Буде суд, і знову все почнеться спочатку: нові протести і підписи, новий матеріял для преси і радіо всього світу. Разів у десять зросте інтерес до того, що написав Мороз. Словом, буде підлита нова порція масла у вогонь, який ви хочете загасити.

Це і є підривна діяльність. Але моєї вини тут не шукайте: не я посадив Мороза за ґрати. Не я запустив бумеранг.

Скульптор Михайло Дзиндра

У жовтні 1971 року відбулася виставка праць скульптора Михайла Дзиндри в саду його власної кетскільської садиби. Лісові дерева і подекуди кам'яні плити творили цікаву і добру «галерію» для його абстрактно-монументальних скульптур, які становили ніби природне доповнення цього гірського краєвиду.

У загальному скульптурні форми Дзиндри є «кострубаті» і ніби зумисне незграбні. Однак вони втілюють в собі якості життєвої вітальності і первісної сили, висловленої часто майже з гротескним гумором.

У деяких творах помітний вплив раннього Архипенка (спрощення елегантних форм, вишліфованість поверхні, силуетність, заспосування т. зв. «негативного» простору). Деякі пізніші скульптури нагадують дещо з «брутальності» форм американського скульптора Рошака (Theodore Roszak), представника школи абстрактного американського експресіонізму.

Однак ці впливи перетоплені і перетворені у Дзиндри в його власні суб'єктивні форми. Як згадано раніше, форми у Дзиндри втілюють органічність і первісну, майже брутальну елементарність. В його антропоморфічних формах є зумисна незугарність і незграбність, підсилена рапавою поверхнею. Дзиндра спрощує людську постать до основних і суттєвих форм або фрагментів та часто творить своєрідну абстракту, хоч завжди органічну форму, в якій вся увага скульптора спрямована на вираз первісної вітальності і сили, яка не тільки може створити життя, але

й може його зруйнувати. Людина у Дзиндри, хоч і в абстрактно-модерній формі, є цілковито «роздягнена», звільнена від всього неприродного, декадентного та штучного, в яке так часто нас «зодягає» теперішня цивілізація і технологія. І зображена вона часто у нього з ноткою симпатії, гумору та гротескности.

Улюбленою в скульптурі Дзиндри темою є людина в її різних життєвих ситуаціях і настроях. Наприклад, вагітна жінка, яка вражає нас не вишліфованою вродою чи елегантністю форми і поверхні, але до болю обважнілим тілом, яке ось-ось розвантажиться драмою болючого родження. Майже у всіх його зображеннях людини є якась здорова та первісна еротика, хоч багато з них є абстрактними трансформаціями («Жінка», «Печерний чоловік», «Жінка під час відпочинку» й інші).

Найчастіше Дзиндра передає у своїй людині натуру, настрій чи специфічну дію. Наприклад, «Проповідник» жєстами і напрутою рівновагою протилежних сил в самій композиції вдовжених прямокутних форм (які в основному нагадують людську постать), драматично висловлює промовця в найбільш інтенсивний момент його проповіді. Є і спокійніші настрої, як, наприклад, «Черниця перед дзеркалом», «Мадонна з немовлям», в яких материнське почуття і ніжність висловлені т. зв. «негативним» простором — формами, створеними продірявленням самої скульптури. «Ель Торо» (бик) є дуже добрим прикладом динамічної напруги й

одночасно рівноваги спрощених, майже двовимірних абстрактних форм, які знаменито передають силу і характер цієї тварини.

У підсумку можна зауважити, що скульптор Михайло Дзіндра знаходиться в стані шукання «досконалої» форми і стилістичних засобів, з допомогою яких він міг би найкраще втілювати свої мистецькі ідеї і світогляд.

Тому що я не знайома з попередньою творчістю Михайла Дзіндри, мені важко сказати, на яку «стежку» вишшов скульптор в поході від його «перших» до теперішніх творів. Одне дуже ясне — у нього існує дві тенденції. Перша: прямування до формальної абстракції, яка може бути більш «двовимірною» (це умовний термін, бо ж скульптура є тривимірною за своєю натурою) та з більшим застосуванням порожнього простору як частини композиції. У роз-

витку цього напряму скульптор має велику можливість «розчленування» об'єкта в майже безконечну серію комбінацій. Друга тенденція — це прямування до тривимірної масивної монументальності, компактної силуетності (яка виключає застосування порожніх форм) та антропоморфної форми, яка в першу чергу висловлює натуру, настрій чи специфічний характер і дію людини, перегустивши все це через призму світосприймання мистця.

У деяких скульптурах Дзіндра уже знайшов синтезу цих спрямувань, хоч, на думку підписаної, в загальному він саме є у процесі шукання і відкриття цікавої і хвилюючої «синтези» цих двох вищезгаданих тенденцій, які так виразно позначаються в його творчості. На закінчення треба сказати, що Михайло Дзіндра скульптор не абиякої сили і розмаху.

Ірина Федішин

Два перекладачі, два Війони

Франсуа Війон. *ЖИТТЯ І ТВОРИ*, переклад, передмова і примітки Святослава Гординського. Мюнхен, видавництво «Сучасність», 1971, 144 стор. — *ІЗ СКАРБНИЦІ СВІТОВОЇ ПОЕЗІЇ: ФРАНСУА ВІЙОН (1431—1463)*, переклади Леоніда Первомайського, «Всесвіт», ч. 6, червень 1971 р., стор. 118—125.

Перекладацький наступ на класичну літературу Заходу триває і на Україні, і на еміграції. Перекладачі роблять усе звитяжніші рейди в глибину просторів і віків, тимчасово окупуєть нові літературні території або й остаточно анексують їх до нашої культури. Найновішу поетичну позицію завоювано знову ж таки за далекими рубежами — серед руїн французького феудалізму. Йї ім'я — Франсуа Війон.

Якщо правда, що перекладацька справа в своїй суті утопічна, треба визнати, що перекладання Війона межує з безумством. До нормальних труднощів, зв'язаних з поетичним перекладом, тут приєднуються проблеми віддання архаїчної мови та відтворення карколомної версифікації, в якій французькі поети середньовіччя виявляли диявольську віртуозність. Отож, може, й не диво, що за освоєння Війона взявся саме Святослав Гординський, поет, який у своїй власній творчості тяжить до неокласичного ідеалу формальної досконалости, вмє засвідчити свою майстерність у вибагливих строфічних візерунках і почувається однаково добре в тематичному колі княжої старовини і в естетичному середовищі французького символізму. Майже рівночасно з книжкою Гординського появилася в київському «Всесвіті» вибір Війонових балад і пісень у перекладі Леоніда Первомай-

ського. Знову ж у перекладачеві пізнаємо поета неокласичних нахилів, прозаїка складних композиційних структур, любителя, а в дечому й послідовника новітньої французької літератури. Кількісна нерівність двох українських Війонів не повинна утримувати нас від зіставлення їх, воно ж бо дозволить нам чіткіше вирізнити характерні риси двох перекладацьких манер. Звужуючи поле зору до горстки балад, ми виграємо ще в інший спосіб. Балада, найтернистіша з Війонових форм, мов опукле дзеркало, зразу виявить і кількакратно збільшить для нас суб'єктивні тенденції та слабості перекладачів. Застережимося відразу, не йдеться про вишукування вад, а про звичайне явище: чим більше два перекладачі наближаються до адекватного відтворення первотвору, тим більш вони втрачають своє індивідуальне обличчя й уподібнюються один до одного; чим далі вони відхиляються від ідеальної мети, тим різкіше індивідуалізується їх перекладацький почерк.

За приклад максимального наближення може правити наступний вірш, з якого цитуємо тільки першу строфу.

БАЛЯДА ПОЕТИЧНОГО ТУРНІРУ В БЛЮА

Зі спраги умираю над рікою,
Палкий, як жар, зубами я січу;
В краю своїм блукаю чужиною;

При огнищі розжаренім
 тремчу;
 Сам голий черв, панів я шикую
 вчу;
 В сльозах сміюсь, надіюсь без
 надії;
 Моя утіха розпачем німіє;
 Радію, і приємности нема;
 Могутній, я хилюсь, як вітер
 віє,
 Я прошений — і гнаний усіма.
 (С. Гординський, стор. 107).

БАЛАДА ПОЕТИЧНОГО ЗМАГАННЯ В ВЛУА

У спразі гину біля водограю,
 Зубами біля вогнища січу,
 Чужинцем в рідному краю
 блукаю,
 Німую криком, мовчки я кричу,
 Я догола зодягнений в парчу,
 Сміюсь від сліз, від балачок
 німію,
 Радію серцем в муках безнадії,
 В стражданні є для мене щастя
 хміль,
 Жебрак — скарбами світу
 володію,
 Скрізь прийнятий, я гнаний
 звідусіль.
 (Л. Первомайський, стор. 125).

Якби зацитувати цю поезію в цілості, то відразу впало б у око віршувально-технічне досягнення двох перекладачів, які успішно відтворили старофранцузьку баладу з її схемою однорідних рим у всіх строфах: $N(ababbcbcb)$. Попри крайні обмеження, що неминуче випливають з такої формальної безкомпромисовости — дехто, певно, сказав би: педагогічності — перекладачі обрали принципово вірний шлях: технічна майстерність була надто центральним елементом середньовічної поезії, щоб легковажити нею в перекладі. Щоправда, в деяких віршах годі уникнути компромісу, і тоді Гординський то офірує акростихом («Балада, написана для Роберта д'Естувілья», стор. 78), то скорочує

розмір («Балада для заперечення Франка Гонтъє», стор. 81—82), то знову видовжує його («Балада приказок», стор. 102—103), а в двадцяти з тридцятьох балад розбиває схему наскрізного римування, надаючи римам a і b нового звучання в кожній строфі. Ці вільності він обігрує потребою «передусім передати загальний дух оригіналу, його інтонацію, далі зміст з його гострою, дотепною думкою... У кінцевому висліді завжди важливе... поетичне звучання, а не механізм рим» (Передмова, стор. 21). Точна репродукція цього «механізму» має куди вищий пріоритет для Первомайського, який ладен іти на різні жертви, але лиш в одній з одинадцяти балад розбиває серію однорідних рим.

Треба тільки шкодувати, що при всіх існуючих труднощах перекладачі додатково і зовсім зайво скували себе регулярністю п'ятистопового ямбу, замість того, щоб використати величезну свободу силабічного вірша з вільною цезурою, що його вживав Війон. Силабічне віршування має давню традицію в українській поезії і останнім часом починає все частіше з'являтися в віршових перекладах з романських мов (М. Лукаш, В. Вовк та ін.).

Переклади Первомайського відзначаються не тільки віршувальною точністю, але — ще важливіше — поетичною плавністю. П'ятнадцять років тому поет говорив:

Ніякий переклад не спроможний завоювати симпатію широкого, масового читача, якщо він не стає живим фактом нашої поезії. Це може бути найкращий переклад щодо точности, вчености, добросовістности; ним можна користуватись як підручником, вивчаючи чужі літератури, але поки він не стає фактом нашої поезії, пере-

клад залишається тільки перекладом і не спроможний замінити оригіналу... Ремісницькі переклади, відслуживши певну службу, забуваються, а поетичні назавжди, або принаймні на тривалий час, входять в скарбницю нашої літератури.¹

Немає сумніву, що й тепер поет керувався в своїй роботі саме такими принципами. І дійсно, в його версіях так вільно й легко ллється українська мова, що ми зовсім забуваємо про існування французького оригіналу. У цьому відношенні з Первомайським нелегко конкурувати, як це показують, попри всю близькість, наведені вище зразки. Мовній невимушеності Первомайського протистоїть більш контрольований і стриманий стиль Гординського, який в кращих зразках сягає клясичної елегантності, а в гірших — скочується до перекладацької робленості. Характерне, що Первомайський з особливою легкістю komponує натуральні й гнучкі періоди, тоді як Гординський осягає своєї найвищої майстерності у серіях концентрованих сентенцій (пор. «Баляду приказок», стор. 102—103).

Відзначивши віршувальну сумлінність і поетичну плавність Первомайського, ми тепер готові зважити жертви, якими окуплені ці досягнення. Зв'язаний надміром формальних вимог, перекладач схиляється радше до вільного переспіву, який часто-густо переходить у суб'єктивну «імпровіза-

цію на тему». На відміну від лаконічного Гординського, Первомайський чується стисненим у неподатливих рамках баладних рядків. Хоч він часами й видовжує розмір («Баляда на прислів'ях» і «Баляда прикмет», стор. 123—124), йому раз-у-раз доводиться жертвувати важливими складниками первинної поетичної структури. Прориви він тоді замасковує власним поетичним матеріалом.

Перше зацітуємо початок одного з перекладів Гординського.

Як блисне день, і крила
розправляє
Шляхетний сокіл, сповнений
утіх,
Як чорний дрізд парується й
співає,
Гасаючи серед гілок густих,
Бажання маю, найпалкіше з
всіх,
Вам дати те, чим снить коханців
двоє.
Так вписано до всіх кохання
книг;
І ми для цього тут тепер обоє
(стор. 78).

Як бачимо, Гординський перекладає скромно й добросовісно, рядок за рядком, образ за образом, аби не втратити жодного важливішого елемента перекладу. Правда, читач ледве чи захопитися цією дещо штитною строфою з її незугарним г'ятим рядком і поетично неможливою кінцівкою.

У Первомайського все це звучить зовсім інакше.

А як у небі любляться шуліки,
Мов блискавки, щугаючи в
блакить,
Боріння крови, переможне й
дике,
Рве їм серця і захватом
п'янить, —
У мене серце рветься і щемить,
Адже і я до вас так щиро лину
Здійснити те, що нам Амур
ведить,
А потім бути разом до загибуні!

¹ Л. Первомайський, «Ян Неруда українською мовою», — в кн. Питання перекладу, з матеріялів республіканської наради перекладачів (лютий 1956), Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1957, стор. 125—126, 127.

«Поетичний факт» тут зовсім очевидний. Так само очевидна технічна віртуозність (акростих і наскрізна схема рим у дальших строфах). Читача, який не знає ближче Війона, задоволено, але самого поета — зраджено. Не ремісництвом, а «поетичністю». І то поетичністю красномовного галунку, яка стилістично така далека від витонченої простоти Війона, як арія Майбороди від середньовічного мадригалу.

Контраст між двома перекладачами найбільше уяскравлюється там, де вони обидва займають поразки. Так, наприклад, концептуальна гра середньовічного поета — «*je vive sans vie*» — зникає в Гординського — «я напівмертвий» (стор. 66) — і, втративши свою абстрактну простоту й парадоксальність, пишню розростається в Первомайського — «мені не сила без серця жити, як без тіла» (стор. 119). У Війона натрапляємо на чарівно стилізовану картину менестреля-Орфея, наче вимережану на середньовічному го-блені:

*Orpheüs, le doux menestrier,
Jouant de fleustes et musetes...*

У Гординського, натомість, образ убожіє і втрачає будь-яку поетичність:

Орфей чудовий голос мав,
На сопілках він грав усяких...
(стор. 56).

У Первомайського — сильний, але оригіналом аж ніяк не виправданий гротеск:

Орфей до Тартару сумного
Повз Цербера прослиз у лаз...
(стор. 119).

Останній приклад приводить нас до питання котляревщини. Гординський, хоч і одверто визнає свій борг перед автором

«Енеїди», відносно рідко перебирає міру, як ось «Нарцис же годувати раки / Пірнув на саме дно к'линам» (стор. 56). Первомайський натомість обрав стилізацію під Котляревського як один з головних перекладацьких засобів. Отак, наприклад, він не може утриматися від того, щоб приперчити пікантні нотки першовтвору під козацький смак своєї публіки:

Був ласий до жіночих м'яс
І цар Давид, як кожен знає,
Хоч мерз і бородою тряс...
(стор. 119).

Застережімося: справа не так в ідеологічному домислі, як просто в бажанні підретушувати бліді тони старовинного твору:

Чи ти чернець, чи книжник
пунній,
Чи в кості махлювать мастак,
Чи карти добре знаєш плутні,
Чи з плóхих, чи з заводіак,
Чи зрайдця підлий, чи лайдак,
Чи злодійчук з невдах мізерних,
А де твій зиск, твій луп
відтак?
Все по дівках і по тавернах!
(стор. 122).

Соковито, блискуче, неповторно, а проте — зфальшовано, бож у Війона ця початкова строфа витримана в зовсім не-втральному мовостилі. Це дозволяє поетові згустити гротеск у другій строфі, щоб під кінець вірша знову знизити тон. Надзвичайно гарно передав це наростання й спад Гординський у своєму перекладі (стор. 88—89), рятуючи при тому конкретність кількох історичних натяків, яка в Первомайського затирається.

Спокусу «енеїзації» Війона можна легко зрозуміти. Середньовічний шибирик-поет мало того, що в житті був «на всеє зле проворний, зав'язіший од всіх бурлак», але й у поезії

любив поласувати дотепним вульгаризмом і гострим гротеском. Отож, чи не можна тут добачати певну тенденцію підтягати вйонівську поезію під легендарний образ автора-шалапутя, образ, що постав незадовго після його смерті і досі не втратив своєї притягальної сили? Звичайно, нікому не спаде на думку ганити перекладачів за гротеск там, де він правомірний. Навпаки, в таких випадках і Гординський, і Первомайський досягають чи не найсильніших своїх ефектів. Ось як Гординський починає «Баляду злющих язиків» (стор. 79—80):

У мишаку, у сірчаку їдкім,
У тухлій бовті з сірки і гноівки,
В кипучім варі олова, в гидкім
Розтопі лою, де долито зливки
Мутного лугу з сечею жидівки,
У водах, що проказу миля в
них,
В настоянці з онуч і шмат
брудних,
В крові гадюк, в отруї їх
жерущій,
У жовчі лисів і вовків лихих
Хай язики ці смажаться
презлющі!

У Первомайського, як можна сподіватися, менш точно, але ще більш насичено (див. стор. 120—121).

У зв'язку з частинним використанням котляревщини постає питання, чи, перекладаючи паризького поета, найкраща розв'язка — черпати з селянської «Енеїди», чи, може, ліпше шукати інших, міських джерел... львівських, як це робить подекуди Гординський..? одеситських..? таборово-блатних..? Річ ясна, теоретично цього питання не розв'язати, тим більше, що воно підпорядковується ширшому питанню відтворення вйонівської мови взагалі.

Розв'язка Первомайського прямолінійна і проста. Як це

достатньо ілюструють цитовані приклади, він користується широким діапазоном сучасної літературної мови, місцями сильніше чи слабше забарвленої котляревщиною. Навіть коли він перекладає баладу, написану архаїчною для самого Війона мовою — а для нас подвійно архаїчною — він не робить найменшої спроби архаїзації. Гординський виявляє в цьому відношенні куди більшу відвагу:

Где есть святіший папеж той,
Что в мітрі, в ризі златошпийтій,
Носил епітрахил святой...
(стор. 48).

Правда, дещо бентежить відгомін козаччини:

Где найстарішій їх синове,
Где товариство їх войскове,
Пахолки їх для трубної гри?

Як-не-як, Війон стилізував під мову попередньої епохи, перекладач, натомість, вводить елементи пізньої доби та ще з іншого національного кругу.

Не менш інтересним і стилістично більш цілісним є переклад однієї з баляд, написаних злодійським жаргоном. Тут Гординський черпає повними рукамі з львівських мовних джерел:

Це вам, руельські лотри й збіри,
Я слово остороги склав,
Щоб не обдерто вас зі шкіри.
Колись Колен Кайе співав,
На дудку поліцаям грав,
Нявчав, викручувався ликом,
Але цибульки не обрав,
І кат шнурком скрутив му
грдюку.

Але, кінець-кінцем, двоповерхово-архаїчна мова чи злодійський жаргон — це лиш периферія проблеми. Стрижень її — відтворення «нормальної» мовної амплітуди Франсуа Війона, французького поета кінця середніх віків. Повністю свідомий

всіх труднощів цього завдання, Гординський шукає адекватної розв'язки:

Що... роботи з французькою мовою 15 віку, яка така відмінна від сучасної, як, скажім, мова Івана Вишенського від сучасної української? І як передати атмосферу, запах доби? Якась різниця мусить бути, тим більше, що додатково Війон свідомо користувався архаїзмами, діалектизмами, жаргоном і латиною як мистецькими засобами. Тому введення деяких архаїзованих форм галицького походження (бо там вони найдовше збереглися) було природним і логічним кроком у процесі перекладу... Там, де Війон заторкує справи релігійні... в переклад попадають більш чи менш архаїзовані слова церковнослов'янської мови (стор. 22).

В основному Гординський орудує прозоро, безпретенсійною, майже клясичною у своїй простоті мовою, яка тоном своїм не така вже далека від немудрої (з нинішньої перспективи) елегантності Війона. Особливо в Малому та Великому заповітах з цією мовною основою дискретно й натурально зливаються галицькі елементи.² Все такі місцями, особливо в технічно і стилістично трудніших баладах, помічається, що різні мовні нашарування не перетоплюються в єдиний сплав. Кінець-кінцем, можна також

дискутувати, чи сама мовна основа Гординського достатньо архаїчна. Немає сумніву, що перекладач зробив величезну піонерську роботу для створення специфічно війонівської мови. Якщо він не осягнув тієї органічної довершеності, що її має боккаччівська мова, створена Миколою Лукашем, чи дантівська прозова мова, створена Анатолієм Перепадєю, то не забуваймо, що завдання Гординського було також значно трудніше.

Отож, підсумовуючи, вітаємо Леоніда Первомайського передусім з тим, що він перетворив далеку й туманну постать Війона у поетичний факт для читача на Україні. Святослава Гординського слід вітати за велику експериментальну роботу, пророблену над мовою, і за мистецький подвиг цього повного видання. Завдяки йому перед українським читачем уперше став на весь зріст Франсуа Війон, ця людина середньовіччя, яка ще вміла поєднувати в собі кримінальну жадобу матеріальних благ із глибокою надією на потойбічне спасіння, незагнужданий потяг до купної плоти із глибоким пістетом до пречистої Пани, могутній інстинкт біологічного життя із релігійною свідомістю, що воно — ніщотна пожива черви.

Висловлені ж тут критичні зауваги зроблені в свідомості, що кожний, навіть найкращий переклад по суті своїй — донкіхотська поразка. Питання тільки, де вона спостигне перекладача: за кілька кроків чи за кілька кілометрів від мети. Майбутнє покаже, чи підійде ще ближче до неї Григорій Кочур, який в Ірпені не рік уже і не два працює над тим самим завданням.

Вольфрам Бургардт

² Ледве чи потрібно спеціально рекомендувати читачам «Сучасности» ці два максимальні досягнення Гординського-перекладача. «Малий заповіт» друкувався на сторінках цього журналу (ч. 6, червень 1967).

П'ятдесятліття Українського вільного університету

Восени 1971 року минуло 50 років від початку діяльності Українського вільного університету (УВУ). Цей ювілей УВУ відзначали українські громади в різних місцевостях поселення української еміграції, головне, в США і Канаді. Святкування відбувалися звичайно при участі теперішнього ректора УВУ, професора психології, Володимира Янова. З цієї нагоди була також влаштована наукова конференція УВУ в Нью-Йорку 23 і 24 жовтня 1971.

Ледве чи існує на еміграції інша українська установа, яка в такій великій мірі, як УВУ, була б свідченням двох особливих рис у становищі українського народу за останнє півстоліття: його національно-політичного поневолення і його прагнення користуватися правом на вільну науку.

Від 1946 року УВУ має свій осідок у Мюнхені, але перші дні його існування пов'язані з Віднем. Там 17 січня 1921 відбулося урочисте відкриття УВУ. Проте вже кілька місяців пізніше були зроблені заходи, щоб УВУ перенести до Праги в Чехо-Словаччині, що й сталося восени того ж року. З Прагою пов'язана уся довоєнна діяльність УВУ.

Чому дійшло до заснування Українського вільного університету і які люди творили його кадри викладачів і студентів? Треба пригадати, що в результаті упадку Української Народної Республіки на еміграції опинилися численні кадри старшин і вояків українських армій, що не мали можливості повернутися на батьківщину і вчитися у високих

школах. Рівночасно емігрувало тоді певне число українських учених і професорів університетів царської Росії та Австро-Угорщини. До того ж в УРСР були ліквідовані давні університети, а польська і румунська влади закрили українські катедри у Львівському та Чернівцькому університетах. Таким чином Український вільний університет у Празі став єдиним українським університетом в усьому світі, в якому могла без перешкод розвиватися вільна українська наука. Правда, на початку 1920-их років діяв ще Тайний український університет у Львові, але його можливості були обмежені, і в результаті польських репресій він мусів швидко ліквідуватися.

Вибір Праги на осідок УВУ був зумовлений кількома причинами. Перш усього, в результаті давніше розбудованих культурних взаємин між українським та чеським і словацьким народами, керівники відродженої Чехо-Словацької Республіки, зокрема її президент Тома Масарик, дуже приязно поставилися до такої української ініціативи. Вони не тільки дозволили, щоб у Празі організувалася така установа вільної української науки, але й спричинилися до того, що УВУ частинно одержав привілеї празького Карлового університету. До речі, деякі професори УВУ були також професорами Карлового університету.

Для розвитку вільної української наукової установи сприятливим було і те, що Чехо-Словацьчина була справжньою демократичною державою. Там також зібралася найбільше мо-

лодих українців і університетських професорів. Таким чином перше десятиріччя діяльності УВУ в Празі стало чи не найбільш плодотворним періодом його існування. За свідченням звітності від 1931 року, «Український вільний університет у Празі в роках 1921—1931», у той період в УВУ вчилася 7 702 студенти.

Університет мав два факультети: філософський і права та суспільних наук. Серед його професорів були тоді такі учені, як мистецтвознавець Дмитро Антонович, історики церкви Василь Віднов і Олександр Лотоцький, біохемік Іван Горбачевський, правники Станіслав Дністрянський, Сергій Шелухин, Андрій Яковлів, Володимир Старосольський, Отто Ейхельман, історик Дмитро Дорошенко, мовознавець і літературознавець Олександр Колесса, географ Степан Рудницький, філолог Степан Смаль-Стоцький, економіст Володимир Тимошенко, етнолог Вадим Щербаківський та ін.

У зв'язку з подіями другої світової війни майже весь професорський склад УВУ покинув Прагу. Коли ж після закінчення війни стало питання про відновлення діяльності УВУ, як місце його осідку обрали Мюнхен у Західній Німеччині. Як на початку 1920-их років у Празі, у Мюнхені і в інших містах Баварії зібралася тоді найбільша кількість професорів УВУ, там також гуртувалася основна маса української молоді, університетські студії якої перервала війна або яка до того часу не мала ще змоги студії почати.

До заходів у справі відновлення УВУ в Мюнхені прихильно поставився краєвий уряд Баварії, і таким чином у 1946 році почався наступний етап в історії УВУ, що триває досі. Впродовж цього часу давній

професорський склад доповнився новими вченими на обох факультетах, серед яких були або й досі є: літературознавці — Павло Зайцев, Володимир Державин, Микола Глобенко, Володимир Міяковський, Юрій Войко-Влохин; історики — Наталія Василенко-Полонська, Олександр Оглоблин, Микола Чубатий, Борис Крупницький; слов'янські філологи — Юрій Шевельов, Роман Смаль-Стоцький, Василь Лев, Кость Кисилевський, Ярослав Рудницький, Олекса Горбач, Костянтин Біда; географ — Володимир Кубійович; філософ і славіст — Дмитро Чижевський; орієнталіст — Омелян Прицак; філософ — Олександр Кульчицький; антрополог — Іван Раковський; етнографи — Зенон Кузеля, Віктор Петров; історик культури — Іван Мірчук; правники — Юрій Панейко, Лев Окіншевич, Василь Гришко, Лев Ребет; економісти — Ілля Вітанович, Євген Гловінський, Роман Димінський, Микола Васильів, Тимофій Сосновий і ін.

Роки 1946—50 були роками найбільш систематичного навчання в УВУ у післявоєнні роки. Потім прийшла масова еміграція за океан і до Англії, так що в Німеччині залишилася порівняно невелика кількість професорів і студентів. Сьогодні є такий стан, що частина професорів двох факультетів УВУ, а також колишніх його студентів, є професорами американських, канадських, чи інших чужинецьких університетів, хоч формально вони залишаються професорами УВУ. В таких умовах нормальне навчання в УВУ відбувається у вузьких розмірах, а його діяльність спрямована на такі форми, як видавничі, влаштування літніх високошкільних семестрів і курсів українознавства, українознавчі дослідження.

Цей останній аспект має особливе значення. Треба усвідомити, що від початків свого існування УВУ спрямував свою працю на різні галузі суспільних наук, зокрема в розбудову окремих ділянок українознавства, отже історії України, літератури, культури, мови, тобто тих дисциплін, що їх українська молодь за кордоном не мала або мала тільки малу змогу вивчати, і які, треба додати, систематично і планоно фальсифікуються в університетах і загалом в науці УРСР. У такому напрямі ведеться праця УВУ також сьогодні, і це особливо важливе для життя й розвитку українських поселенців в різних країнах Заходу. Літні високошкільні семестри і курси українознавства є місцем зустрічі в Мюнхені українських студентів з різних країн Європи, а також обох Америк, чи й Австралії. Вони є громадянами різних держав і в різних університетах навчаються. На курсах їх єднає спільна українська мова і спільний інтерес до старої батьківщини, до вивчення її історії, культури, літератури народу, з якого вони вийшли.

УВУ допомагає також багато тим викладачам слов'янських дисциплін, зокрема україністиці, які вчать у західних університетах. Деякі з них, що за-

кінчили свої студії в інших країнах, завершують або доповнюють свої знання в УВУ, дипломи якого в основному визнаються університетами Заходу. Варто зазначити, що за 50 років існування УВУ в ньому здобули докторські або магістерські ступні на обох факультетах бл. 500 осіб, серед яких є не тільки українці, але також поляки, білоруси, німці й ін.

Видавнича діяльність УВУ, в основному з галузей українознавства, за 1946—70 роки охоплює наступні позиції: 10 томів наукових записок, 4 томи наукових збірників, 4 підручники, 19 монографій, 37 скриптів, 13 видань Інституту заочного навчання й ін. У пляні УВУ є на майбутнє стати центром для видавання українознавчих студій професорів українського і неукраїнського роду, що вчать в університетах західних держав.

УВУ користується невеликою допомогою міністерства освіти і віровизнань Баварії, але рівночасно матеріальну допомогу для нього організує серед української еміграції окреме Товариство прихильників УВУ, що діє в різних країнах. Ці товариства були восени 1971 року відповідальні за організацію ювілею УВУ в різних місцевостях поселення української еміграції.

М. П.

«Після Великого Жовтня у Радянській державі українська мова вільно розвивається. Вона стала мовою державного управління, преси, художньої літератури, школи, театру, радіо, науки, техніки, виробничої та громадської діяльності, всіх сфер суспільного життя».

Таке читаємо в «Українському Радянському Енциклопедичному Словнику» (т. 3, стор. 560), що появилася в 1968 році. Це так у теорії. А на ділі? Візьмім, для прикладу, кількість книжок, друкованих в УРСР. За даними статистичного збірника «Народное хозяйство СССР в 1969 г.», усіх книг у тому році надруковано на Україні 8 015, у тому числі українською мовою 3 055. Це за умови, що українці творять в УРСР 75 відсотків населення. Подібне з журналами та іншими періодичними виданнями: 165 українською мовою на усіх 464! А як з українською мовою в школах? У радянській пресі можна часто зустріти твердження, що, мовляв, аж у 82% всіх шкіл в УРСР викладає мова українська. Та це також теорія. Загально відоме, що величезна більшість т. зв. українських шкіл це або двомовні, або такі російські. Полемізуючи з авторами відомого «Листа творчої молоді м. Дніпропетровського», друкована в Дніпропетровському газета «Зоря» від 7 лютого 1970 цинічно визнала, що в Дніпропетровському «у вузах викладання проводиться російською мовою, бо студентські колективи надто багатонаціональні». Як відомо, в Парижі, Лондоні чи у Варшаві також студентські колективи є багатонаціональні, але усі вони слухають лекцій французькою, ан-

глійською чи польською мовами. Чому ж тоді чужинецькі студенти, включно із «старшобратніми», не можуть на Україні слухати викладів українською мовою?

Найбільш пікантно звучить твердження «Українського Радянського Енциклопедичного Словника» про те, що в УРСР українська мова це мова «державного управління». Про це інтересно було б довідатися зокрема керівникові того ж «управління», — голові ради міністрів УРСР Володимирові Щербицькому. Ось у червні 1971 року відбулися в Радянському Союзі чергові «вибори», і з цієї нагоди Щербицький виголосив свою «виборчу» промову в м. Дніпропетровському Дніпропетровської області. Про цю промову повідомив спікер київського радіо під час передачі українською мовою. Тоді передали запис промови Щербицького. Щербицький говорив російськи.

Хіба є в світі інша країна, в якій її «голова уряду» промовляє до своїх промадян чужою мовою?

У 1970 році появилася збірка есеїв політичної публіцистики п. н. «Все течет». Це новий документ російської захальної літератури з СРСР. Автор збірки — померлий уже В. Просман. Він багато пише про «тисячолітнє рабство» Росії, її народу і її політичних провідників, а рівночасно про її імперіалістичну політику. Журнал «Грани», що його у Західній Німеччині видає російський Народно-трудовий союз (НТС), надрукував у 80 (1971) випуску дуже критичну рецензію Арка-

дія Столипіна на книжку Гросмана. Столипінові, що є видатним діячем НТС, болить концепція «тисячолітнього рабства». Він запевняє, що «на початку століття, до революції, руські люди користувалися багато більшою свободою, як сьогоднішні промадяни багатьох європейських і заокеанських країн».

Це звучить страшенно цікаво. Не будемо говорити про свободу національного чи культурного розвитку неросіян в імперії, наприклад, українців, що їм довгі роки забороняли писати рідною мовою, дарма що вони для Столипіна також «русские». Але чи справді і в самій етнографічній Росії її громадяни користувалися громадянськими свободами на початку нашого століття? Чи показником цього можна вважати, наприклад, горезвісну криваву неділю 22 січня 1905, коли було вбито бл. тисячі мирних демонстрантів біля Зимового палацу в Петербурзі?

У цьому самому числі журналу «Грани» надрукована інша захальна стаття з СРСР п. н. «Молодежь в русской истории». Її автор Іван Русланов висловлює погляд, що «жовтневий переворот був реакцією на європеїзацію Росії, реваншем Московської Русі», і «з ідеології більшовизму» виросла і розвинулася сучасна система як воскресла і доведена до крайности «тоталітарна» старомосковська державність, старомосковський приказний устрій».

Теза про ідейне пов'язання тоталітарного комунізму з традиційною Росією сьогодні загально прийнята у світі. Цікаве однак інше. Автор, безперечно, засуджує усю історичну московську і сучасну філософію правління і хотів би бачити російський народ політично вільним. Він буде теоремою т. зв. тези (Петербурзька Ро-

сія, отже реформована Петром I), антитези («події лютого-жовтня 1917 — бунт проти насильно накиненої європеїзації») і синтези, що має прийти після упадку більшовизму. Про цю синтезу він пише: «Майбутня синтеза повинна, зберігаючи російську державну могутність, створити нові духово-культурні цінності, нову російську культуру — російську і вселюдську».

Безсмертний російський великодержавний месіанізм! Від нього не вільні також російські дисиденти. Їм болюча сучасна політична неволя російського народу, вони свідомі того, що ця неволя має глибоке російське коріння, але рівночасно вони переконані, що саме така Росія покликана до того, щоб світло правди і відродження принести іншим народам, усьому людству. Як досі, це культурпрегерство позначене кривавими слідами знищення мільйонів людей.

■

У передовій п. н. «Кремлівська психіатрія» газета «Нью-Йорк Таймс» від 19 листопада 1971 писала:

«Сьогодні багато говориться про інтересну психіатричну діагнозу, яка звучить так: початкова шизофренія сполучена з параноїдальним уявленням про потребу суспільних реформ. Легко уявити психіатра на службі охоранки царя Миколи II, як він ставить таку діагнозу Ленінові, або сталінського найманця в одязі психіатра, що дає подібну оцінку Хрущову, звичайно при умові, що Хрущов мав би мужність відверто виявити свою думку про Сталіна в часи, коли Сталін ще жив. А втім, такої власне „діягнози“ кагебівського „психіатра“ вистачало для того, щоб минулого року посадити в лікарню для божевільних радянського біоло-

га Жорес А. Медведєва, що став відомий у всьому світі своєю опозицією до радянської влади... Медведєв не був довго в божевільні, бо його ув'язнення викликало протести у світі, а також ряд мужніх протестних виступів видатних радянських вчених. Але менше відомі радянські дисиденти (вільнодумці), що не мають приятелів серед видатних учених, далі залишаються в закладах для розумово хворих... Безсормне московське надуживання психіатрії вимагає протесту психіатрів усіх вільних держав...»

Методи кремлівської медицини давно відомі українцям. Як писав Валентин Мороз у студії п. н. «Репортаж із заповідника ім. Берії», в'язням, які в таборах протестували проти методів лікування, табірні лікарі цинічно заявляли: «Мы сначала чекисты, а потом уже медики». Тому-то, казав Мороз, «дослідження про ролі табірної медицини ще чекає на автора». Пригадка дуже на часі. Про це не повинні забувати радянські «психіатри» та «медики». Остаточо не так уже давно весь світ засудив експерименти гітлерівських лікарів на політичних в'язнях.

■

Польська газета «Слово Повшехне», що появляється у Варшаві, отже під комуністичним режимом, надрукувала 10 листопада 1971 статтю п. н. «Синод кардинала Сліпого і його політичне тло». Газета обурена з приводу того, що в листопаді 1971 року відбувся в Римі синод українських єпископів. Хто винен у цьому? Ясно. Українські «націоналісти» і «сепаратисти». У статті читаємо, що в синоді брали участь «єпископи, зв'язані з правонаціоналістичними еміграційними українськими середовищами, го-

ловне з США, Канади, а також з деяких країн Західної Європи». А далі газета вияснює причину свого обурення: «Підтримуючи антирадянські настрої, що панують у тих середовищах, греко-католицькі єпископи відстоюють погляди, що є в глибокій суперечності з підставовими заложеннями т. зв. східної політики Ватикану, яка почалася ще за понтифікату святишого отця Івана XXIII і продовжується за понтифікату папи Павла VI. Суттю цієї політики є розбудова зв'язків між Ватиканом і Москвою, а також діалог і зближення між католицькою церквою і російською православною церквою».

Отож, як виходить, капосні українські «націоналісти» і «сепаратисти» мішають карти у великій грі між Ватиканом і Москвою. Яка нахабність! Але «Слово Повшехне» є доброї думки. Воно пише: «Тим не менше панує загальне переконавання, що ані папа, ані Апостольська столиця не будуть пасивно приглядатися до розвитку сепаратистичних тенденцій, що анархізують життя Церкви і горпедують її зусилля на такому важливому відтинку, як східня політика Ватикану».

Краще не могли б цього висловити навіть кардинали Фюрстенберг, Війо чи інші керівники ватиканської політики. Під таким бажанням напевно підписалися б також у Москві.

■

Керівний діяч ОУН під керівництвом Олега Штуля, п. Ярослав Гайвас, що постійно живе в США, недавно відвідував різні українські громади в Канаді і там виголошував доповіді про стан української справи. Канадська газета «Новий шлях», що пов'язана з політичним середовищем п. Гайваса, надрукувала в числах від

13 і 20 листопада 1971 розмову з ним, в якій є деякі цікаві спостереження про життя українців у Канаді. Але рівночасно гість дав свою оцінку політики сучасного канадського уряду. Він похвалив прем'єра Трюдо за його політику у відношенні до етнічних груп Канади, але скритикував канадську економіку. Він м. ін. сказав: «Фактично канадські господарські чинники і навіть державні органи непотрібно задоволили вигодами всебічного міцного зв'язку з економікою США і забули розбудувати такі зв'язки з іншими. Вони таки занадто зв'язали економіку Канади з економікою США. Канаді, як і кожній країні, краще потрібно різних і різноманітних торговельних і господарських зв'язків з різними країнами».

Роками українські (і не тільки українські) еміграційні політики вважають своєю місією перестерігати західні держави перед більшовиками. Це бажання настільки виправдане, що український народ чимало може сказати про політику росій-

ських комуністів, байдуже чи до такого українського голосу на Заході прислухаються. З інтерв'ю п. Гайваса, однак, виходить, що він вважає себе кваліфікованим при нагоді відвідин Канади також вказувати канадському уряду, як керувати економікою їхньої країни. У 1964 році інший український політичний діяч, Ярослав Стецько, голова проводу ОУН, що живе постійно в Європі, відвідуючи США під час виборчої кампанії, публічно закликав американців обрати президентом сенатора Бері Голдвотера і заявив, що навіть як Голдвотер програє, його напевно оберуть президентом при наступних виборах за чотири роки. Проте, ані тоді, ані в 1968 році американці з порад українського екзильного політика не скористали. Можливо, тому, що на Заході існує переконання, що туристам не слід повчати країни, що їх вони відвідують, у тому, як і хто тими країнами має керувати і яку політику їхні уряди мають вести.

Р. М.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Роман Бабовал*. Вірші із циклу «Згорають острови».
7 *Олекса Ізарський*. Саксонська зима.
23 Із поетичної спадщини П. Филиповича.
29 *Богдан Рубчак*. Парнас коміть-головою (I).
51 *Юрій Климовий*. Василь Софронів Левицький — новеліст.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 63 *Іван Кошелівець*. Початки українізації.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 77 *Михайло Данилюк*. Лаври і терни.
90 *Мирослав Лабунька*. П'ятий архієпископський синод помісної Української Католицької Церкви.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЯ

- 109 *Валентин Мороз*. Замість останнього слова.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 113 Скульптор Михайло Дзиндра (*Ірина Федішин*).

РЕЦЕНЗІЇ

- 115 Два перекладачі, два Війони (*Вольфрам Бургардт*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 121 П'ятдесятліття Українського Вільного Університету (*М. П.*).

ІЗ ПРЕСОВОГО КЛЮБУ

- 124 ■■■ (*Р. М.*).

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschtikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1972 рік

одно число: річно:

Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентина	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразилія	1.80	18.— н. круз.
Венесуела	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швейцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові кошти пересилання
нашого журналу летунською
поштою до Канади і США
становлять 8.— дол. річно.

У німецькому видавництві «Дерр» появилася друком новий документ заохальної літератури про репресії на Україні:

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

БІЛЬМО

Автор, засуджений Львівським судом за антирадянську пропаганду й агітацію на два роки концтабору, розповідає про свій арешт, слідство, переживання в таборах і зустрічі з українськими політв'язнями, як, наприклад, з Михайлом Сорокою.

Ціна: 3,20 дол., у Німеччині 11.— НМ. У інших країнах рівновартість у місцевій валюті.

З замовленнями звертатися до в-ва «Дерр»:

Dörr-Verlag
8051 Neufahrn
Am Hart 5a

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiєвська

Г Е Р О С Т Р А Т И

(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

Збірка документів про русифікацію на Україні:

**МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ**

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського»
і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 долар; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

З перекладної поезії появилася друком поема

Пабльо Неруди

ВЕРХІВ'Я МАЧУ ПЧУ

У перекладі Віри Вовк, з ілюстраціями Слави Геруляк.

Ціна: 2,80 доларів; у Німеччині — 9 нім. марок.
Ціни в інших країнах — рівновартість амер. доляра
в перерахунку на місцеву валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва.

Книгарням даємо опуст.